

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПМет 1,
1965/395. 1.
к.т.б. св.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЈАНУАР
1965
НОВИ САД

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОКРЕНУТ 1825. ГОДИНЕ

Чланови Уредништва
СВЕТОЗАР БРКИЋ
БОШКО ПЕТРОВИЋ
АЛЕКСАНДАР ТИШИМА

Одговорни уредник
БОШКО ПЕТРОВИЋ

Коректор
ВАСА ВУЧКОВИЋ

Уредништво: Нови Сад
Матице српске ул. бр. 1
Телефон: 46-09

Редакција прима средом
од 12—13 часова

Рукописи се не враћају

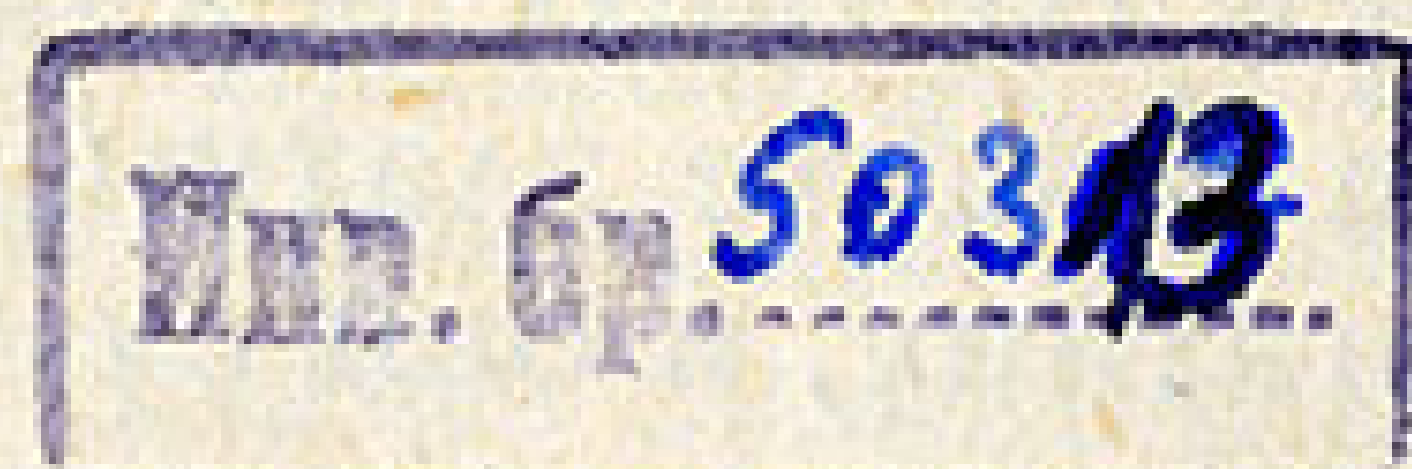
Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од шест штампаних табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 1.000 динара а за чланове Матице српске 900 динара. Претплата за иностранство износи 1.600 дин. — Цена једном броју у књижарској продаји 120 дин. — Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун НБ у Новом Саду број 151-11-1-257. — Администрација: Ул. Матице српске бр. 1, Тел. 46-09.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 141.

Јануар 1965.

Књ. 395. св. 1.

ПУСТИ ОТАЦ ТЕОДОСИЈЕ

Повела се реч, приликом једног излета, о смешним невољама пензионера који се „празни проводе“. Затим се прешло на људе, уопште, на раднике-стручњаке, функционаре, на то како се мучно осећају кад их одвоје од њиховог занимања, не само од стваралачког пословања већ и од свега онога што је дотле обележавало њихово место у друштву. Коњичком игром асоцијација искочио ми је тада у памети чудни лик рашчињеног оца Теодосија, типичног, а већ онда, с краја XIX века, и изузетног производа старог нашег друштва. Његова трагикомика, кад се човек мало заустави на њој, добија дубље, људско значење.

Где год има свештеника и монаха у већем броју, ту се нађе и сврзимантија и „од расе (ризе) и божјег олтара“ одјурених калуђера. Иако се ти насилни раскиди догађају обично на почетку општежитија појединог инока, док му још ври момачка крв у жилама, знатан њихов број проведе и после цели свој бедни, вандровски живот, ту око манастира. Тако је било барем пре ратова и револуција под Фруш-ком гором, коју су некад, смећећи се и сами себи због претеривања, стари Срби звали „нашим Атосом“, због оних тринаест-четрнаест „светих задужбина“.

У то доба о ком је реч најчувенији распопи-бескућници били су у Срему: поменути, активни и бучни Теодосије и пасивни, ћутљиви, риђи Лукијан. Тај је био стални Теодосијев пратилац, његов послужник у неку руку, који је трпељиво подносио и када Теодосија спопадну бесови па га тера од себе:

— Иди, иди... нађи себи сам конака и леба и окрепље-нија!... Шта си се окачио мени о врат?... нисам те ја ро-дио!...

У летне дане чешће су се виђали, као и тркунице и хрч-кови, на сремским лединама, уз друмове, — а зими нестану, звуку се у неке манастирске качаре и коњушнице. Одра-ђују топлија скровишта од сламе и сена, масније окрајке из кухиње и коју цименту патоке и комињака из подрума, тиме што чисте свето сасуће и одједанија и иконе неким својим, тајанственим водицама, шпецијама згрудваним у

прљаве овнујске кесе, уз буавну изнутрицу белог потискога хлеба . . . Лети? . . . лети је њихов читав бели свет! Народ ко народ, не зна он за црковне каноне, ни за јерархијска правила и забране. Они су народу чак, тиме што су прогоњени, постали ближи од оних великих у свиленим мантијама, на чијим прсима блеште златни крстови с алемовима. Тежаку и пастиру, аргатину, и они су људи од заната, па баш кад им устреба каква поповска услуга, каква молитва тешком болеснику или шкропљење стоке у време шапа или кокошје куге, уопште, нешто што се може у кући, јевтиније, ма и прикривено обавити, ту су они. Службени душепопечитељи одмах пријављују властима грешнике којима је забрањено чинодјејство. Теодосије и Лукијан су већ одлежали који пут у митровачким, румским и шидским, општинским, притворима, које свет назива „буварама“. Али ни њих двојица ни народ нису осетљиви у том погледу. И апса је за људе! Уз то та двојица су били добри појци и певачи који су се изванредно допуњавали: нешто већ, од разних грубих комадара-шпиритужњача и црних крца сасред курузара, зарђали бас-баритон Теодосија, још увек и зими црног, коме су и косе и обрве и брци и зулуфи и брада једно у друго зарасли, — и, некад анђеоски а сада нешто промукли, тремолирани Лукијанов тенор; кад овај пева, увек само уз Теодосија, спусти очи као да моли за опроштење а уста заокружи наниже, тужно, мислиш: сад ће заплакати. Међутим, док је тај црни страшни Теодосије обријан само зато што је као сабрат манастира Тумана у Србији, дискутујући о некад горућем проблему страначког и хајдучко-јатачког опредељивања, здружио свом архимандриту кук настојатељском столицом, пошто је овај тргнуо пиштољ на њега, дотле је Лукијан, на другом крају Србије, око Ариља, активно учествовао с Ђосићевим пржибабама у пљачки историјских златних мецидија хаци-Стајевих, којом приликом је, у ноћној гужви, један од Хацијевих синова и погинуо, ни до данас се не зна тачно од чије руке. Питоми Лукијан ништа није признао, као да се ишчуђавао пред ужичким судом. Кад је после пресуде — десет година робије у тешким оковима — предан духовноме суду и, напослетку, стао у цркви пред владиком да га свуку, опет се држао мирно, готово одсутно. И ту су му, обредно, читана тешка сагрешенија и пресуда о искључењу из клира, док су му чинодјејствујући јереји у орнатима скидали, комад по комад, свештеничко одело. Остао је, пред епископом, босоног, у једној јединој кошуљи, а опет на њему никакве промене. Тек кад је млади владика, више узбуђен и збуњен од изопштеног пред собом, дигао, па наређењу вајкадашњег цариградског синода, првосвештеничку палицу да га њоме удари, Лукијан, као да се тргао иза сна, оте патарицу и за-

махну њоме да епископа опали по митри. Настао је, тако рећи, безбожни метеж: владика је одбрањен и уклоњен а Лукијан је примио, осим церемонијалног, и неколико истинских буботака више.

Пошто је своје одседео, прешао је у Срем, и, одмах првих дана, састао се с оцем Теодосијем, као да су одавна имали уговорени рандеву. Иначе сумњичаве и ситничаве аустроугарске власти нису правиле питања од њиховог, у ствари бесправног, повратка и боравка. Штавише, сви њени покретни органи, жандарми, финанси, латови, луѓари, путари итд., доброћудно су их сретали, служећи се њиховим невинијим обавештењима, и не трудећи се да их увуку у своје опасне потраге. Који пут су и застајали при својим службеним обиласцима и призивали двојицу „недужних адраповаца“ у хлад крај неког извора, частили их било чиме, ради песме. Занимљиво је за оно време да су често баш они римског закона тражили од пропалих, излучених православних црноризаца да им отпоју какву ускршњу стихиру, какав божићни ирмос. Док су, који пут, баш православци веселници приморавали пропале божје слуге: да им отпевају низ ројтанских бећараца.

Тако је било и те, не памти се слична, суве, здраве зиме у манастиру К-у. Обитељ је била посвећена св. Сави. Због циче, преко десет испод нуле, слава је одржана с неколико гостију, изасланика најближе околине, који су се сутрадан рано и разишли, замурени у овчје, курјачје и лисичје бунде и с врелим опекама испод ногу. Тек с вечери истог појутарја настало је уобичајено славско весеље, кад и ограде свјашћених чинова и грађанских рангова постепено попуштају. Појутарје се вазда одржава, може се рећи, независно од првога дана. И совра је окићена, углавном, новим јелима и ђаконијама а не само остацима од јучерашњег изобиља, као што око стола седе и више нових лица, истина познатих али доскора невиђених у свечаним просторијама. Ту су и поједини јучерашњи: надшумарник из Митровице, хитри трбоња, грлати Сименда са старомодном кајзербрадом на образима, поред њега дугоноги левчасти и, још неко време јер је презадужен, велепоседник Вујић из Ирига, одлични ловац а лош привредник; затим Кевеши-Кон, ужирен и црвен да пукне, у тесној блузи као да је син богатих пештанских банкара у атили хусарског заставника; он је шеф врдничке железничке станице који је пре неколико година, а друге по доласку у Врдник, плачући уверавао игумана Сергија, јер су га престали позивати, да ће одсада слати министарству полиције у Пешту — а то мора! — само спискове имена раваничких, видовданских гостију, без икаква коментара, и да неће отварати писма која се лети бацају у станичко сан-

дуче; уз њих за столом су и Ђакон Роман који је јуче послужио горњи део трпезе као помоћ искушенику и двојици Ђака, затим манастирски шумар, баштован, прњаворски биров, мајдански капетан с двојицом рудара и два загребачка студента, чисто заверенички упућена једно на друго у овом друштву; они ту, по препоруци настојатељевог рођака, уче за дипломске испите, и прехрањују се, вероватно боље но у благоваони франкопанске мензе. За прочељем седи као утонуо, толико је низак растом, архимандрит а њему о деснују и о шујују отац Кипријан и отац Герман, овдашња братија; први је намесник-економ а други еклизијарх који се пашти око храма; првome глатку, мраморну белину заокружавају блештави црни увојци косе и браде, а очи стално дигнута модра погледа иако је савршено овоземаљски човек, свака му се мисао изражава нумерички, у валути, док је други, погурен старчић, избељено рић и јако кратковид, у разговору рима увек заостао, више расејан но наглув, чије је главно забавно штиво и дан данас још „Житије Свјатих“.

Званице су се с почетка устезале, али, већ после две-три чаше ватрене, трогодишње племенке из обележене бачве, пожелеше песме, прво оних из катавасије, које се ребе чују. Господа надшумарник и „Спахија“, усудише се и навалише на архимандрита: да дозволи Ђакону са дна стола, већ помало у мраку, гласовитом сремском херубу, да пусти глас. Но Ђаконова слобода пред старешином допирала је најдаље до какве поповске полусветске песме — кад се плави и црно-рисци између себе негде у четири зида разузуре — а у присутним, омашћеним бркајлијама будиле се але за отужнијим стиховима и несташнијим попевкама. Већ после светосавског тропара и првих многаја љета, у част глави свете обитељи, ктитори и приложници се споразумеше па, позивајући се на прошлoгодишње и раније патарице, замолише архимандрита да дозволи оној двојици несрећника приступ у трпезарију. Они су дознали да се Теодосије и Лукијан моментано, уз „депутат“ печенице и вина, греју у штали с кочијашима, чобанима и хајчарима.

Све се догађало као и ранијих година; али, сви су своје улоге искрено одиграли па узбуђење при том није изостало. Први је громогласни надшумарник, који, и да је хтео, ни у опасности није могао стегнути грло, замолио старешину да дозволи „оној двојици“: да отпевају (није се смело рећи: отпоју) коју, ради празничнијег расположења. Архимандрит се спочетка као строго нећкао, мада је знао да ће попустити, а да то значи и његово повлачење из друштва, што ови овде једва чекају: — друштво се тек онда по вољи разгалами. У времену без радија, телевизора, у крајевима куд врло ретко наилазе усамљени парови путничких глумаца и артиста, ова-

кви призори потресали су људе и били предмет забавних разговора по читаву годину дана.

Све су се очи упрле у улаз и као да се чуло како је у сваком застао дах кад је улетео искушеник Илија оставивши за собом отворено крило. Разуме се, у квадрату томе појавио се прво отац Теодосије. Њему је мантија била забрањена, а, ипак, био је у црнини; у углајисаном реденготу једног румског житара коме је летос освежио каменовање Ђакона Стефана, арапску Богородицу и потклобученог и одрвченог жениног еванђелисту и сликара Луку. Комаће разног дарованог старог одела он је расподељивао по свом плану, предвиђању, склањао у скривнице, по манастирима и сељачким гредицама; из њих је одевао и Лукијана.

На прагу као да је обневидео од, иначе, скромног осветљења неколико воштаница и две обешене петролејке округлих пламенова. Пошто су му очи крупне и јако буљаве, чинило се да он тек кроз пукотине назире; међутим, он је у магновењу прегледао све и запазио где је ко, и без колебања се створио код старешине, па извео правилно метанисање пред његовим седиштем. Старац се очевидно пренуо; истуреном руком а раширеном шаком — да само не би личила на благослов — указивао је на доњи део трпезе где треба да им се нађу места. Друштво, већ донекле накићено, дочекало је, углавном, оца Теодосија, како се тамо негде каже, славodobитно; сваки је узмицао нудећи му да седне поред њега. Лукијан у безвезним деловима шареног одела, губио се у Теодосијевој сенци. Потоњи се држао, уопште, као некадашњи првак путујућег позоришта. Није се давао молити: појао је уз Лукијана и уз пријатно мумлање Ђакона Романа, не скидајући погледа с архимандрита. Па кад се овај, чим се завршио рефрен последње строфе старе полуцрквене песме из 1848. године: „... да бог живи Јосифа“..., дигао од стола пружајући према званицама руке једва видљиве из обимних рукама мантороса, у знак позива да сваки остане на своме месту, отац Теодосије се обруши пред њега обгрливши му ноге:

— Преосвјашчени, ко бога вас молим... дозволите... нико неће знати осим ових добрих људи, једанпут само... само једно богослужење... само једно... не мора бити литургија, макар само јутрење... часови... вечерње... једном само да понесем епитрахил!... Ко бога вас молим!... — иако је било гротескно да тај познати грубијан, у гриву и власи нарастао дивљак, грца од покорности и јецања, нико се није насмејао. Осећајући као псето ко му може помоћи, Теодосије на коленима одбауља до намесника Кипријана:

— Опрости и помози, брате у Христу!

Отац намесник, а и сви остали уокколо, упреше очи у архимандрита, с намером да га увере: како ће ћутати о све-

му као мртви, да на себе примају све последице, неће га одати, нека он само мирно оде на починак . . . Ниски, ситни, у превише широкој и дугој црнини изгубљени старешина, коме је сасвим пристајало име Нестор јер су му и рамена падала и све црте и боре вукле надоле, а очи му се, монголски усечене, вазда спаваћиве, тешко одгонетају, само се мало обрнуо оцу Кипријану. Овај, као да је разумео о чему је реч, одлучно скочи, диже и уклони Теодосија а архимандрита заштитнички одведе из трпезарије.

Кад се вратио, настало је и сувише бурно пировање, те намесник нареди да се све и сви преселе у његову пространију, кречену ћелију, с пословним кабинетом, с књиговодственом налоњом и с огромном зеленом књигом на њој.

Око поноћи отац Теодосије заћута и преста да пије и једе. Лукијан гурну под столом Спахију, па испод ока поспрдно указа на сабрата:

— Вид'те га . . . како се умудрио . . . шта ће му то?

Пошто је отац Теодосије отегнуо то своје, иначе, сатирско лице, а и гости се већ заморили, више од нагло прогутаних, полусајжваканих а у неубичајеним количинама јаких јела — друштво се ускоро растурило по ћелијама некад многољудне заједнице.

Сутрадан у девети час, кад је кроз дуге, сведене ходнике и у дворишту између дебelih зидова наглуво и меланхолично одјекивало клепало, крушкова маљница о обешену тисову талпу од четири прста, мамурни, рашчупани гости су се испљускивали и, реда ради, журно се дали у цркву на обавезно одслужење преподневног молитвеног часа. Тек ту у припрати сазнаше да је архимандрит отпутовао у Карловце, да се отац намесник хитно одвезао у чалманску пошту, а оцу Герману је позлило; нису за старца масније трпезе и дуже седење у друштву. Само Ђакон Роман је присутан; он држи десну а Лукијан леву певницу док се отац Теодосије појављивао у дверима, у потпуној одежди, са светом књигом у руци.

Ђакон и Лукијан су одговарали на јектенија, први је напорно уздржавао осмех а Лукијан га није ни скривао, и у гласу му се осећала поруга: што се Теодосије држи тако озбиљно, свечано, ко га не зна рекао би: побожно. Кад је Лукијан преузео из Ђакове руке кадионицу и предао је оцу Теодосију пред олтаром, овај ју је отргнуо од сапатника и намрштено, шапатам сикнуо: — Марш, стоко! . . . , но, истог тренутка затим, вратио му се богоугодни израз. Нарочито кад му је једна старица из још замрачене припрате пришла: да пољуби крст, и ту окорелу руку која га је држала.

Вељко Петровић

СТЕВАН РАИЧКОВИЋ

ТРИ ПЕСМЕ

ЈУТРО У СТАРОЈ КУЋИ

*Прастари скрива ме трем.
Ограда: руј саксија
И мрежа сунца што сија.
(Од благог трена да мрем?)*

*Сељачких аркада стуб
Што упи кишу и сушу
Открива земљану душу
Чим ноктом задрем о руб.*

*Труни се на мене креч.
(Лаки га ветар — одува.)
Да л стара кућа чува
У прашној икрињи — реч?*

ЗАПИС О КРИВОМ ДРВЕТУ

Баштенски слепи зид
Откри низ лећа сива:
Дрво, које ту скрива
Њз плеснив руб свој стид.

То грбав храпави дуб
Ко моја вера се наже.
Сунца га залуд траже
А нађе — невидљив зуб.

Поји га труло тле.
Из сенке: разроко гледа.
Ветар му крошњу преда
Зиду, ал даље — не.

Грана му лакат груб
Таре о зид са болом.
Засузи мрком смолом.
А листом — смеши се дуб.

Самотан криви раст
Њз древни зид он веже.
Њ даљи: тестера реже.
(Слутим: прав неки храст.)

У БАШТИ ПОСЛЕ НЕПОГОДЕ

*Свега мину бат.
Ништа се не чује више.
Сем после топота кише
Како се усправља влат.*

ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН

За пуни развој српске графике у XVIII веку важно је уметничко дело Захарије Орфелина, који свој изванредни животни пут почиње у Сремским Карловцима. Овде, у сенци малог митрополијског двора, који је још у првој половини XVIII века покатад личио пре на збег него на сигурно средиште црквене управе, јавља се Орфелин 1757, када у њега улази као канцелиста митрополита Павла Ненадовића. Пре тога времена о Орфелину знамо мало. Његово порекло, школовање, живот, све је то још скривено у необелодањеним свакодневним збивањима наших малих градова: Вуковара, Новог Сада, Карловаца, можда Будима, или далеког „царствујућег града Вијене“. Када је и где је научио технику бакрореза, исто је тако непознато. Тек, извесно је да је у Карловцима имао своју радионицу, неку врсту бакарне типографије у којој је радио за потребе цркве. Из тог малог атељеа изишле су његове грамате, синђелије, верске поуке и службени текстови младе црквене администрације, коју је са толико залагања покушавао да среди митрополит Павле Ненадовић. Ако се оцене ти рани Орфелинови радови, јасно је да су они, с обзиром на њихову намену, сасвим неједнаке вредности. Понекад, чини се да ти послови пре спутавају и коче његов ликовни израз, истичући његов смисао за калиграфију који ће му и доцније доносити и приходе и славу. Целокупна композициона схема ових, иначе сасвим практичних текстова, изведена је на уобичајени барокни декоративни начин који је суверено завладао и у канцеларијама званичне државне администрације. Дуктус слова, вињете, наизменично сликовито мешање разних врста писма, нарочито велики, барокно стилизовани иницијали који заузимају висину скоро половине текста, — све је то изведено угледањем на свечанија акта која су из Беча пристизала у карловачки двор.

Па ипак, баш у том карловачком периоду, Орфелин 1757. израђује и једно дело које га представља, с једне стране, као одличног цртача, а с друге, као уметника који се без колебања укључује у шире токове барокне уметности. Реч је о пригодној песми испеваној у част устоличења бачког владике Мојсеја Путника, коју је Орфелин украсио многоброј-

ним цртежима, значајним композицијама и декоративним елементима, међу којима има и јединствених вињета чији је преплет изведен од имена и презимена епископа Путника. Своју похвалну песму Орфелин је украсио и фино цртаним портретом владике Путника, убацујући и читаве композиције које илуструју тренутке самог устоличења, на пример поклонствени поздрав представника грађанског, војничког и духовног staleжа. Ова типично барокна иконографија компликована је и темама старе уметности, каква је, на пример, алегоријска представа премудрости, које, истина, сем предмета самог, ништа не везује за уметничко наслеђе прошлости. Али, док је у фигуралним композицијама показивао извесну схематичну и помало опору наивност, Орфелин је знатно слободнији, барокно узнемирен, када цртежима дочарава сам чин устоличења. Слободно компоновани анђели, све по ритуалу црквене церемоније, доносе делове архијерејског одејанија и знаке пастирске власти, а рафинована, лепршава лакоћа цртежа открива ненаметљиву присутност Орфелиновог декоративног осећања.

Иако ово Орфелиново дело није касније пренето у бакар, изгледа да је он у Карловцима развио претежно графичку делатност. Судећи по његовим бакрорезима, он је одлично познавао и саму бакрорезачку технику, нарочито ецовање киселинама. Уосталом, већ је и његов биограф Тихомир Остојић, а касније Миодраг Коларић, истакао да је у својој личној библиотеци поседовао у оно време цењени приручник о радирању и ецовању од славног француског гравера Абрахама Боса (1602—1676) издат у Нирнбергу 1719, књигу у коју је својом руком уносио рецепте за рад киселинама. Уосталом, баш то несумњиво познавање графичких техника омогућило му је да створи оно изузетно богатство сенки и полутонова, да своје гравире обради са неким скоро сликарским осећањем за материју и светлост, и да се и тим путем јасно одвоји од Жефаровићевог цртачког схватања и његове понекад укочене стилизације.

Први велики Орфелинов бакрорез „Свете бесплотне силе“ рађен је 1761. за манастир Ковиљ у Бачкој, чија је ведута асиметрично укомпонована у доњи ред оквира. Миодраг Коларић, поред оgrade о атрибуцији овог бакрореза Орфелину, склон је мишљењу да га је овај „само резао, а да је цртеж припремио који од наших барокних сликара, можда један од мајстора зидних слика у крушедолској цркви које одишу истим духом и карактером“. Међутим, вероватније је да је графички предложак који је по свој прилици послужио Орфелину ближи неком нацрту на какву црквену таваницу замишљену сасвим у духу барокног илузионистичког сликарства. Особито централни део гравире подсећа у маломе на

барокне небеске апотеозе на којима се целокупни надземаљски кошмар врло одређено слива и степенује ка главном, основном мотиву читаве целине. На Орфелиновој гравири то је адорирање св. Тројице. Чињеница је свакако да је цео лист цртан са ванредном вештином, без икаквих трагова старог живописа, а гипкост свих ликова превазилази мајсторе крушедолских композиција. Бочни медаљони, који су у нашој уметности познати у типу иконе са житијем, изведени су без оне уобичајене строге поделе, штавише, добија се утисак, без обзира на њихове посебне барокне оквири, да се и они динамично уклапају у органску целину. Главне врлине бакроресца Захарије Орфелина на овој гравири долазе до пуног изражаја: моделација помоћу светло-тамних ефеката, елеганција ликова, најзад, мекорезање осетљиво за сликарску форму. Са изузетном мером њему је пошло за руком да своја новостечена графичка знања вешто измири и усклади са сликарским поукама које су, ван сваке сумње, биле битне у образовању његове уметничке личности.

Поступност тог пута, студиозно припремање за смеле скокове илуструје и Орфелинов бакрорез св. Тројице са архангелом Михаилом и сценама из Христовог живота који је 1758. резао за манастир Прибину Главу. На њему се већ јасно показују она типично барокна и свакако јако наглашена монументално-декоративна сликарска схватања, која су на комаду из Прибине Главе уздржана и заустављена строгом, симетричном поделом малих правоугаоних медаљона што уоквирују средишњи мотив. Треба пажљиво погледати она зналачки цртана скраћења анђеоских тела који придржавају свемирску куглу са које царује св. Тројица, па видети да је Орфелин у својој радозналој обавештености бирао предлошке из графичких залиха западњачке уметности. Јер, заиста, у нашој целокупној уметности тога времена не постоји пример да је ико од српских сликара са тако много успеха обрађивао несвакидашњи проблем: како и на који начин елементе великог барокног, декоративног сликарства комбиновати са скученијим могућностима које пружа иконопис. Изгледа да је баш за овакве покушаје Орфелин показивао изразити смисао.

Даља уметничка биографија Захарије Орфелина показује неочекивани преокрет, скоро прелом. Године 1764. Орфелин се отиснуо у свет, у Венецију, град у коме је достојанствено умирало велико млетачко сликарство. Његови биографи претпостављају да је тамо остао до 1768. год., издржавајући се сам као коректор ћирилске штампарије Грка Димитрија Теодосија. С правом би се очекивало да ће се тај ученик пуног италијанског барока, у једном тако рафинованом и већ уморном центру као што је била Венеција, још смелије везати за Запад и сада неспутано похитати да у не-

посредном додиру са великим оригиналима попуни своје провинцијске уметничке празнине. Па ипак, добија се утисак да је он бољи, зрелији и свакако полетнији период свога стварања иживео у скученим приликама карловачке конзисторије, а да му је у пуној уметничкој слободи одједном по-нестало снаге, можда и храбрости за нове успоне. Та посусталост види се и у гравирама које се појављују 1765. год., у прештампаном млетачком издању Римничког Србљака арадског епископа Синесија Живановића. За млетачко издање Орфелин је припремио појединачне ликове српских светитеља, прерађујући заправо исте гравире бечког мајстора Јозефа Антона Лидла. Док је с техничке стране показао несумњиви напредак, његов цртеж фигура постаје знатно строжи, показујући упадљиво тежњу ка декоративним ефектима.

Међутим, иако је као уметник бакрорезац у Венецији почео да стагнира, Орфелин овде показује велику активност на другој страни, овога пута њега првенствено занимају књижевни послови. Већ 1768. год. појавио се у Венецији први број његовог „Славено-Сербског Магазина, то ест собрание разных сочинений и переводов к ползи и увеселенију служащих“, први не само српски већ и југословенски часопис те врсте. Од нарочитог је значаја Орфелинов предговор, у коме су изнети разлози његовог покретања. Према Скерлићевој оцени, то није само програм књижевног рада Захарије Орфелина, „то је један манифест историјског значаја, у коме су први пут на српском језику изнете рационалистичке и просветитељске доктрине XVIII века, и у коме се први пут у српској књижевности развила мисао световне културе, рада на „общчу ползу“ и на „шчастију человеческого рода“, писања на народном језику, просвете за све сталеже, све оно што је Доситеј Обрадовић доцније развијао и проповедао“.

Била је намера да часопис доноси корисне преводе и чланке из географије, етике, економије, о трговини, привреди, музици, сликарству, архитектури, а посебно су замољени прилози из српске историје и о српским старинама, било оригинални, било преведени. Без обзира на неуспех који је доживео са првим и јединим бројем „Славено-Сербског Магазина“, Орфелина су тада све снажније обузимали књижевнo-просветитељски послови и он ће се њима заносити готово без престанка, све до своје смрти 1785. године. Иако се њима предао са неким скоро мисионарским жаром, ипак, Орфелин није запуштао ни рад на графици. Већ убрзо после повратка у завичај, с пролећа 1769. год., он у Новом Саду, где је тада највероватније живео, издаје бакрорезну икону св. Борба са десет медаљона из живота светитељева и са ведутом манастира Сен-Бурба у Банату. Из исте је године и бакрорез св. Димитрија са изгледом манастира Велике Ремете. Док је

манастирска ведута резана схематично, готово наивно, као да се још осећа традиција првих српских бакрореза, светитељ је изведен зналачки, према једном добром цртежу и у финим пропорцијама. Своја омиљена декоративна схватања Орфелин овога пута занемарује готово сасвим. Уместо њих, он је на овом бакрорезу остварио пејзаж какав се тешко појављује у ранијој српској графици, у којој је овај, истина, био познат, али је извођен површински, без сигурности у постављању планова. По свему судећи, Орфелинов ликовни узор за бакрорез св. Димитрија треба тражити у млетачком сликарству тога доба; није искључено да је приликом боравка у Венецији копирао неку бољу критско-венецијанску икону из радионице оних мајстора који су још у његово време радили за потребе православних хришћана на Истоку. И овога пута, Орфелинова сликарска схватања у графици долазе до изражаја, а благи став младога ратника атлете много подсећа на иконе св. ратника Георгија и Меркурија, које је касније за хорски иконостас сремскокарловачке саборне цркве сликао највећи мајстор српског барока Теодор Крачун. У поређењу са Крачуном, Орфелин се приказује у новом светлу једног значајног претходника, као уметник који преко своје барокне а сликарски схваћене графике међу првима прекида са источноправославним иконописачким наслеђем. Изразито млетачка уметничка схватања испољавају се код Орфелина и онда када ради наш владарски портрет. Иако Жефаровићев оригинал иконе кнеза Лазара из 1746. год. није сачуван, Орфелинова копија из 1773, коју је у Карловцима резао по наредбини архиђакона Јована Јовановића Шакабенте, изведена је, сасвим сигурно, у духу касног млетачког парадног портрета XVIII века. Сви декоративни елементи којима се служе Млечани при сликању ове врсте портрета познати су и Орфелину: помпезан, церемонијалан став портретисане личности, богато усковитлана драперија, стафажна архитектура са тордираним стубом, владарске инсигније на раскошном столу, а све то заједно остварено са великим осећањем за материју, за сву сликовитост раскошног броката и свиле. И заиста, на овом бакрорезу, само још невешто додани нимб кнеза мученика опомиње да се иза ове свечано укрупњене личности крије светитељ, личност која је по свим својим животним врлинама тако живо одговарала идеалу српског барока. Велика је штета што је Орфелинов бакрорезни портрет митрополита Павла Ненадовића данас загубљен, тако да је немогуће извршити било какво упоређивање између свакако идеализованог лика кнеза Лазара и истинског портрета Ненадовићевог.

До појаве његовог најобимнијег графичког дела, чувене књиге „Историја о жити и славних делах великаго государја и императора Петра прваго . . .“ Орфелин се јавља као

графичар који и даље ради на већ познатом типу бакрорезних икона са неким светитељем и ведутом цркве за коју је икона поручена. Тако је 1770. год. издао бакрорез св. Петар и Павле са по пет апостола са сваке стране, који је за доњу карловачку цркву поручио и платио Авакум Јанковић. И на овом бакрорезу представљена је ведута саме цркве са делом вароши и дунавском обалом. Међутим, главна уметничка делатност Захарије Орфелина била је посвећена припремању ликовних прилога за његово обимно дело о Петру Великом које је изишло у два тома. Није никаква случајност да је баш Орфелин нашао у себи толико симпатија за Петра Великог кога назива „преславним императором“, „несравњеним heroјем“ и „беспримерним монархом“. Израђујући цареву житије њему се пружила прилика да развије и своје личне реформаторско-просветитељске идеје, у питању је била личност која је, по Орфелиновим сопственим речима, „науке и хуманитета начал всељатисја в тје земли в которых глупост и самаја дикост превасодство имјели“. Уосталом, у питању је био прави култ Петра Великог који је у то доба добио типично барокне црте, онако као што је то код Пољака урађено са краљем Јаном Собјеским, или код Чеха са св. краљем Вацлавом. Сем „најбољег историјског рада у српској књижевности XVIII века“, српска је уметност истовремено стекла и најраскошније опремљену књигу тога доба, дело око којег се Орфелин трудио читавих пет година. Какав је Орфелинов уметнички домет у овим обимним књигама? Изгледа да и поред упечатљивог декоративног утиска који оставља овако велики број бакрореза скупљених на једном месту, а насталих од једне руке, мајстор није успео да увек са једнаком доследношћу одржи своје велике уметничке амбиције. Без сумње, Орфелину боље полазе за руком појединачне фигуре, особито портрет Петра Великог, који својом типично барокном графичком концепцијом подсећа на сличне владарске портрете, на пример на портрет краља Фридриха II пруског који је радио Орфелинов савременик Георг Фридрих Шмит. Скоро ни на једном другом месту у обе велике књиге о Петру Великом не појављује се бакрорез рађен са тако много сликарских тежњи као што је то Орфелину пошло за руком на портрету Петра Великог, где је само владарево лице резано нешто тврђе. С друге стране, већи део приложених гравира има искључиво декоративно илустративну вредност. Ово се у првом реду односи на бројне илустрације медаља које су рађене према туђим узорима, задржавши у карактеру линија нешто од мирног, преписивачког преношења. Уосталом, баш у Орфелиново време 1770. год., изашла је у Русији књига „Слава Росии или собрание медалей означајущих дела Петра Великаго и другија неко-

торија“, књига која је начињена према медаљама из збирке бригадира Теодора Јоановича Дмитријева-Мамонова, у којој су објављене многе медаље руских владара, особито Петра Великог и његових наследника. Није искључено да је баш та књига послужила Орфелину као образац при изради илустрација за сопствено дело о Петру Великом. У илустративну групу гравира у књигама о Петру Великом спадају и многе географске карте и добро цртани планови руских градова, које Орфелин реже сасвим у духу савремених барокних карата Европе, украшавајући их бројним сликовитим детаљима. Без сумње, оне су доказ Орфелинове занатске окретности. С друге стране, текст Орфелинове посвете царици Катрини II, који је посебно резан на бакарним плочама и тако штампан, представља нам Орфелина као одличног калиграфа који је у духу барокне сликовитости примењивао различито обрађена слова, онако исто као што је то радио и приликом израде својих синђелија, опросних писама и грамата. Поред оваквих чисто декоративних радова у илустрованој Историји Петра Великог налазе се и гравире које приказују неке историјске догађаје из времена његове бурне владавине. Уз страну 231 у I тому налази се композиција која приказује кажњавање побуњених стрелаца. Несумњиво, она је у целини Орфелиново дело. На жалост, на њој долазе до изражаја и неке његове слабости цртежа и технике. Скоро неочекивано он грубо контрастира тамне и светле површине, а перспективна деформација доприноси наивности читаве композиције. Добија се утисак да није имао снаге да уметнички савлада сву драматику овог узбудљивог историјског догађаја. Сасвим наивна и технички недотерана је и илустрација тврђаве „Кроншлот“. Занимљиво је да је Орфелин своје илустрације за I и II том Историје Петра Великог продавао и као појединачне листове, можда још чешће тако него и само илустровано издање. Иако је већина графичких прилога у Историји Петра Великог уметнички сасвим неуједначена, ипак, ово по обиму највеће дело српског XVIII века значи и највећи домет српске примењене графике тога доба. У њему је на једном месту и од једне личности сабран највећи графички репертоар са намером да се у нашу, још увек неразвијену читалачку публику пусти једно монументално и заиста парадно замишљено дело. Израђени графички прилози, посматрани у целини, свакако су допринели стварању тог утиска и таквих ефеката.

Никако није случајност да је тај даровити уметник, негде између 1771—1772, изабран за члана Уметничке академије у Бечу. Као такав он се потписује и у илустрованој Историји Петра Великог. Дуго времена није било јасно које су то две Уметничке академије у Бечу чије чланство Орфе-

лин истиче с поносом: Данас је и то разјашњено. У Бечу је познати гравер Јакоб Шмуцер имао своју приватну графичку школу, која је 1766. подигнута на степен бакрорезачке Академије, а 1771. спојена са сликарском Академијом под општим именом Уметничке академије. Као члан Шмуцерове Академије, Орфелин је доцније, као и остали чланови, аутоматски примљен у новоосновану Уметничку академију. Изгледа да су Орфелинове везе са дворским гравером Јакобом Шмуцером биле добре, јер га је на основу његовог извештаја гроф Колер, тадањи свемоћни председник Илирске дворске канцеларије, предложио царици Марији Терезији за дворску награду од 100 дуката и то за дело „Славно-Сербска и Валахијска Калиграфија“ коју је Орфелин довршио у Карловцима 1778. године. Иако му је за узор послужила латинска калиграфија Ј. Г. Шванднера издата у Бечу 1756. год., Орфелинови бакрорези лепотом слова и цртежа надмашују његове стране предлошке. Истовремено то је доказ више каквих се све послова прихватао Захарија Орфелин и можда објашњење његове уметничке неуједначености. Растрзан жељом да служи просветитељским идејама века, он није увек с подједнаким успехом умео да у себи измири уметника графичара и писца. Отуда му се и дешавало да је својој графици, оној коју нису поручивали његови клијенти и мцене, него оној која је обавезно пратила његове самосталне књижевне подухвате, наменио неку готово подређену улогу. Упркос приликама које су тада владале у српском друштву, он је све мање интереса показивао да се с уметничким убеђењем прихвата и даље искључиво религиозне тематике. Са европским видицима него његова околина, Орфелин је неизбежно улетао у сукобе са средином, у неспоразуме који су већ јасно наговештавали његов трагични крај.

Разноврсност Орфелинових занимања откривају и две књиге које је штампао 1783. год. Прва, под насловом „Искусни подрумар“, садржи бројне поуке о томе како треба рационално радити у подруму око вина, буради и како се праве разне врсте вештачких вина. То је оно наше вино које је тада служило и као „дишкреција“ и као важна привредна грана. У другој, „Вечни календар“, „осим чисто календарских ствари уметнута је и мала физикална географија, астрономија, метеорологија и физика, на крају доста опширна историја цркве и чланак „о сербских владјетељех“ у којем је исцрпена Јулинчева српска историја“. Читав духовни профил нашег друштва може се ишчитати на страницама ове књиге Захарије Орфелина, који је већ свестан важности природних наука. „Познаније јестества јест тако полезно и нужно што без њега једва ли и жизн наша благополучна бити может.“ За српску графику важно је да је у овој књизи објављен можда и његов последњи бакрорез „Стварање света“.

Оно што овој илустрацији даје посебну вредност, то су у првом реду изванредни актови Адама и Еве смештени у пејзажу. И док велика, зналачки резана фигура Бога оца упућује на Орфелиново одуживање духу средине, дотле ове две минијатурне људске фигуре, племените у цртежу и брижљиве у форми, већ наговештавају она нова схватања која су постепено освајала српско грађанско друштво од средине XVIII века. И овога пута, искусни графичар посветио је своју главну пажњу пејзажу и то не као нужном декору екстеријера, већ као теми са правима на самостални ликовни живот.

Чак и почетком XIX века убацују се у српске штампане књиге Орфелинови бакрорези. На једном, приказан је Христос који пред Богом оцем моли за спас грешника. Бакрорез је исто тако изведен на Орфелинов типично сликарски начин, док је сама група компонована у барокној, асиметричној дијагонали. Небеска светлост која зрачи на све стране вешто је употребљена као конструктивни елеменат, чинећи снажан контраст са једва наглашеним тамним исечком земаљског пејзажа.

Иако је поређење Жефаровић—Орфелин редовно и не увек праведно испадало на штету Жефаровићеву, ипак, може се рећи да је тек овај други одлучно прихватио пуно барокизирање српске графике тога доба. Орфелин је као графичар створио неке бакрорезе чија уметничка проблематика до њега није решавана. Колебајући се између графичара и писца препуног реформаторско-просветитељских идеја, он се постепено, нарочито после повратка из Венеције, све јасније опредељивао за књижевника. Не напуштајући рад на графици, он јој је ипак, силом прилика, намењивао све подређенију, чисто илустративну и практичну улогу. Ипак, и овако подређена, Орфелинова графика знатно је обогатила њен до тада искључиво религиозни репертоар. Сем тога, Орфелин је у српској графици био први уметник који је своје листове резао са сликарским осећањем и цртачким способностима које су нарочито долазиле до изражаја у мањим композицијама. Зависан од својих предложака он покаткад делује неуједначено, нарочито онда када посустане у тежњи за пластичним и типично барокним решавањем ликова. Сви послови којих се он прихватао у српском друштву, сва његова разноврсност и све уметничке тежње које га носе, откривају Орфелина као типичног представника српског барока, једног од важнијих заступника оних ликовних померања која су на подручју Карловачке митрополије коначно угасила дуговечни живот поствизантијских уметничких схватања, која су код Срба вековима представљала једини могући ликовни језик. Барокна радозналост, барокна узнемиреност и смисао за прихватање новина, стављени су

код Орфелина у службу његових просветитељских напора. Тим пословима често служи и његова графика, чији је црквени карактер умерен бројним лаичким додацима, који су опет на свој начин подстицали код Срба развијање њихове националне свести. Мислио је он скоро подједнако страшно и о добром вину, и о Петру Великом, српској историји, калиграфији, заносио се да буде добар уредник и да из мртвила крене нашу нерадозналу читалачку публику, а све те велике послове Орфелин је неуморно украшавао својом драгоценом графиком, успевајући да далеко превазиђе читаво своје време. А то време није још стасало да га схвати и подржи. Године 1783. Орфелин се хвата за своју последњу животну шансу, прихватајући дужност коректора привилегисане Курцбекове штампарије у Бечу. План се изјаловио, а уместо у Беч, Орфелин одлази на мајур Исаилово у господарске зграде бачког владике Јосифа Шакабенте, где живи до смрти зависан од туђе милостиње. Јован Рајић бележи његову смрт са пуно истинске туге: „1785, 19. јануарија, умре љубезни брат мој Захарија Орфелин в Н. Садје, в епископском мајурје, пребједно.“ Много касније, Лукијан Мушицки опевао је у „Судби српски књижника“ зао удес Захарије Орфелина и Павла Соларића: „двојици ах! бијаху при смрти другови плачни: беда, туга и глад“.

Дејан Медаковић

МИЛОРАД ПАВИЋ

DEMON FLORAE

Окусих јабуков плод и разболех се од прастарих бољки
арвѣта,
И бојим се, усмртиће ме и надживети несвојствене ми туге
И расцветати се у нове, неокужене, у друге,
Пре но што фосфорни пањ напусте у виду цвета.

Окусих јабуков плод и разболех се од бољки једног
несусталог света
И одједном, из туђих се снова пренух иза склопљених очију
Вичан да певам мирисе и нагоне полажем у кочију
Ветрова и у наслеђе преносим бољку зелених сета.

И поздравих у себи непријатељство немүштог но моћног
сока,
Што има прашину очију, време уместо крвотока
И клицу једног нечовечанског зла уместо срца.

Ако ме демон тај безазлени и страшни врати у наше заморене
снове,
Доћи ћу као бог обогаћен распећем, с изболованом душом
кипариса и зове,
С памћењем феникса и са искуством мрца.

ОДЛОМЦИ О ИНДИЈИ

ЈЕДНО ВЕЧЕ У ИНДИЈИ

Ево ме дакле у Индији, у пољу, четири миље од Аурангабада, варошице познате туристима јер је близу славних пећина Ацанта и Елора, испуњених скулптурама и сликама. Вече је, са зеленим светлом, прозирним и жалосним на мирном небу, на коме већ сија једна велика бела звезда. Из хотела, који се налази на једној узвишици, поглед ми се пружа на широки предео какав ћу касније виђати више пута, јер је Индија бескрајна али једнолична. Замислите шуму или шикару, добро познату џунглу, у којој до у недоглед расту жбуње и грмље, са по којим великим дрветом овде и онде и жутим и неплодним земљиштем што се назире на сваком пропланку. С времена на време, кроз џунглу се угледа по неки квадрат светлозеленог обрађеног поља на коме се, рекао би човек, разазнаје свака влат. Неодређени брежуљци, прашњиви, расцепкани, окружују далеки видик не затварајући га доиста; а у ствари, првенствена особина ове не много сликовите али изражајне панораме је посмртна величанственост којој потпуна непомичност ваздуха даје осећање изнемоглог чекања, обнемогле тишине.

Из хотела, једном пошљунчаном стазом, између две поткресане алеје енглеске траве, силазим ка излазу из парка. На лејама се, ту и тамо, дижу огромна стабла великих, меснатих, меканих грана, крцатих тешким и дебелим лишћем. Огроман број црних и великих гавранова, као да се ту, уместо уређеног парка, налази бојно поље покривено лешевима, тешко прелеће с једног дрвета на друго, гракћући звонким гласовима. Ево широм отворене капије, ево главног пута што води у Аурангабад. Један дресер змија, који крај пиластара вреба на европске туристе, чим ме је угледао пожурio се да се шћућури, да отвори своју котарицу и да на својој фрули од трске засвира неколико нота, док се кобра подиже и дражесно лелуја, невина и верна као пас или било која домаћа животиња. Но иако човек са својом патетичном змијом изазива у мени сажаљење (осећање што се често осети при путовању кроз Индију), ја ипак радије гледам на главни пут.

То је тренутак када се, на целом свету, сељаци враћају са поља; и овде је то сељење исто као и у многим сељачким земљама, тако да бих за тренутак могао да поверујем да се не налазим на азијском потконтиненту, већ у Шпанији, или у Грчкој, или у јужној Италији. Кораком, касом, чак и галопом, са ефектом готово смешним, сличним ономе који изазивају неке напуљске двоколице када их у лудом трку гоне на страни кочијаша, промичу поред мене, у жутој прашини, један за другим bullock-carts, индијска кола у која је упрягнут пар волова. Bullock-cart је једна од најстаријих и најтипичнијих слика сељачке Индије; тако је вероватно било већ у двехиљадитој години пре Христа. То су висока и узана кола за ношење сена, грубо истесана, са чврстим точковима и дугачком и тешком рудом. Волови су веома мали (све домаће животиње, можда због наследне изгладнелости, у Индији су мање него у Европи, волови као и кокошке које нису веће од голубица и носе јаја упола мања од наших кокошију), облика готово оштрих колико су мршави, бели са црним и добрим очима, и рогова чудног облика који изражавају љупкост, то јест спојени су у врховима као цветни листићи или у машну свезани крајеви мараме. На руди седи сељак, једну ногу подвио је а друга му виси, глава му је увијена у велики турбан, попрсје му је наго, а белом тканином обвио је бедра. Овог сељака и његове волове поново ћу виђати, као и пејзаж, стотинама пута током путовања кроз Индију; мењаће се, али незнатно, боја турбана или начин огртања тканине, али његов израз биће увек тај, некаква мешавина стрпљивог мирења са судбином, непоколебљивог незнања и наследне туге. Чак ни у цртама лица неће се много разликовати северњаци од јужњака, најчешће у извесној чистоти и изненађујућој отмености; оне су испосничке и искомске, веома различите од црта индијског градског типа, који се, као што се дешава у недовољно исхрањеним земљама, скоро поноси својом дебљином и ухрањеношћу. Али најважнија особина индијске нарави за једног Европљанина остаје увек отворена и спремна комуникативност и изражајност ликова; у овом погледу, Индијац је ближи Европљанима него ли својој азијској браћи монголске или семитске расе, која, како тврди помало конвенционална гласина, неки пут заиста јесу некомуникативни и тајанствени.

На колима најчешће је само један сељак. Али за овим, који на уздама држи волове, понекад је цела породица: жена, увијена у црвени или зелени сари, подвијених ногу, са брадом или једном руком на рамену мужа, очију црних и плашљиво разрогачених; поред ње троје, четворо деце, често сасвим наге, али глава украшених свежим цвећем; више позади, нека смежурана баба или седи деда, наслоњени на кошаре или бале са сеном. Утисак остављају пре свега деца,

због експлозивне живости искричавих очију и веома белих осмејака тамних лица. Ову децу такође ћу поново виђати током целог путовања, увек украшену свежим цвећем, увек насмејану и безбрижну, увек невино и потпуно нагу. Али њихова живост не изазива весеље. У ствари, немогуће је не сетити се да ће она кратко трајати, као што у овој земљи без годишњих доба кратко траје варљива свежина и чистоћа јутра. Брзо, још у првој младости, човек овде постаје замишљен, помирен са судбином, исто као што дан, чим се сунце дигне, постаје уморан и загушљив.

Сада кретање постаје све ређе, док се у зелено светло предвечерја увлачи тама ноћи. Затим сељаци престају да пролазе и нема их више сем, с времена на време, уобичајених просјака на индијским улицама: тајанствене деце која лутају кроз мрак, у групама по двоје или троје, одрпане и куштраве, држећи се за руке; сићушне измршавеле и рашчупане старице, са саријем у ритама и дугим ходочасничким штапом; губавца који пружа руку без прстију, са чије наланице виси алуминијумска зделица; младе и врло тамнопуте Циганке, ватрених очију, потпуно окићене наруквицама од сребра и оковратницима од тврдог камена; најзад, најразличитијег света који ме види на прагу капије и, природно, одмах помишља да пружи руку. И ове професионалне и непрофесионалне просјаке виђаћу поново, на жалост, током свог путовања. Али, овде треба додати: док у Европи сваки просјак има свој изузетни разлог због кога обавља свој изузетни занат, рука која се у Индији пружа да затражи милостињу једнака је руци која се пружа да узбере плод што виси на некој грани и никоме не припада. Уопште, разлози који многе Индијце наводе да пруже руку нипошто нису изузетни и необични; порекло овог покрета је у природној и општој условности највећег сиромаштва, које често прати вештина обављана са пуном способношћу и истрајношћу. Тако је милостиња скоро обавеза за онога ко је даје и скоро право онога ко је тражи.

Касније одлазим у Аурангабад, који се налази неколико миља од хотела. Кажу да броји сто педесет хиљада становника, али овако на први поглед, изгледа једва мало већи од каквог сеоског места. Ево уобичајене главне улице или базара, што ћу такође много пута још видети у Индији, где се градски живот, у недостатку јединственог и заједничког јавног састајалишта, згушњава око трговачких радњи. Ноћ је, и кривудава улица, стиснута између два реда руинираних двоспратних кућа, на којима су горњи спратови оптерећени трошним и паду склоним балконима, а дућани у приземљу блистави од светла, на први поглед изазива утисак тајанственог обиља достојног прича из Хиљаду и једне ноћи. То

је уобичајена варка ритавог и чаробног Оријента, због које свако село изгледа као Голконда; веома мале трговине, крцате еспапом, стоје уздигнуте за четири или пет степеника, пошто отворена и смрдљива клоака тече између плочника и кућа; виђене одоздо, са својим старим позлаћеним огледалима, олињалим тапетима, натрулим пукотинама и продавцима згрченим на земљи, оне привлаче варком ко зна каквих непознатих производа неког егзотичног и наивног заната. Али та варка је краткотрајна; када се попнемо уз оне степенице, нађемо се пред обичним предметима серијске израде и, сем тога, скромне вредности: ципелама и шеширима, предметима за домаћинство, памучним тканинама, фармацевтским англо-америчким производима израђеним у Индији, ужасним играчкама од сребра и слоноваче намењеним туристима. Егзотичност се скрива у задимљеним роштиљима који нуде храну живих боја, жуту као шафран или црвену као паприка, и у трговинама зачинима што се нуде погледу у посудама у којима је, у облику пирамида, насуто зрневље и брашно, љубичасто, зелено или наранџасто. Али права егзотичност је изнад свега у некаквој нападној и продорној трулежи ваздуха, која ништа не штеди, ни воћку тек узбрану са стабла, ни тек размазани цемент: од индијске климе црни се и распада, али не зри.

Село је у ово време цело на улици, или, тачније, једино мушкарци, у групама, пред дућанима. Разговарају, али не купују; а равнодушни трговци као да не очекују да нешто продају. И ови људи у маси са веома лепим различито везаним турбанима и белим плахтама уметнички обвијеним око бокова, издалека изгледају привлачни и тајанствени као оријенталне личности на позадинама венецијанских сликара. Али, када им се једном приближимо, види се да су то исти они обични сељаци што смо их малочас сретали на главном путу.

Место се пресијава и ври неколико сати после заласка сунца; затим, један за другим, дућани се затварају, дућаније затварају складишта мандалима и железним попречницама и пењу се на горње спратове, одакле се чује њихово кретање и шапат пре но што легну. Сада је улица скоро сасвим у мраку. На плочницима наднесеним над клоаку, становници Аурангабада који немају куће већ спавају, опружени са сваке стране, као лешеве, главе увијене у неку крпу. Пут је, пак, спаваоница светих крава, које немају газде и неутешно лутају читавог дана, од једног дућана до другог, од једног сокака до другог, од свих поштоване, ни од кога храњене. Много их је, тамо доле на асфалту, скупљених као огромни пси луталице, са врло видљивим ребрима под олињалом кожом. Ипак, и овако угашена и мрачна, улица задр-

жава нешто од оријенталне чаролије, ако ни због чега другог а оно због завијања шакала у пољу, којима одговарају пси из тамних уличица. Било би потребно пуно светло дана да овде открије све сиромаштво и сав умор.

ЛОМАЧЕ У БЕНАРЕСУ

Индијско схватање живота представља за Европљанина истовремено привидну бесмислицу и искушење, у смислу што је оно не само у супротности са његовим, већ и једино коме, у извесном тренутку умора и гађења, он може прибећи с надом у неку корист. Ово је објавио још Шопенхауер у време првих европских одушевљавања због открића индијске филозофије, а то се потврђује у једној књизи Алберта Швајцера о индијској мисли. Швајцер најпре утврђује два основна човекова става: потврђивање света и живота и одрицања света и живота. „У првом случају, човек тежи да буде користан себи сличнима, друштву, нацији, човечанству, уз највећу добру вољу и живу наду у напредак. У другом случају, међутим, човека не занима свет и он земаљски живот сматра или некаквом комедијом у којој је обавезан да учествује, или бесмисленим ходочашћем кроз Време све до своје куће у Вечности.“ Швајцер бележи да у Европи преовлађује прво схватање а у Индији друго, иако са продорима индијских схватања у Европи и оних европских у Индији. Током средњег века, на пример, индијско схватање имало би превласт у Европи; данас би европско схватање, са идејама о научном и индустријском прогресу, могло да победи у Индији. Хтели бисмо за свој рачун да додамо да баш у тренутку у коме европски идеал о научном напретку крчи себи пут у Индији, као у осталом и у читавој Азији, очајничка схватања што се односе на земаљски живот изгледа да у Европи поново узимају маха.

Било како било, Швајцерова примедба, а с њом се у осталом слажу сви изучаваоци индијске мисли, тачна је, и да би јој се истинитост потврдила, довољно је сетити се да је у Европи страх од смрти увек изазивао најживљу жељу за грађанском и духовном бесмртношћу; у Индији, пак, страх од живота који, по веровању о пресељењу душе из једног тела у друго, никада нема краја, проузроковао је чежњу за супротстављање крајњем уништењу преко аскезе, односно Нирвану. Разуме се да се овде говори о животу и смрти јединке, личности; и да, с друге стране, обичан свет у Индији, као и у Европи, живот претпоставља смрти. Али претпоставља га само уопштено, без присног и разумног убеђења, то јест само из чисте жеље за очувањем, односно

без ослонца у филозофији или религији, које, пак, као што смо приметили, најчешће негирају и живот и свет.

Уосталом, и не знајући ништа о индијској филозофији и религији, европски путник не може да у Индији свуда не примети присутност смрти са свим њеним бојама, њеном атмосфером, њеним мирисом. Са расположењем у коме се мешају лака језа и запањујућа привлачност, он ће осетити ову присутност подједнако у болној вреви индијских градова као и у тужној мирноћи пространих предела; подједнако у безбројним рушевинама напуштених вароши, грађевина што више ничем не служе, у заборављеним светилиштима која сведоче о подједнако старој колико узалудној историји, као и у индијском селу које је остало непокретно и непромењено хиљадама година. Али схватиће такође да ово присуство нема ничег застрашујућег као у Европи. Оно је прихватљиво, пријатно, пожељно. Читава индијска историја објашњава се сталним напором да се од идеје о смрти одстрани свако страховање.

Ово присуство смрти запазио сам први пут у Бомбају, у оном делу морске обале што се дуж простране плаже шири мало даље од Малабар Хила. У време заласка сунца је осека; море, прозрачно као стакло и без светла, повлачи се откривајући блатњаво и црно дно, покривено лепљивом трулежи у дебелом и љигавом глибу, преко кога, слични душама из чистишта, скакућу, бели и чисти, велики галебови из Арапског мора. Бели као галебови, у групама, у породицама, у паровима, сами, Индијци се у том часу роје на плажи. Изгледали би само жељни, после блештаве дневне жеге, неког мирнијег светла, свежијег ваздуха; али, одмах се види да њихова предвечерња шетња има друге узроке. Ту и тамо, у ствари, дуж плаже, прости уметници на брзу руку извајали су, или, тачније, од влажног песка замесили су кипове сличне Кали, богињи смрти. Богиња је представљена опружена на леђа, са косом која стрши на глави, расколачених очију, исплажена језика. На грудима јој је огрлица од лобања, у једној руци стеже мач, а у другој држи за косу главу управо одсечену. Пред овим кумиром Индијци клече, моле се, бацају цвеће и зрна тамњана, док на педесет корака одагле, асфалтом дуж морске обале, јуре аутомобили у градском промету, и, на неколико километара, у заливу, могу се за мирних вечери видети атомски реактори изграђени по жељи Нехруа. Рецимо сад чак да ова свикла побожност није много различита од оне што је у Европи испољава неко ко се, усред сличног промета, на брзину прекрсти пролазећи поред неког табернакула. Ипак, контраст је овде већи него у Европи, баш зато што индијска религија, супротно хри-

шћанству, пориче не само идеале научног прогреса, већ и сам живот схваћен као трку за појавама.

Говорити о значењу смрти у Индији, а не говорити о Бенаресу, било би, у најмању руку, необично. Свети град био је безброј пута описан и, често, на грозан начин. У Бомбају једна госпођа, Индијка, без околишања саветовала ми је да тамо не одлазим, пошто, рекла ми је, није била сигурна да ћу бити у стању да останем непристрасан и стрепела је да ћу се у свом суду препустити тренутним утицајима. У ствари, Бенарес је индијски град као и сви остали, хоћу рећи ништа мање средњовековно ускомешан и несретан од Калкуте или Хајдерабада; оно што га разликује и чини његову оригиналност, јесу четири и по километра Ганга над којим се дижу, на врху четвртастих и Вавилона достојних степеница, најважније палате и храмови у граду. Ова четири и по километра неједнаких, но ипак, истим изгледом старачке трошности и потамнелости здружених и међусобно спојених грађевина, што као у некој бајци висе изнад степеница над огледалом жутог и сјајног Ганга, који је на овом месту веома узан, мало шири од Тибра у Риму, треба видети из чамца ујутро, полако се крећући узводно, када на обалама гмиже маса ходочасника који се перу у реци. Бенарес ће се тада учинити на извештан начин сличан оним оријенталним и нестварним Венецијама које је сликао Тарнер, преплављен неким разливеним, позлаћеним, тужним и далеким осветљењем које као да је процеђено кроз жуте и суге хрскавице некакве лобање, а река, непокретна и блистава под ватреним жагором масе, баш због тога сугерисаће осећање смрти у коју се живот улива и разрешава исто као и лешеве који се сваког дана предају њеној матици да их ова пренесе до мора и растури у њему.

Али смрт треба видети ноћу, када је Бенарес сведен на своју суштину, односно на црвене ломаче што ту и тамо сијају у тами. Обноћ у ствари нестају сви облици индијске побожности који једног Европљанина могу да љуте и чак да га одбијају, и остаје једино, чисто и јасно, схватање смрти, што је несумњиво највиша ствар у овој земљи.

Најбољи је час за посмртне ломаче око пола ноћи, у тренутку када се бучни промет ходочасника на кратко прекида и градске улице изгледају најзад смирене у некаквом неспокојном полусну. Не срећући више губавце и просјаке који су током дана постројени дуж пута што води до реке, оком не више уврећеним од наказности, рана и рита, ноздрва не више загушених слаткастим мирисом гноја и трулог цвећа, човек иде право ка чамцу у подножју једних од многих степеница. Чамац се од обале одваја веслањем и зарања у густу

тмину из које Бенарес тек открива присуство својом високом и црном сенком и малобројним жмиркавим светиљкама. Кресови се жаре на невеликој удаљености, али чамац иде веома полако и тако остаје доста времена да се примети да је ноћ хладна и веома влажна. Неодољиво, на ум пада непристојна помисао да ћемо, када једном стигнемо до ломаче, бар моћи да згрејемо укочено тело.

Али кад једном стигнемо и искрцамо се, ова мисао не чини се више тако непристојном, пошто се запажа да је за Индијце смрт догађај сасвим друкчији од онога што је за Европљане. Ево прве ломаче чији црвени и жути пламенови снажно букте остављајући, ипак, да се између ужаренихцепаница назре нешто дугуљасто и црно што би могло бити и људско тело. Пламенови букте у потпуној тами; од њиховог црвеног и лелујавог светла види се, око ломаче, круг особа које чуче на петама, непокретне, не толико сабране и удубљене у мисли, колико равнодушне. Мало више, опружена на степеништу, лежи нека крава која оставља утисак да сажаљивим погледом посматра представу. Један од присутних, несумњиво неки рођак, с времена на време једну дугачку мотку гура у ломачу, сакупљајући угарке и ударајући их да би их распламсао; један други шета са стране, пушећи; друга двојица ћаскају пригушеним гласовима. Ломача ће морати да букти четири или шест часова и на крају ће пепео бити расут у Гангу; али оболели од губе, деца испод три године и неверници бацају се непосредно у реку, неспаљени. Стојимо десет, двадесет минута, пола сата, посматрајући ове људе и ове жене који гледају ломачу на којој гори њихов покојник; и на крају схватамо да узрок овој тако стоичкој равнодушности није неосетљивост или хладноћа, већ религија која смрт сматра једноставном променом одеће и коже. На тој ломачи, по познатом убеђењу, не уништава се једна јединствена и непоновљива особа, већ похабана одећа што више није била за употребу, једна стара кожа која се замењује за једну нову.

Очигледно је да је овакав начин схватања смрти прихватљивији од западњачког. Проблем смрти, бар што се тиче његова спољашњег и обредног облика, никада није био решен у Европи, а још мање у Америци. Смрт је у Европи беседнички и жалостан посао, једна досадна свечаност која лоше прикрива исконски страх; у Америци, сасвим обрнуто, то је нека врста маскараде која се завршава шетњом у аутомобилу, као што се може видети у Воовом (Waugh) романчићу *Драги покојник*. Али смрт у Индији је лака, једноставна, филозофска, смирена и лишена значаја, као што је то можда била у древној Грчкој. Религиозну и психолошку опе-

рацију која је дозволила ово преображавање плаћала је Индија и још увек плаћа веома високом ценом несразмерном друштвеном, практичном и политичком животу. Стога мислимо да индијско схватање могу разумети и прихватити само појединци, али да би оно за западно друштво било опасно, пошто ово не би могло да га прихвати а да само себе не изда.

Алберто Моравија

(Превео Миодраг Кујунџић)

СТАРИ СОНЕТИ РОМАНСКИХ НАРОДА

МАТЕО ФРЕСКОБАЛДИ (1308—1348)

(Matteo Frescobaldi)

Италија

ПОЗИВ У ПОМОЋ

Лоповлук! Брже, похитајте, људи!
Држете крадљивку, трчите што прије,
да не побјегне ова која ми је
очима срце украла из груди.

И златном стријелом згодила ме тако
те ми њен шиљак у дно срца лежи,
и сад ме ето напушта и бјежи,
а ја остајем и није ми лако.

Хајте, драгани, потрчите, даме,
молите хуљу да ми срце врати,
јер њене злоће у патњу ме руше.

Видим: одлази и не хаје за ме
и ја не могу више опстојати,
јер сам остао без срца и душе.

МАТЕО МАРИЈА БОЈАРДО (1441—1494)

(Matteo Maria Boiardo)

Италија

ЈА ВИДЈЕХ

Ја видјех сунце гдје се с мора диже
под бујном гривом од злаћаних зрака,
а у лицу му таква сјајност жарка
као да пламен из пучине лиже.

Видјех кад гране росом се огрну,
ружу кад цватућ таквом бојом сине
те свак би реко, мотрећ из даљине:
то ватра гори на зеленом трну.

Прољеће видјех, земљу обновљену,
и младе травке кад се благо пруже,
лишће гдје буја млађаним животом.

И видјех једну божанствену жену
под раним сунцем како бере руже
и све на свијету застире љепотом.

ЛОРЕНЦО ДЕ МЕДИЧИ (1448—1492)
(Lorenzo de Medici)

Италија

КРОЗ ПАМЕТ МОЈУ

Кроз памет моју непрестано лута
и у сјећање враћа ми се често
хаљина она, и вријеме, и мјесто
гдје госпу своју видјех први пута.

Ти знаш, љубави, какав чар је кити,
јер ти си увијек уз њу боравила;
колико бјеше дражесна и мила,
тешко је рећи, тешко замислити.

И што су сјајни зраци сунца, када
по снијегу сјају врх планинских страна,
над бијелом хаљом то је коса њена.

Но што да зборим и набрајам сада!
Гдје има сунца ту је увијек дана,
рај је небески гдје је лијепа жена.

ГАРСИЛАСО ДЕ ЛА ВЕГА (1503—1536)
(Garcilaso de la Vega)

Шпанија

ПО ТЕШКОМ ПУТУ

По тешком путу и уз тешку муку
ту добох гдје је страх ме приковао,
и чим покушам коракнути, јао,
одмах за косе натраг ме повуку.

Смрт је уза ме; ипак сред те тмине
од свог живота нови савјет молим;
знам што је добро, а зло ипак волим:
због зле навике или због судбине.

А с друге стране, кратки дани моји,
и ток погрешан овог мога вијека
у свом почетку и својој средини,

склоности моје, којих се не бојим,
и смрт сигурна, — све то ево чини
да се не бринем нити тражим лијека.

ЛУИС ДЕ ГОНГОРА (1561—1627)
(Luis de Góngora)

Шпанија

ЛИЈЕПА ЛЕОНОРА

За рујном зором сунце позлаћено
помањало се кроз врата истока,
она у цвијећу, љубичаста ока,
оно у зраке сјајне окруњено.

Као да срећу ил бол своју славе,
ова умилним, она болним гласом,
малене птице при том свјетлу јасном,
у свјежем зраку и сред росне траве.

А кад пожеље лијепа Леонора
да тијело пружи вјетру, дух камењу,
па појућ сиће из својега града,

не чух већ птице и ишчезну зора,
јер све постаде нијено у чуђењу —
(ил можда ја сам обневидјех тада!?)

ЛОПЕ ДЕ ВЕГА (1562—1635)

(Lope de Vega)

Шпанија

БУХА

Убоде нека жива стварца клета
у бијеле груди лијепу Леонору:
драгуљ с бисерјем, сјај ружина цвијета
тај траг гдје зуби невидљиви ору.

А она тада немирна и с муком
иглу од кости у њедра завуче,
и док се свија својим витким струком,
у једном казни дв'је је патње муче.

Извадив буху рече: „Ох, што боли!
Тај створ да тако снажан може бити!“
Ја рекох: „Бухо, тебе срећа прати;

устави дах и Леонору моли
нек пусти да је убодем гдје и ти,
и свој ћу живот за смрт твоју дати.“

ФРАНСИШКУ ДИ СА ДИ МИРАНДА (1490—1558)

(Francisco de Sá de Miranda)

Португал

СУНЦЕ ЈЕ ВЕЛИКО

Сунце је велико, падају спокојне
птице времена у ове хладне дане,
вода што пљушти сјећати ме стане
не на снове ми, већ на патње бројне.

О ствари, одлазите, мијењате се!
 Какво се срце у вас поуздава?
 Пролазе дани — несталност и страва:
 лађе на мору кад их вјетар тресе.

Ја видјех овдје хлад и цвијеће рано,
 и зеленило и изворе миле,
 и птице чух гдје поју издалека.

Сад је све нијемо, сухо, измијешано;
 и моје боје друкчије су биле:
 но све се обнавља, мени нема лијека.

ЛУИШ ДИ КАМЉИНШ (1524—1580)

(Luis de Camões)

Португал

У ПРОГОНСТВУ

Како се дужи моје јадно стање
 и та лутања мучна како трају!
 Како се крати и примиче крају
 моје залудно људско путовање!

Вијек је све краћи, а јади све већи,
 утјеха свака губи се и гине.
 Ако ми каква нада начас сине,
 знам, варка ће ме велика опећи.

Трчим за добром, а оно ми бјежи
 и напoл пута изгубим му слику;
 посрћем, падам и очај ме кида.

Кад оно жури, мој корак је тежи,
 погледам гдје је, је л' још на видику:
 оно се губи из наде и вида.

ЛУИЗ ЛАБЕ (1526—1566)

(Louise Labé)

Француска

О СЛАТКИ СНОВИ

Чим ми се тијело у постељи пружи
и у сан клоне да одмора нађе,
жалосни дух мој из мене изађе
и к теби лети, око тебе кружи.

Тад ми се чини: у мени пребива
жељено добро које сам сањала
и за којим сам тако уздисала
те често мишљах да ћу свиснут жива.

О слатки снови, препуни тишине,
одморе благи, моја сретна ноћи,
нека се сан мој никад не прекине.

Ако не може моја јадна душа
до свога добра у стварности доћи,
нека га барем у обмани куша.

ПЈЕР ДЕ РОНСАР (1524—1585)

(Pierre de Ronsard)

Француска

МРТВОЈ МАРИЈИ

Ко што мајској ружи кад блиста на грани
у младости лијепој, у свом првом цвату,
и небо завиди на сјају и злату,
а Зора је, плачућ, сузом росе храни.

Љубав и милина у њој снију тада
и мирисом њеним врт читави дише,
а онда, наједном, од жеге и кише
немоћна умире, лист јој по лист пада.

Тако тебе, младу, у раној ти зори,
док те све славило с љепоте и среће,
кобна Парка уби и у прах обори.

Посљедњи ти поклон жалост моја пружа:
ту посуду с млијеком и кошару с цвијећем,
да жива и мртва будеш као ружа.

Превео Никола Милићевић

КРИСТИОНАС ДОНЕЛАИТИС И ЛИТАВСКА КЊИЖЕВНОСТ

Да бисмо створили пуну представу о значају и улози Донелаитиса у литавској књижевној историји, морамо бацити поглед уназад, на период који је претходио стваралаштву и епоси Донелаитиса. Познати литавски песник и романијер Атанас Венцлова писао је: „Оно што је за Русе Пушкин, за Пољаке Мицкјевич, за Украјинце Шевченко, за Литванце је Донелаитис.“ Иако целокупна делатност Донелаитисова није велика, рекли бисмо да се њен значај може из два разлога поредити са улогама које су одиграли у пољској књижевности Миколај Реј и Јан Кохановски. Као што су ови писци били творци пољске литературе, тако је и Донелаитис био оснивач литавске књижевности, у првом реду поезије. На Реја подсећа он језгровитошћу израза, сатиричним елементима и повезаношћу са покретом реформације, док се асоцијације на улогу Кохановског у пољској књижевности везују за богатство и лепоту његовог поетског језика, на коме су се касније учила цела поколења литавских песника и писаца.

Због чега стваралаштво Донелаитиса, који наступа два века касније од наших отаца литературе, поредимо са тако важним личностима из историје пољске књижевности? Потребно је да поближе упознамо околности у којима се родила литавска књижевност.

У епоси феудализма (XIII—XIV в.) моћна литавска држава, користећи слабост руских кнежева (под утицајем најезда монголско-татарских), завладала је великим подручјима која су била настањена Белорусима, Украјинцима и Русима. У то време, све ове народности далеко су по бројности надмашале Литванце у њиховој држави. Руси су већ тада имали азбуку, Литванци не. То је вероватно био узрок чињеници да су литавски владари приватно и у службеним документима општили на руском, који је постао званични језик феудалне литавске државе.

Најстарија данас позната хроника из историје литавске државе, *Почетак племена литавског*, потиче из XVI века. У даљим хроникама биле су описиване борбе за власт у Вели-

кој литавској кнежевини. Највећа збирка историјских хроника с почетка XVI века носи назив: *Летопис Великог кнежевства литавског и жмудског*, а настоји да прикаже историју целе Литве. Циљ хронике био је да покаже племићко порекло литавске феудалне владајуће класе (кнежева и племића). У ту сврху аутор хронике измишља теорију да Литванци воде порекло од Римљана. У давна времена, тобож, из Рима је са 500 патриција побегао и морским путем све до ушћа Њемена доспео заповедник флоте Помпеј Публиус Либон, временом назван Палемон, и то су били зачетници литавске нације. Та теорија, створена у тишини самостана на захтев моћних литавских владара, имала је да санкционише њихово високо порекло пред подложницима. Требало је истовремено доказати да је моћно литавско племство, које води порекло од римских патриција, не само једнако, него и више од велможа пољских, који су се поносили својим пјастовским пореклом. По обичају многих ондашњих дворова и владајућих кругова који су се у међусобном саобраћају служили страним језицима, литавски феудалци у почетку су употребљавали руски, затим латински и на крају пољски језик. Знамо да се у своје време енглески двор из истих разлога служио француским језиком, који је био дуго распрострањен и међу пољском аристократијом и вишим сферама; француски је уосталом био модеран и међу руским племством.

После покрштавања Литве (1387), све више је продирао латински језик. Преведени су чак делови хроника са белоруског на латински. Средиште хуманистичких струјања било је Вилно. Аутор трактата *О обичајима Татара, Литве и Москве* (1550), Михалон Литуанус, погрешно и ненаучно тврдио је да је литавски језик гори од латинског, отворено говорећи да се литавског треба одрећи, те да не треба отворати школе у којима би литавски језик био наставни. То је утицало на све већи раздор међу литавским феудалцима и народом, који је говорио литавски; сем тога, претпоставља се да су ранији документи, писани на литавском (који су се појавили вероватно крајем XIV века), због такве пропаганде били уништени. У своме делу *Писменост и књига у Литви*, Владислав Абрамович пише између осталог: „Како сведоче црквене агенде и статуте виленског капитола из 1522. (штампани и у Кракову 1528), жупници у Литви били су обавезни да у црквама свих жупа држе викаре који су знали литавски, а такође и основне школе у којима су деца (разуме се, само племићка) слушала наставу на литавском и пољском језику. Морали су дакле постојати и буквари и рукописни уџбеници. Књиге су такође несумњиво постојале, само се нису сачувале до наших дана. Развоју литавске писане речи и литературе у XVI веку озбиљно је нашкодио

споменути Михалон Литуанус ширећи своју фантастичну теорију о латинском пореклу литавског језика. Литуанусова теорија у многоме је учинила да су се већ крајем XVI века литавски феудалци одрекли свог матерњег језика. Литавски феудалци, како тврди један од вилнских аутора XVI века, Миколај Даукша (1527—1613), довели су до „занемаривања и отуђења, а безмало и до одбацивања литавског матерњег језика нашег”. Зато није никакво чудо да се стари литавски рукописи нису сачували.” Нико није био заинтересован за спасавање литавских текстова; данас постојећи егземплари сачували су се захваљујући томе што су се књиговесци служили њима за прављење тектуре којом су опремали друге књиге, и т. сл.

За препород литавског језика велике заслуге има штампа, као најсигурнија форма очувања језика, а затим и реформација, која је одбацила латински, проповедајући принцип општења са верницима на матерњем језику. Због прогона које је реформација доживљавала на терену Великог кнежевства, најистакнутији њени представници, као педагог и писац литавски Абрахам Кулвијетис (1510—1545), Станислав Рапагелонис (1486—1545) и други, били су принуђени да напусте Литву. Они су потражили склониште у Круљевцу, у Источној Пруској. Ту су се почеле штампати књиге не само на латинском и немачком, него и на пољском и литавском језику. Ту се појавила и пољска књига Јана Секлуцјана, писана за народ, *Катехизма текст прости за прости пук* (1545), а две године касније, по угледу на пољско издање, појавила се и прва штампана књига на литавском језику, *Cathesizmus prasty szadei* (Обичне речи катехизма), од Мартина Мажвида (1500—1563). Та књига садржала је буквар, молитве и црквене песме. Иако сам факт издања те књиге сведочи да је и пре постојао писани литавски језик међу образованим слојевима Велике Литве (дакле подручја бивше Велике кнежевине литавске), ипак је колевка литавске штампане речи и центар развоја литавске књижевности за дуже време била Мала Литва, која се налазила под пруском анексијом (мање-више она област која је временом постала позната као Клајпедски крај, цео југозападни део Литве).

Познати литавски критичар и научник А. Гинеитис, у своме делу *Кристионас Донелаитис и његова епоха*, после документоване анализе епохе у којој се формирао таленат Донелаитиса и настала његова *Годишња доба*, поредећи друштвено-историјске услове у Малој Литви и Великој кнежевини литавској, долази до закључка да су у Малој Литви у то време постојали много бољи услови за развој књижевности него на терену организоване Литве. Док се у Источној Пруској развијала просвета и смањивала неписменост, на територији Велике кнежевине литавске највећи утицај на

културни живот имали су језуити, а издавана су графоманска „научна“ дела, као чувена *Атина или Академија*... (1745—56) Б. Хмјеловског, *Напредак света или универзална историја* (1763) Г. Пикулског, *Срећно трајање краљевстава или њихов тужан пад* (1764) С. Мајхровича, и томе слично. Чак ни просветитељство, које се јавило у Великој кнежевини литавској у тренутку пада племићке монархије (1770—1790), није доспело да утиче на процват литавске књижевности. Док су у Источној Пруској разне религиозне струје међусобно сарађивале (пијетизам, ортодоксија), надмећући се у издавању разних часописа и књига, док су ницали кружоци љубитеља поезије и музике, у Великом кнежевству литавском добар део века издавана су углавном теолошка дела, а у часопису *Wiadomości Literackie* (Књижевне новости), који је излазио у Вилну 1760—1763, често су објављивани чланци о фантастичним змајевима и другим страшилима. У тадашњем Вилну кружоци љубитеља поезије и музике могли су једино настати међу вишим слојевима, а не међу онима који су се још увек служили прокаженим литавским језиком.

Није никакво чудо да се у таквим културно-историјским условима књижевност развијала (углавном у другој половини XVIII века) баш у Источној Пруској, где се формирао и таленат великог класика литавске литературе. Тамо се родио и стварао своја дела, поред осталог и чувену поему *Годишња доба*, Кристионас Донелаитис, забележен на Универзитету у Круљевцу као *Christianus Donaleitis*, а који се такође потписивао латински *Donalitijs*.

Нема много Донелаитисових претходника чије би штампане ствари могле да се уврсте у литавску књижевност. Настављач дела Мажвида или Мажвидаса био је истина још г. 1536—1602. Јонас Бреткунас, али Библија коју је он превео на литавски сачувала се само у рукопису.

Осим већ споменутог Миколаја Даукши, треба споменути и језуиту К. Ширвида (*Širvydas*), аутора речника пољско-латинско-литавског и једне збирке проповеди на пољском и литавском језику.

У Малој Литви деловали су у то време писци који су се радије бавили филологијом него чистом литературом. Били су то Даниел Клеинас, аутор једне граматике на литавском језику (1653), преводилац и издавач Езопових басни Ј. Шуц, и преводиоци црквених песама А. Шимелпенгис (1699—1763), Гот. Остермејер (1716—1800), и К. Милкус, кантор, који је крајем XVIII века написао поему *Пилкалнис*, заправо стиховану историју малог места Пилкалнис.

У тој ситуацији свака литавска публикација имала је велики значај, а појава једног таквог дела из области чисте

литературе као што су била Донелаитисова *Годишња доба* извршила је огроман утицај на даљи развитак историје литавске књижевности. Ослањајући се на свој богати фолклор (даине, легенде и бајке), којим су се богато инспирисали поред осталих и велики песници и романописци пољски као Мицкјевич, Крашевски, Конопњицка, Ожешкова и многи други, Литванци су се борили за очување својих традиција, снажно се одупирући свему што је могло да осиромашу њихову културу. Супротстављали су се латинизацији, германизацији, полонизацији и царском притиску везаном са русификацијом. Захваљујући једино изузетној истрајности и, како се то популарно каже, упорности у борби, која га је још боље прекалила, литавски народ извојевао је своја културна достигнућа. Напредак литавске културе био је нераскидљиво везан са борбом литавског народа за личну економску и општу слободу, са борбом против страног у владајућој класи. Поезија Донелаитиса, која опева литавски народ и његов мукотрпан рад, појављује се у таквој ситуацији не само као песнички узор, него и као манифест за настављање заједничке народне борбе за поколења литавских песника XIX и почетка XX века, и најзад, као понос песника и целе породице данашњих писаца.

Донелаитис је био производ своје епохе и своје животне ситуације. Да бисмо разумели његове погледе на живот и стваралачку естетику, потребно је да се задржимо нешто дуже на његовој биографији. Родио се 1. јануара 1714. године у селу Лаздинелиаи (округ Гумбињски), у Крају клајпедском, у сиромашној сеоској породици. Његови родитељи имали су осим њега још три сина и три кћери. После пре-ране очеве смрти, 1720, Донелаитисова мајка и породица нашла се у незавидној материјалној ситуацији.

У Пруском краљевству, коме је у том тренутку припадао Крај клајпедски, влада је свестрано помагала јункере-спахије, који су имали у својим рукама функције управника полиције и председника суда. У таквој ситуацији није им било тешко да експропришу литавске сељаке и на тај начин повећавају редове сељака кметова, тим пре што су, после избијања епидемија и глади 1709—1711, на место Литванаца масовно насељавани немачки колонисти. Црква, школа и штампа служиле су у том часу германизацији. Све те институције налагале су савременицима безусловну покорност краљу и феудалцу и нагињање немачкој култури. У таквим условима васпитавао се Донелаитис, и читава та ситуација у извесној мери налази одраза у његовој књижевној делатности. Песникова браћа, још од детињства заокупљена борбом за голи живот, постала су угледни земљорадници, сестре

су се срећно поудавале, а Донелаитис је пошао на школовање у Крулевац. Основну и средњу школу завршио је тек у зрелим годинама, будући да је у тренутку поласка у средњу школу имао седамнаест година. У основној школи слушао је вероватно предавања на литавском, а у средњој на латинском језику. Око пет година ишао је у средњу школу, и ту је добро научио латински, грчки, хебрејски, француски и упознао се са античком литературом. Ондашњи ученици живели су у врло тешким материјалним условима, прихватајући се разних послова и служења да би се некако издржавали. Донелаитисова породица сведочила је касније да је он стрпљиво подносио све тешкоће (а знамо из његових успомена да је понекад обамирао од глади), да је учио веома добро и у 22 години завршио средњу школу. Као син сиромашне удовице није могао студирати медицину, права, или нешто слично, изузев теологије за коју је добру спрему добио још у школи.

По завршетку теологије, Литванци су углавном били постављани у жупе које су биле настањене Литванцима. Илустрације ради навешћемо податак из званичних немачких статистика, према коме је у Источној Пруској у годинама 1831—1886. живело око 125.000 до 158.000 Литванаца. У Донелаитисово време било их је сигурно много више. Иако у време када је завршио студије није било слободне жупе, песник је наименован 1749. као изузетно музички обдарен за управника хора у Сталупјењама (данас Нестјеров), неколико километара даље од родних Лаздинели. Изгледа да је већ ту, током трогодишње учитељске праксе, почео да пише своје прве литерарне саставе. Биле су то басне, које су се делом ослањале на Езопове мотиве — о лисици и роди, о двоглавом псу, о вуку судији — и друге, које су имале оригиналне мотиве, као *Црвенобради трговац*, *Бајка о буби*, итд. После неколико година Донелаитис је добио понуду да преузме жупу у Толминкјемаху (данас Чистије Пруди), где се упразнило место пастора. Донелаитис је тада отпутовао у Крулевац да би полагао пасторски испит, који по завршетку универзитета није полагао, па је 1743. ступио на нову дужност. Године 1744. оженио се ћерком судије из Голдапа, Аном Маријом Олефант. У Толминкјемаху Донелаитис је остао све до смрти.

Један од тадашњих инспектора овако је окарактерисао Донелаитисов рад: „Овдашњи пастор К. Донелаитис има 61 годину, а жупник је ове парохије од своје 34 године, држи проповеди на немачком и литавском, показујући у овим последњим изузетно мајсторство.“ Неки истраживачи Донелаитисовог живота и рада, између осталих и изврсни шведски песник Е. Тегнер, тврдили су да се литавски пастор у проповедима служио изводима из властитих литерарних састава,

који су били врло блиски и разумљиви сеоским кметовима, тзв. „бурасима“.

У дужност жупника спадало је између осталог и вођење црквене економије (40 хектара), а затим и брига о пасторским удовицама. Донелаитис се старао да те послове обавља како је најбоље умео. Одлично је знао где шта треба сејати, вадио камење са њиве, копао јаркове, уређивао ливаде. Непрестане бриге и трзавице везане са вођењем имања исцрпљивале су слабачког свештеника, подстакавши га да у једном запису горко уздахне: „Ах, како сте срећни ви жупници у местима где се не морате мучити са имањем!“

Бранећи интересе парохије од незајажљивог начелника — управитеља краљевских добара у Толминкјемаху, Т. Рухига — Донелаитис је непрестано долазио са њим у сукоб. Рухиг је час напасао стада на пољима парохије, час опет самовољно откидао од парохије земљу за нове путеве, чинећи на разне начине неправду жупнику. Много пута Донелаитис се у својим забелешкама жалио на „безбожног“ и врло непоштеног начелника краљевског двора, који му је тровао живот. На једном другом месту, у вези са истом ствари, означава он своје односе са двором овако: „Срећна је она парохија кроз коју не пролази краљевски пут; још срећнија она, где нема ни једног краљевског замка; а најсрећнија она која нема господара.“

Неправде у Толминкјемаху нису биле изузеци у то време; самовоља јункера била је честа појава, и ретко се дешавало да је ко смео да им се супротстави. Супротставио се Рухигу Донелаитис. Године 1770. распламсала се судска расправа између спахије и сељака у Толминкјемаху око поделе пашњака; жупник је стао на страну сељака, који су искључиво њега слушали, нашта се Рухиг често жалио у својим писмима. Праведно решење у тој ствари Донелаитис није дочекао до краја живота — тек после његове смрти стигла је пресуда којој је песник тежио. Изгледа да тај спор у извесном смислу решава загонетку: због чега се Донелаитис није потрудио да штампа своје највеће поетско дело, спев *Годишња доба*, кога се аутор није стидео и чије је фрагменте читао и слао пријатељима. Штампање Донелаитисових *Годишњих доба* (чији би снажни друштвени и социјални акценат био поражавајући за оновремене списатељске каноне), подигло би велику buku (а можда су му и саветовали да дело не објављује), и дало би Рухигу у руке аргуменат да Донелаитис подбуњује сељаке против краљевске власти, што би опет могло да донесе нове бриге и невоље песнику кога живот и онако није штедео.

Једно је свакако сигурно: спор са Рухигом још више је зближио пастора с народом. Иако су му његове пастирске

обавезе налагале да у спев унесе и речи о неминовности ми-рења са судбином коју је Бог одредио, очевидно је да та места звуче много слабије него они жарки фрагменти у којима аутор саосећа са бедним и експлоатисаним сељацима и разоткрива негативне карактерне црте спахија и њихових властодржаца.

Извесно је да не би само Рухиг, него цео јункерски слој напао песника који је иступио против краљевске власти, свештеника који је упркос тадашњим нормама у литератури народним језиком славио рад и заслуге сељака а не владајућих кругова, који су потчињене слојеве сматрали глупим и обавезним на слепу послушност. Поштена песникова природа бунила се против неправде која га је окруживала; зато је Донелаитис, како се види из његових забележака, преживљавао тешке духовне кризе, које су се упркос његовој ведрој природи (он је не само певао, свирао на клавиру и компоновао песме, него и правио музичке инструменте, барометре, и сличне справе и оруђа), одражавале у нападима туге, измучености и апатије. Данас знамо тек толико да је Донелаитис умро 18. II 1780. у Толминкјемаху, не као велики и заслужни песник, него као поштован духовник, савршен и вредан човек који је правио разне инструменте и справе. Његова песничка слава започиње тек неколико деценија касније, по објављивању његових дела, а нарочито поеме *Годишња доба*.

Претпоставља се да је Донелаитис последњу варијанту свога дела о четири годишња доба преписивао г. 1773—1774. Поема је бројала тада близу 2968 стихова. Није познато колико је било почетних верзија те песме, јер ју је аутор почео писати још 1765. године.

Годишња доба састоје се из четири дела: Радост пролећа (Pavasario liksmybės), Летњи радови (Vasario darbai), Дарови јесени (Rudenio gėrybės) и Зимске бриге (Žiemos rūpesčiai). Прво издање приредио је 1818. и штампао заједно са преводом на немачки језик професор Универзитета у Круљевцу Лудвик Реза, подстакнут најпре од стране чувеног немачког филозофа и писца епохе просветитељства Ј. Г. Хердера, а затим од стране истакнутог немачког филолога В. Хумболта.

Годишња доба су врло брзо постала позната. Већ 1823. године писао је Мицкјевич о њима у једној од бележака *Гражине*: „Што се тиче предмета и лепоте израза, ова поема је вредна хвале и мора имати за нас посебан интерес, јер је верна слика обичаја литавског народа.“ Многи каснији истакнути писци и критичари, поред осталих и Миколаитис-Путинас, окарактерисали су *Годишња доба* као праву енциклопедију знања о литавском народу XVIII века.

Како нас обавештава Вл. Жукас у литавском књижевном часопису *Literatura ir Menas* (Литература и уметност), прве вести о Донелаитису у пољској штампи појавиле су се 1820. године. После споменуте Мицкјевичеве белешке, главно Донелаитисово дело спомиње се и у Њезабитаускасовој библиографији *О литератури Литванаца и Жмуда*. Донелаитисово дело наводи и Л. Рогалски у преведеној на литавски расправи *О пореклу литавског народа, језика и књижевности*. Ј. И. Крашевски говори између осталог о Донелаитису у својој првој књизи *Литва* (Варшава 1847); задржавајући се на версификацији литавских песама (даина), подсећа да се Донелаитис служио хексаметром приликом писања басни и поеме *Годишња доба*.

Године 1860. појавио се у варшавском листу *Gazeta Codzienna* оглас у коме литавски писац И. Акелаитис обзнањује да тражи штампани примерак *Годишњих доба*. У огласу је такође било речено да је пре тога сам Крашевски трагао за Донелаитисовим делима. Убрзо затим *Gazeta* је објавила да је Акелаитис добио ретко издање овога спева од Ј. Кулаковског. Акелаитис је брзо превео дело на пољски језик и 16. III 1861. добио дозволу за штампање.

Како сведоче многобројне белешке у *Gazeti Codzienniej*, затим у Биографском лексикону (у коме је чак погрешно наведено да су фрагменти Акелаитисовог превода штампани), а такође и у кореспонденцији Крашевског са Акелаитисом, питање штампања *Годишњих доба* у преводу који је био посвећен Крашевском било је неколико пута близу реализације. Чистопис за штампу био је спреман, али замисао није остварена из два разлога: није било одговарајуће политичке атмосфере, и на брзину рађен превод био је сувише дослован, па се морао поетски уобличити. О томе је говорио сам Акелаитис у једном писму Крашевском: „Под Твојим генијалним пером Донелаитис може постати само лепши; ја сам начинио његову фотографију, а Ти је, драги мој, улепшај бојама и оживи својом техником.“

Претпоставља се да је чистопис Акелаитисовог превода, који је за време другог светског рата заједно са рукописима био у варшавској Националној библиотеци, уништен од стране окупатора 1944. године.

Први примерак Акелаитисовог превода био је прикључен акту оптужнице против учесника устанка из 1863. године; тај рукопис налази се и данас у Централном државном архиву у Вилну. Студент Ј. Осовски превео је 1883. у Кракову један део *Годишњих доба* и штампао га. Целу поему превео је на пољски и издао у Варшави 1933. К. Пјеткевич, и тај превод се појавио г. 1953. као посебно издање у Вилну. Из тога издања, углавном, потичу касније штампани најкарактеристичнији фрагменти. Ни један ни други превод не ужи-

вају најбољу репутацију, јер су превише филолошки. Према сведочанству литавског писца А. Венцлове, који се дружио са Ј. Тувимом, велики савремени пољски песник имао је намеру да преведе *Годишња доба* на пољски; да би то остварио, учио је литавски.

Главни јунаци *Годишњих доба* у ствари су сељаци-кметови. Позитивне хероје оличавају Селмас, Лаурас, Кризас и Причкус, а негативне, иако неки од њих имају и позитивне црте (на пример весели, досетљиви и оштроумни Енскис), представљају лењи Слункиус, ветропир Пеледа, пијаница Плаучиунас и кавгација Дочис. То су оне главне личности које *Годишња доба* повезују у једну целину.

Уводна песма *Радост пролећа* почиње безмало симболичним речима:

Сунашце диже се опет, уснули свет да буди,
Вериге зиме хуђе с осмехом ведрим кида . . .

И даље:

Трагови мраза полако нестају с лица земље,
И као пена снег почиње најзад да копни.
Благи и животворни ветрићи милују њиве,
Из мртвог подижу сна траву и разно биље,
Растиње посвуд силно, пренуто, увис хрли,
Брда и долови равни кожухе скидају зимске,
И све што сјесени тужне плачућ на одар је легло,
Све што је било под ледом, у језеру таворећ дане,
Ил је под пањем својим скрито преспавало зиму,
Све сада излази бучно да пролеће слави . . .

Својом поемом Донелаитис започиње нову епоху у литавској књижевности. Из масе молитвеника, катехизама, збирки црквених песама и проповеди израста прво световно дело из области лепе књижевности, дело високе друштвене и уметничке вредности.

Погледајмо, на пример, како Донелаитис описује почетак зиме:

Гле, зима већ је стигла: посевши земљу целу,
Окрутна, мразна, грубо почиње владу своју,
Док ледни вију ветри, северних страна друзи,
Студеним дахом стежу и зебњу посвуд сеју.
Много се живих бића скрilo у своје јаме,
Од невоље се бране, ко како зна и уме.
Хеј, каква то су стакла покрила језерске воде?
Најбољи стаклар таква мучно би знао слити!
Прозори то су риба, станова њиних у зиму;

Кад ветри суну луди, грину у воде плавне,
 Оне ће као штитом пред њима да се склоне.
 И тамо где су лети весело скакале жабе,
 Данас је леден покров, по њему вихор се клиже,
 А под њим дремају мирно свакакве водене твари.
 Дотле су буре силне мочваре спекле блатне,
 Од страха то су оне стегле се као камен,
 Чак су и тресетишта, болесно зборана увек,
 Замрла, прогрушана, и тако замрзла тврдо,
 Да, ено, кола греду пртину кроз њих да крче.
 Утрином клопарање одлеже надалеко,
 Ко брзи удар бубња напете чврсто коже:
 Несносно издалека већ ти у уху тутњи.
 Под точком кал не пршти, не прска вода мутна,
 Јер зима сковала све је челичним обручем својим ...

Донелаитис живо описује радног Литванца, кога спахије и грађани презиру:

... Ми Литванци, убоги посленици,
 Друкчији ми смо људи, господи нисмо слични,
 Нити пак слугама њиним, глупим и поквареним.
 Господске болести многе не знамо нити једне!
 Ах, много њих у граду и двору спахијском куне
 Кад стиже ново лето и кад се време мења;
 Овог костобоља мучи, усклике жалосне пушта,
 Онај па страда од астме, докторе многе зове ...
 Зашто ли само то, господу болести прате,
 Те многе окрутна смрт прерано носи собом?
 Зато што кметски труд гледају са висине,
 Живећи испразан живот, распусан до зла бога.
 А ми, сељаци груби, презрени свуд у граду,
 Што само маслац с хлебом једемо, сурутку пијућ,
 Радимо све у скоку, како то тежак уме,
 И када још сланине комад нађе се или шунке
 Литавске оне сочне, тада нам сваки посо
 Одмиче јоште брже и руке просто пали ...

Очевидне су Донелаитисове симпатије за сељаке и њихов тешки удес:

Сви знате, како прија кад сунчев зрак припече,
 А ти у зноју грезнеш, тежачким радом занет,
 Док утроба ти празна спомиње глад у грчу,
 Напасном својом жудњом не дајућ теби мира.
 Ал чиме глад да толи сељак кад има само
 Огриске бедне хлеба, уз неку мрву сира?
 И тако, поједе све што собом носи у поље,

Па свали се крај баре, трудан и жедан грдно,
Где жабе у мутљагу и пауци се роје,
И грозно ово пиће почне жудно да срче . . .
Ал већ господар лети, бедника штапом бије,
Јер мисли да се овај, лењив, у жбуну крије.

И даље . . .

Гле, господичић неки исмева нас, сељаке!
И, глупан, напор трудни не цени ни за грош,
Ко да би мого он без кмета да се шири,
Или без гнојива нашег укусни колач да има.
Шта ли би било с господом без кмета и његова рада,
Када би морали сами да ђубре и раде у пољу?
И зато нек нам је просто што воња кад бацамо гној,
Што грезнемо тада до грла, што мори и заптива дах.
Работу жуљаву нашу не трпи господски нос!
И труду томе господа крадом у куту се смеју,
Али помисли само како би молили они,
Како би славили нас да им се нешто деси,
Чорбом и кашом само мршавом да се хране,
И, удружени с нама, дане да кулуче тешке . . .

Много места посвећује Донелаитис описима обичаја, на пример свадбе:

. . . Марљиво Енскис свога тимари коња добра,
А затим, оседлавши, притеже колан и стреме,
Узима дуге чизме и нови појас кожни.
Тако и жене посвуд свечано облаче рухо,
Ал не, на немачки начин пристале оне нису,
Како то данас чине њихове друге многе:
Литавске хаће оне прекрасне стављају на се,
Капице, везак, чипку и шал је имала свака,
У руху стародавном важно се крећу оне.
Ал не сме жена венац, нит кикү дугу да носи,
Јер то је белег знани девојке младе само;
Девојка опет не сме капицу женску да носи,
Јер она пристаје само удатој зрелој жени.

И тако накићена, поворка бучна креће,
Уз врисак сељачки, груби, не увек чедан и редан.
Илази Криз пред госте, свакога поздравља лепо,
До црне земље се клања, позива све у кућу.
Износи тада част — ракије љуте бардак,
А мати невесте младе износи понуде слатке,

И примише их тако, богато, како се ваља,
 Да гости почеше масне сељачке сипати шале,
 И један чак за столом изрече гадну реч . . .

Како се види из првог дела овог фрагмента, Донелаитис одговарајућим акцентима пропагира очување литавских традиција у ношњама и обичајима, док са очевидном зловољом говори о непристојном понашању поднапитих сељака. Он није створио идеализовану слику села, тако помодну у оно време. Потврђују то и друга места, на пример овај дистих:

Јер сељак, чим у крчми потегне мало више,
 Одмах је оран да прави свакакве глупе шале . . .

Он је пун реалистичких детаља. Тако из приповедања сеоског поглавара добијамо карактеристичну слику једне гозбе и њезина припремања.

Будући глава села, са њима био сам често,
 И начин живота њиног добро сам упознао.
 Ономад баш на коњу пратише с писмом мене,
 До Аделмона, где тада угледни стизаху гости.
 Многи пијанци су тамо приспели у карети,
 А ја, без капе, гологлав, клањах се глупаво њима,
 Јер слуга, добро знам, мора тако да чини,
 А затим, предавши писмо, кухињу ја потражих
 Да видим шта ће данас часна господа јести.
 Ту спазих кувара три, стасите момке где раде;
 Један је лено и тромо справљао јастреба црног,
 Други пак великог зеца ставио равно на плочу,
 Где му је канцама својим чистио мрку дроб,
 Вадећи гнезда црва, ширећи грозан смрад!
 А трећи слагаше брижно у плоске чиније редом,
 Остриге глатке и к томе одвратну икру црну.
 Гледајућ све те ствари, наједном ми се стужи,
 И једва преступих праг, бљување запти ми дах.
 То ми олакша, ипак, послужи не рекох речи,
 Морадох крити због чега напаст ме снаће та.
 Знате и сами, ваља, лакеји како су хитри
 Сељака да исмеју. А можда би тукли по њушци?
 Радије исповест своју задржах само за себе.

Ипак сам велику једну имао жељу да видим,
 Како ће сад господа кушати ове дивоте.
 Кувари баш су били свршили работу своју,
 Засмрдев њоме кућу и јоште двориште цело.

Сместа се послуга стекла, носећи јестива трком
Право у трпезну собу, где сто је већ застрвен
Чекао на господу.

Стајаш крај врата дакле;
Кад уђоше господа, ја скрстих по навади руке,
Да заједнички с њима молитву читам смерну,
Ал они, брбљивци неки — одмах приступише столу,
Зграбише кашике, авај, сметнувши небо с ума,
Без сваке хвале Богу почеше јестива ждрати . . .
Ја тако нешто дотле видео нисам на свету;
Хтедох да вичем, ал ипак, на време дођох к себи,
Само сам псовао тихо, ал тако страшно, да вани
У трему почеше пси да вију и бесно да лају они . . .

Занимљив фрагмент у коме Донелаитис упоређује сељачке и господаре од колевке, приказујући њихову улогу у животу и раду:

Кад дете госпи се роди — она га повија свилом,
Одојче сељачко пак лежи на слами у куту.
И једно као и друго, једнако немоћно бива
И само цвиљењем својим од људи милоште проси.
Госпар се не рађа с сабљом, нити са мотиком сељак...
Разлике ове свом снагом настају касније јасно,
Кад пан, ко масло у лонцу, избије нагло на врх
И почне с висине да гледа сиротог, бедног сељака,
Док овај дртаву своју шубару хитро скида
И свија грбачу ниско пред господарем на коњу.
На свету поредак такав даде нам благи Бог,
Да би се једни, ко власти, узнели гордо над нама,
А други ишли по блату, огрезли сви у смраду,
Радећи послове тешке, без станка, од јутра до мрака.
То су ти послови, дакле, због којих сељак је презрен,
А руга му се главом нерадни сабрат његов.
Труд наш не могу никад ценити дангубе те,
Јер узрок презиру јест само у срцу злом.

Кад Дочис нареди своме надничару Дураку да устрели неколико врана, а овај из места опали у сламни кров и изазове пожар, окривљени Дочис овако је између осталог говорио пред судом:

Бар један једини пут имајте милости сада,
Немојте гледати криво што с љуте невоље каткад
Уловим неку врану, да бих је појео, гладан,

Не бих ли душу своју тако разгалио мало.
 Јер гадно, панови, знајте, ви сте сељака притегли,
 Да већ је близу време кад ћемо пацове јести.

И да би употпунио слику односа господара према сељацима, Донелаитис приповеда о шкртом начелнику коме се вратио с пута старешина Причкус:

Несрећа, несрећа грдна! Ево, недостаје грош!
 И начелника намах обузму црне мисли,
 Опет је стењао, клео, провео бесану ноћ,
 А зором раном пак зграби га махнити бес,
 И оба емисара истуче страхотно одмах:
 Пандура све по њушци, Причкуса — батином грубом,
 А остале сељаке, са пута повратнике,
 Рече да шибом казне што беху окаснили
 И њему стога бол и бриге задали многе.
 Тако се у своме бесу и гневу захуктао
 Да пандур после тога паде у кревет смлаћен,
 Док Причкус, старац слаби, а при том још и болан,
 Испусти душу и тако престаде служити пану ...
 Кад све те лепе ствари сељани дознаше најзад,
 Лаурас махну главом и тужно дружби рече:
 Гле, какву милост од газде за вредну службу нашу
 Дочекат можемо и ми! За такву награду, ето,
 Вршимо покорно своје дужности горке и тешке!
 Шибама увек прете, разне нам пакости чине,
 Као да нисмо људи, већ као да смо псине.

Донелаитис овде као да хоће да каже како односи који владају између сељака и господара свима доносе несрећу, чак и верним слугама. Стари Лаурас учвршћује нас у том уверењу речима:

Сељаке јадне увек терају у рог козји,
 А сваки клипан уме, с бедника кожу гулећ,
 Да своју врлу душу узноси на небеса.
 На пример, госпар Каспарс: тиранин он је прави,
 Надмени, недоступни, сељаку туђ и далек,
 Већ самим лицем својим одбија он од себе;
 Надзорник његов дични увек на кмета кричи,
 Прси се као кокот, важан у своме господству.
 Ко има власт у руци, праведно ретко влада,
 А савест и доброта обично ћуте тада.

Необично је драгоцен Донелаитисов језик. Не улепшавајући га неразумљивим речима, он пише једноставном народном фразом, сељацима разумљивом, не избегавајући ко-

лоритне и често грубе и оштре изразе. Уместо вештачког „улепшавања“ уноси живо причање, радо се служи пословицама, сликовитим метафорама и поребењима.

Што је Донелаитисов језик тако језгровит, можемо вероватно захвалити чињеници да у тренутку настајања његовог дела још није постојала литавска лепа књижевност, па је писац црпао свој речник непосредно из народног говора.

Аутор је избегавао — још увек помодне у оно време — класицистичке и сентименталне идиле, намењене финој публици из виших слојева; ако је веровати тврдњама неких истраживача, према којима је Донелаитис читао фрагменте својих дела у проповедима, значи да се он старао да прилагоди језик својим слушаоцима, необразованим сељацима-кметовима, којима би извештачен речник био неразумљив и стран.

Донелаитисова поема *Годишња доба* има огроман значај у литавској књижевности и као прво дело које је будило национална осећања. Али Донелаитис није само у овом свом делу будио патриотска осећања, чинио је то и у својим личним писмима пријатељима, а затим и у записима, намењеним његовим наследницима у парохији. Донелаитис увек позива на одбрану свега што је литавско, жигушући оне Литванце који „певају немачке песме и куну немачки“, дубоко убеђен да немачки утицај наноси штете Литванцима. Био је сведок окрутне и немилосрдне немачке администрације, чији почеци падају у време крсташког терора. Међутим устајући у одбрану свега литавског, Донелаитис је често западао у претеривања, жалећи за временима када спахије нису знале за чизме већ су носиле опанке. К. Довејка у својој књизи *Кристионас Донелаитис* пише: „Из разних узрока песник није био увек у стању да схвати законитости развитка друштва, основне тенденције тог развоја.“ Изгледа да је Донелаитису као и осталим препородитељима главни циљ био борба против спахијског притиска, и зато му је изгледало непријатељско све што доноси господу, спахије, дакле пруски, немачки јункери. Исто онако као што је за сељака на територији Великог литавског краљевства најстрашније и најопасније било оно што су доносили са собом полонизирани литавски земљопоседници (иако је то што су они доносили често било и напредно), који су говорили за њих туђим језиком.

У време када је Донелаитис писао своја *Годишња доба*, у Европи је још увек владао класицизам, а у делима која су обрађивала сеоске теме — сентиментализам. Истина, овај последњи правац одбацивао је друштвене предрасуде, само је идеализовао обичан живот у природи.

Код Донелаитиса запажамо само једну црту — дидактику — која се приближава сличним темама покренутим у књижевности тога времена. По мишљењу совјетског крити-

чара К. Довејка, Донелаитис се приближава сентименталистима извесним својим схематизмом у приказивању ликова. Поуке, од којих аутор није могао да се уздржи, долазе отуда што је он био пастор. Његова поема ипак није имала ничег заједничког са помодним у оно време идилама о порцуланским пастирима који живе слободно и савршено под окриљем природе на селу. *Годишња доба* интонирана су у томе часу гласом који се диже у одбрану презреног народа. Ту јунаци нису измишљени идеални сељаци, већ живе личности са својим достојанством и недостацима, које ору ралицом у зноју лица свог и у поређењу са онима за које раде живе врло бедно. Донелаитисово дело, у сваком погледу уметничко, представља хронику која подсећа на Хесиодове *Послове и дане*, сведочанство своје епохе које изазива дивљење не само љубитеља поезије, него и историчара, социолога, етнографа, природњака и филолога.

Није никакво чудо да је аутор успео да створи тако интересно дело; био је то човек начитан и образован, који је познавао не само дела старе класике, већ и савремену литературу. Знање латинског, грчког, хебрејског, француског и немачког језика дало му је могућности да упозна многа научна и књижевна дела. Ипак, запажа се да је у *Годишњим добима* чешће присутан утицај већ спомињаног Хесиода или Вергилијевих *Георгика*, него савременика сентименталиста. Утицај древних класика, међутим, ограничава се углавном на тематику и поетику дела. Нема у њему митолошких личности, карактеристичне реторике и сузног сентиментализма, опажа се само сличност тематике и форме. *Годишња доба* написана су у хексаметру. Али и ту се већ испољава изворност и оригиналност тога дела. Будући да је ритмичка основица хексаметра превише окивала нормалну литавску акцентуацију, Донелаитис је се није строго држао, па је тако настала поема писана веома природним језиком, за оно време сасвим изузетна у Европи. Своју версификацију песник заснива на акцентованим и неакцентованим силабама, а не као у античком хексаметру, на броју слогова. Донелаитисов хексаметар, тзв. тонски хексаметар, много је једноставнији и лакши за читање, уз то више одговара народној тематици.

Иако су знања и ерудиција Донелаитисова имала без сумње широки дијапазон, његова поема се на фону читаве књижевности XVIII века тако оштро издваја, да би тешко могло бити речи о неким узорима. Погледајмо начас оновремене књижевне појаве. Као што је познато, у првој половини XVIII века појављује се чувена повест Данијела Дефоа *Доживљаји Робинсона Крузоа* (1729), која отвара серију робинзонске плебејске литературе, окренуте животу обичних људи. Касније пристижу остали Енглези: Х. Филдинг, који

убедљиво приказује живот и обичаје савременог енглеског друштва у комедијама и романима као што су *Дозеф Ендрју* и *Историја Тома Џонса*, а затим Семјуел Ричардсон, творац чувених сентименталних повести (*Памела*, *Клариса*), које су извршиле велики утицај на европски роман. У Француској Русо својим делима остварује читаву револуцију у области људског духа. После те демократизације литературе дошао је ред на приказивање још једног, нижег друштвеног слоја: сељаштва.

У почетку су га спомињали песници који су описивали сеоску природу. Један од првих песника који је у то време сликао село, а који је стекао славу, био је Џ. Томпсон, аутор дела *The Seasons* (Годишња доба), које се појавило 1730. У то време, у немачкој књижевности коју је Донелаитис вероватно познавао наступили су песници природе: Албрехт Халер, који је 1729. објавио поему *Die Alpen* (Алпи), Евалд Кристијан Клајст са поемом *Der Frühling* (Пролеће), објављеном 1749, затим Кристоф Мартин Виланд, Фридрих Клопшток и други. Мало касније, у Француској се појавила поема Ж. Сен-Ламбера *Les saisons* (Годишња доба), у којој је такође у извесној мери приказан живот сељака. Нешто раније (1752), Елжбиета Дружбацка пише познату дидактично-дескриптивну поему *Опис годишњих доба*. У свим тим делима већ се појављују сељаци, и са те тачке гледишта Донелаитисово стваралаштво се подудара са општеевропским књижевним струјањима. Ипак, у делима споменутих писаца сељаци имају претежно епизодне улоге, као атрибут сеоског пејзажа. Песници су бежали од градске вреве у поље и шуму, где су се одушевљавали чистотом осећања сеоских житеља, не обухватајући читав компликовани друштвени живот села. Они су само једнострано приказивали људске карактере, стварајући типове идеализованих, примерних јунака, чега код Донелаитиса нема. У делима ових песника спахилук је био често приказиван као идила. Видели су они село пуно забрана, гајева и покошене траве, а сељаци су се понашали и говорили као аристократе. Међутим, како тврде проучаваоци Донелаитисовог стваралаштва, прототипови његових личности били су живи сељаци из општине Вижлаукис, која се спомиње у поеми. Он нам је оставио реалистичне описе орања на воловима, сетве, кметских обеда у пољу, извожења гнојива, косидбе, опис празника жетве, јесење свечанике и сеоске свадбе, припремање огрева за зиму и многе друге ствари.

По начину приказивања тешког удеса сељака кмета много су ближи Донелаитису енглески песник демократа Џорџ Грејб и његова поема *The Village* (Село, 1783), или, најзад, велики руски писац, филозоф-материјалист, централна фигура руског просветитељства, А. Радишчев и његова дуго прогоње-

на књига *Путовање из Петрограда у Москву* (1790), која даје реалистичку слику положаја сељака кметова у Русији. Ипак, Грејб је у жару полемике са сентименталистима приказао такво село у коме видимо само беду и мрак, истичући искључиво тамне боје. Донелаитис пак приказује нам тежак живот кметова, али и уздиже њихове вредности, бранећи њихово право да буду схваћени и поштовани. Ако изузмемо утопистички лик доброг управитеља, аутор ни у детаљима ни у целини не идеализује феудални систем, нити својим јунацима диктира поступке. Његове неутралне личности, које се не могу убројати ни у добре ни у искључиво зле, као Слункиус, а нарочито Дочис (који, иако убојица и пијанац, пламти пред судом праведним гневом и говори у очи судијама до какве беде је довело сељака кметство), више нису само личности типичне за реализам просветитељске епохе, већ с обзиром на приказивање класних и националних супротности и сликање конкретне друштвене истине, постају прототипске личности за књижевност критичког реализма.

Да бисмо схватили колико је далеко Донелаитис испредњачио у односу на књижевне каноне своје епохе и средине, сетимо се да је Гете сматран новатором само зато што је у своју поему *Херман и Доротеја*, упркос обавезним за оно време традицијама, увео јунаке из грађанске, а не племићке средине. Осим тога, у Гетеовој поеми још није било сатиричних елемената, који се јављају код Донелаитиса. Далеко у Француској, Волтер је сатиром у стиху врећао осећај доброг укуса префињеног света који се шепурио под перикама.

Познати руски филолог А. Александров, који је много допринео проучавању Донелаитисовог стваралаштва, још крајем XIX века рекао је једном приликом да би Донелаитис био сврстан у ред највећих песника, само да је своја дела писао на неком од познатијих светских језика.

Први издавач и уједно први преводилац *Годишњих доба* на један страни језик (немачки), професор Универзитета у Круљевцу Лудвик Реза овако је писао о Донелаитису: „Његово дело Литванци могу сматрати достојним наследовања у поезији и беседништву, утолико пре, јер се оно одликује оригиналношћу — нема у њему ничег што би било позајмљено из страних књижевности. Мисли те творевине правилне су и дубоке, осећања и расположења која владају у њој пуна су велике бриге за морал, породичне врлине и љубав према домовини, поређења су природна и успела, описи живи, читава повест — сликовита, а уметнуте поуке — кратке и добро усмерене... Утолико пре морамо се дивити нашем песнику, који је без икаквог узора, само снагом властитог талента могао да се пробије, утирући сам себи пут.“

Убрзо после појаве *Годишњих доба* у елицији А. Резе, поему је високо оценио пољски лингвиста С. Б. Линд, а затим

и немачки издавач и филолог Ј. Грим, после чега су уследили покушаји даљег превођења на стране језике. Све у свему, Донелайтис је преводен на дванаест језика, између осталог на руски, пољски, чешки, латински, белоруски, украјински, више пута на немачки и латишки, јеврејски, а у последње време на јерменски и естонски.

Зигмунт Стоберски

(Превела с пољског *Вера Живанчевић*)

СА VIII КОНГРЕСА СКЈ

НЕКИ ИДЕЈНИ ПРОБЛЕМИ УМЈЕТНИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА

Напори Савеза комуниста у периоду између два конгреса били су усмјерени ка томе да у умјетничком стваралаштву и култури уопште још више дође до изражаја схватање да култура и умјетност треба да постану својина народа, да стваралаштво добије масовнију подлогу усвајањем постојећих позитивних остварења у нас и у свијету и подстицањем културно-умјетничке дјелатности и иницијативе далеко већег броја људи.

Културно-умјетнички радници могли су слободно да развијају своје способности, да стваралаштво још више ослободе класних ограничења, да афирмацију националних култура и умјетности повежу са борбом за социјалистичку и хуманистичку садржину културног стваралаштва сваког народа. Тим путем је пошао највећи број културно-умјетничких радника.

По речима друга Влаховића, Савез комуниста је с времена на време указивао на неке појаве које, по оцени руководстава СКЈ, нису ишле поменутиим путем, већ су одражавале трагове класног, ограниченог, уско националистичког начина испољавања стваралаштва. Но, садржајних дискусија, међутим, није било довољно.

Понегдје се чује тврдња да је дошло до раскорака између умјетничке и социјалистичке револуције. Постоје, на име, покушаји да се извјесни проблеми стваралаштва објасне негативним утицајем радничке публике на развитак умјетности. У политичко-друштвеном погледу то су веома плитке анализе. Аутори таквих анализа полазе од чињенице да је радничка класа носилац социјалистичке револуције, да та класа осваја власт, па пошто је освојила власт, кроз њен се механизам тобоже снижава ниво умјетности на ниво заосталих, некултурних, непросвијећених. Такви „аналитичари“ и „социолози“ не воде рачуна о чињеници да је рад-

ничка класа, више него иједна друга прије ње, заинтересована за пунији развој умјетничког стваралаштва, јер је оно саставни дио развоја социјалистичког друштва.

Што се тиче оцјена развитка наше умјетности, оне су често контрадикторне. Мислим да није наш задатак да улазимо у оцјену да ли је наша умјетност коракнула мало или много. Једно је неоспорно: друштвено-политичка атмосфера која се у нас непрекидно развија у правцу све веће афирмације човјека, мораће избацити снажније изданке и у разним областима умјетничког стваралаштва. Чини се да их она већ избацује и није крива због тога што те изданке још не умијемо пажљивије да његујемо. Морамо се научити методу његовања умјетничких талената, упоредо са похађањем школе друштвеног самоуправљања.

По речима Вељка Влаховића, у погледу експериментисања, у погледу појаве разних школа и струјања, треба показати максимум стрпљења и разумевања, јер и у области културе и уметности живимо у периоду стварања нових облика.

Нашем друштву је потребна умјетност која ће га подржати у огромним стваралачким напорима, онаква умјетност за коју је Фокнер пледирао када је примао Нобелову награду, указујући на то да „глас пјесника не мора бити само запис о човјеку, он може да буде и стуб, подупирач који ће човјека подржати да истраје до побједе“.

Борба наших људи за бољи живот садржи онолико љепоте колико је та борба мучна и тешка. Описати у литератури ту љепоту није лака ствар. На крају крајева, познато је да љепота има више тајни него ругоба, али за њу се вриједи борити и у умјетности, и поред тешкоћа да се на умјетнички начин проникне у те тајне.

Сви смо ми на свој начин учесници рушења зграде старог друштва. У тим рушевинама има доста богатства, али и много трулежи. Чепркање по тим рушевинама је двојако. Једни ваде цигле и малтер друштва које се распада, и покушавају да га узидaju у зграду новог друштва. Други чисте прашину и рђу са вриједности прошлости, не да би их попут копија античких споменика поставили у вртове скоројевиха, већ да их уклопе у ризницу човјечанства, у једну хармоничну цјелину.

Наше друштво, и поред свих унутрашњих и спољних тешкоћа, остварило је висок степен слободе, и то такав степен да понеки чак сматрају да је у нас исувише слободе. Праве и истинске слободе никада не може бити сувише. Али, слобода није апстракција. Слободу уопште, па и слободу ства-

ралаштва, мора пратити интензивна борба мишљења, све
већа активност у анализирању свих манифестација људске
дјелатности и то ради човјека, ради већег богатства духа.

• • • • •

(Из реферата Вељка Влаховића,
цитирано по Борби од 9. XII 1964)

ДЕТИЊСТВО У УЖИЦУ

I

Рођена сам у Ужицу, на Царини, у омањој кући неког свештеника, крај мале цркве, поред потока што тече с Царине на Липу. Ту су се уселили моји родитељи са ћерчицом Милевом-Дадом, пошто су се оделили из задруге са родитељима и браћом мога оца. Главни разлог одељивању био је што моја мајка није успела да угоди својој свекрви, жени врло тешке нарави.

Ни очева ни мајчина лоза нису Ужичани. Деда ми Драго са породицом доселио се из Мостара у Ужице баш оних дана кад је погинуо кнез Михаило Обреновић (1868). Оцу ми је тада било око 14 година и у Мостару је свршио основну школу и један разред „прогимназије“, на што је био јако поносан.*

Деда је био висок, смеђ, плавих очију и врло благе нарави. Носио се „по турски“. Бавио се баштованлуком са љубављу и успехом. Своје баштенске производе: спанаћ, кељ, келерабу, шаргарепу и зелен продавао је најрадије апотекарици Секулићки, коју је врло ценио и радо са њом разговарао, као са „разборитом и паметном женом“. Тако исто и породици др Попера, а овде је сам доктор био предмет симпатије и хвале дедине.

Баба Стана рођ. Радавић, родом из Гласинца, од братства Зимонића, поносила се што је била по женској линији од родбине војводе Зимонић Богдана, као сестричина. Црномањаста, оштрих очију и правилна, мрка лица, дириговала је женама из комшилукa (Јока Будакуша, Мара Ковељуша и др.) У цркви је имала своје одређено место у столцу. И кад би која друга жена ту стала, она би је опоменула: „Бижи, тутен је моје мјесто!“

* Код породице Магазиновић постоји предање да су пре Требиња и Мостара живели негде око Метковића и звали се Смиљанићи. Ту се неки наш дечак потукао с неким Талијанчетом и добро га изударао. Талијанче у јарости, из освете, повикало: „Мазну ме Магазин!“ И од надимка остало им име Магазин. Магазина има у Требињу који славе св. Димитрија и у Коњицу, који славе св. Стевана. У Требињу синовац поч. Петра, свештеника у Вранову, има кожную „читуљу“ стару преко 300 година са именом Магазини. Магазини у целом Српству су род.

Осим првенца, тате Риста, имали су и Јову и Борба. Душан и Милан рођени су по досељењу у Ужице. Спаса, кћер, умрла им је као дете, а Мара, већ девојчица, утопила се у набујалом потоку, који је протицао недалеко испред дедине куће „на Липи“.

Отац Ристо, као и оба млађа брата, био је ликом на мајку. Врло предузимљив, радан али одвећ прек и пргав. Изучио је занате терзијски и јорганџијски, а имао је и трговину. Као врло млад купио је лепо имање испод „Шанца“ на Липи. Тапију је узео на очево име а имање предао потпуно у руке родитељима. И кад се оделио — све је остало родитељима а он је морао почети испочетка.

Та „дедина“ кућа била је заиста красна, као из бајке. Имала је с лица два улаза — велику капију и мале вратнице, испред баштованове кућице. У дворишту, испред куће, било је шљива, ораха, трешања, али најлепша воћка била је стара крушка, крај чесме. Старинска кућа била је под брдом а на два спрата. Са широког трема над подрумом, а испод диванане, улазило се у пространу кујну са подом од набоја. Ту су била три долапа од дрвета, са алкама и оковима од гвожђа. Изнад посућа, по њима је вазда било поређано дуња, јабука, арапки крушака и мноштво тегли са слатким. У десном углу стајале су велике чисте наћве за мешење хлеба и чување брашна. Преко пута огњиште у оцаку са веригама, о које су вешани котлови за грејање воде и варење млека. Кувало се на саџацима у глеђосаним земљаним лонцима и шерпењама или тигањима.

Из кујне се улазило у две собе посебно. У њима су били унаоколо миндерлуци за спавање, омањи асталчићи и по стелажа за шољице, тацне и чаше. На прозорима ткане завесе и пуно саксија са цвећем: резедла, минђушица, дупли роза и бордо каранфил и дупли шебој, а с пролећа и зумбули. На миндерлуцима ћилими чупавци а уза зид вунени јастуци чивит плави и црвени. Под, брижљиво орибан жутом водом од искуване сламе, застрт мрким простиркама од кострети у великој, а карираном поњавом плаво-црвеном у мањој соби. Одело и рубље држало се у ковчезима и на чивилуцима у собама. Чивилук се прекривао чаршавом од „шесетника“, обрубљеним кукичаном чипком.

Улазни трем био је препуњен руковетима осушених трава за тејове, кеса са семеном од цвећа и поврћа. У врху трема стајала је огромна каца за шљиве и уз њу прислоњене мердевине, на које смо се пели да растерујемо ројеве мушица изнад шљивове цибре у јесен, после бербе у шљиваку.

На горњи спрат куће доспевало се преко десетак камених степеница, пошто је кућа стајала при брду, испод успонитог великог воћњака. Диванана, откако је памтим, била је трошна и црвоточна. По њеном предњем крају с лица куће

једва се смело и ходати, док је са степеништа била подупрта и добро оправљена. На спрату, одмах при степеништу, биле су две собе и кујна у врло добром стању. Даље са диванане биле су још четири собе, сасвим дотрајале и ненастањене, са црвоточним, дрвеним таваницама и патосима који су шкрипали и угибали се и при ступању наших дечјих ногу. То је за нас било станиште тајанствености и страве.

Према кућном улазу с трема пружала се красна башта, ниско ограђена летвама. Башта је почињала цветњаком — мноштвом леја разноврсног цвећа: лала, зумбула, зеленкада и ћурћевка, кадивица, невена, шебоја, лепог човека, мачко-брка, латифе и петонија, дан-и-ноћи и сиротице. Даље су се ширили бокори девојчице, милодува, повратича и калопера. Жбуње белог и плавог јоргована и јасмина уоквиравало је горњу баштенску оградицу, испод које се ширио каранфил свих врста, топкаранфил, бели, роза, бордо и прскани, циц-каранфил ружичаст и миришљав. Каранфил је био дедин љубимац у цветњаку.

Иза цветњака настављао се дедин омиљени повртњак до ивице имања. Свега је ту било: поврћа, варива и бостана јединствених врста у нашој вароши. Чесма је из дворишта отицала јарком у башту. Ту здесна, на међи цвећа и поврћа, деда је укопао језерце-рибњак. У њему је било живих риба, лињака, гргеча па и омањих шарана. Рибњак је за нас децу био велика привлачност. Седели смо на ивици и стрпљиво чекали да се из муља покрене ка површини која рибица и да се праћакне, нама на весеље. Из рибњака су отицали јарци за наводњавање повртњака а истицали преко сокака па у поток. Цвеће се вечером поливало из решеткастих канти, за нас вазда омиљени доживљај и ново уживање.

Изнад баште био је широк пролаз за кокошарник, стају за овцу или козу, и, на крају, за свињац.

Од степеништа за „горњи бој“ куће, после десетак корака, улазило се на вратнице у воћњак. Он се, после мање заравни, доста стрмо пео навише изнад куће и баште, чак до испод Шанца. На заравни, при улазу, било је нешто чокота грожђа на једној, а подоста жбуња малина и рибизла на другој страни. Испред њих мала ливадица љубичица, белих, роза и плавих. У воћњаку су превлађивале шљиве, од којих је деда пекао ракију за потрошњу и продају. Било је у шљивуку и по која дуња, јабука, трешња, као и два-три ораха међаша. Шамдуд и црни дуд расли су у дворишту испред куће. Осим велике куће у дворишту је, десно од главне капије, била и једна ниска, мала, једнособна кућица, увек свеже окречена. Она је била ближе сокаку од велике куће а имала је и засебан улаз — вратнице од сокака.

У њој је становао чича Вукосав, дедин помоћник у повртарству. Са њим је становала јединица-луда Драга. Она

је често, предвече, седела на прагу кућице, увек чисто одевена и уредно очешљана, гдекад и са цветом у коси. Стално је шапутала или говорила низове речи без везе, гледајући некуд у даљину. Ми смо је радознало гледали, али смо је се и прибојавали иако је била сасвим мирна.

Говорило се да је била врло лепа и да се у њу заљубио син најбогатијег ужичког трговца, а и она у њега. Шта се све збило између лепе надничареве кћери и младог богаташа, и да ли је она померила памету при његовом наглom одласку „на студије“ у Аустрију, или поводом његове женидбе неком богатом Бањалучанком — нисам запамтила шта се о томе казивало. Она је поремећена и дошла с оцем у дедину кућицу. Ту је и умрла.

Породица моје мајке — Мисаиловићи из Кремана — пореклом је из Босне, од Дервенте.* Мајчин отац Андрија Мисаиловић био је врло затворен човек а стасит и наочит. Умро је млад у 36-ој години „од санџија“, тј. запаљења плућа, које је навукао једне јесени при сечи дрва у шуми.

Баба Сара, из Јагоштице, од куће Станића, била је смеђа, доброћудна и ведра. Памтим је увек с предивом, вазда орну да нам сатима прича бајке и приповетке: о Пепељузи, о Јањици, о Мећеду, свињи и лисици, а богме и оне стравичне: о воденици, ђаволима и вампирима. Предући и причајући каткад би и задремала. Ми смо се, због прекида приче, помало и срдили, те бисмо је задиркивали: узимајући јој вретено, прекидали јој жицу од повесма и грајом је расањивали да нам доврши причу. Она нас никад није карала, нити се срдилa на све наше несташлуке.

Имала је пуно деце. Најстарија, Ката, удата је у Тешиће у Кремнима. Друга, Јевросима, необично дуге косе и блага лика, удала се у Тарабиће за Обрена, синовца Милоша или Митра, од којих потиче „Креманско пророчанство“, узидано у темељ окружног начелства у Ужицу. Оба „видовита“ брата, као и сестра Станица, нису се женили, ни она удавала. Гледали су у црвене „конце“, али никад за новац или покло-не, већ једино за љубав и севапа да помогну „својим ближњим“. Као имућним људима није им ни било потребно да од своје „видовитости“ вуку неке материјалне користи. О течу Обрену као нашем дечијем пријатељу и љубимцу касније ћу говорити.

* По породичном предању прадеда моје мајке био је муслиманин — ага. Дошао је у неку љуту распру с некаквим главешином, те је пребегао чак „преко Дрине“. У Кремну је стигао са својих „седам була на седам белих ата“. Ту су их прихватиле општинске власти. Свештеник их је покрстио. Мисо (Михо) задржао је себи једну жену, а осталих шест разудале су власти за удовце по околним селима. Од њега су настали Мисаиловићи.

Моја мајка Станка била је трећа кћи баба-Сарина. Име је сигурно добила „да стану“ женска деца а настану синови. Иза маме дошла су браћа Тодор и Тијосав, кога нисам запамтила. Затим тетка Мара, удата у Милановиће, па мезимац — ујка Светозар. Њих троје и теча Обрен имали су великог утицаја на мој предшколски живот.

За време турског рата 1876—78. г. мој отац је отишао у војску. Као „добро писмен“ младић узет је за писара у штабу и унапређен у чин каплара и поднаредника. Пред крај борбе, приликом некога сабора у Кремнима, мој се отац ухватио у коло до моје мајке. После неколико заједно одиграних кола и отете везене марамице, отишли су другови и војне старешине с оцем у Мисаиловића задругу од 25-оро чељади, те од стрица Вида и мајке Саре испросили моју мајку.

Мајка је личина на оца Андрију. Затворене нарави, витка, црномањаста, поносита, одмерена држања у ходу и при игри. Волела је много играти у колу, мада је иначе била ћутљива и повучена.

По венчању, по свршетку рата, моји су се родитељи настанили у кући очевих родитеља. Мада је мајка била и врло вредна и врло разборита и стрпљива, ипак није могла угодити врлетној нарави своје свекрве. После годину дана добили су сина Константина, који им је умро од шест недеља. Од свекрвине строгости и претераних захтева: да се посвећује кући и раду за заједницу, мајка није доспевала да своје дете довољно негује, те га је изгубила. Идуће године родила им се Дада, здрава, снажна и лепа девојчица.

Кажу да је баба Стана оба пута проплакала, онда што није женско — „одмена“, — овда „што није мушко — наследник крсног имена“!

„Стекла мачка зубе, да покоље људе“ — „Стекла врана прапорац, па изнела под небо“ („кад ли није прапорац до ли козји брабоњак“) — подсмевала се свекрва мојој мајци и њеној деци, а све у оној честој балканској љубомори свекрве на снају и бојазни за свој престиж у кући.

После три године заједног живота оделе се моји родитељи те изађу из куће само са оним што је моја мајка из рода донела. Имање и све заједничко покућанство остане очевим родитељима.

Моји родитељи се најпре уселе у малу кућу на Царини, где сам се ја родила. Одатле се преселе на Доњу чаршију, изнад очева дућана у кућу Петковића, где им се роди син Милош. Пошто је отац купио себи дућан на Доњој чаршији, прекопута од Петковића имања, преселимо се на други крај вароши у велику, лепу кућу Луке Рајића, где смо становали седам година и провели срећно детињство.

II

Обучене у празнично одело, извела нас је нана, Даду, мене и брата Мишу, пред капију, једне вечери при смирају сунца. Утом је наишао тата — поднаредник, катана. У похабаном оделу, у опанцима место чизама, вратио се тата са Сливнице из бугарског рата. Неко је за њим водио коња, хромог и рањеног Бекана. Тата је пољубио мајку у образ, она њега у руку; Мишу је подигао и пољубио а нас девојчице само помиловао а ми га у руку пољубиле. Обоје су плакали, и отац и мајка. То је прво чега се у животу јасно сећам — доласка очева из рата, после пораза на Сливници. У мојој детињој глави никло је питање: зашто мајка плаче кад се тата вратио кући а није га задуго било. Сваке вечери молили смо пред иконом св. Димитрија: „Да се тата из рата врати жив!“ — Вратио се а она плаче, па и он. То је први догађај јасно утиснут у моју свест и прво моје животно „зашто?“

Рајићева кућа у којој смо тада становали и провели прве године детињства била је веома лепа и удобна. Окречена ружичасто, била је на изглед свежа и привлачна. И она као дедина на стрмом земљишту, одмах друга у сокаку који је водио с Доње Чаршије на Росуље. Кућа је одоздо била над пространим подрумом, до кога је било неколико затрпаних подрумских просторија, изнад којих је подигнута цветна баштица, са гранатим дудом у средини. Кући се прилазило стрмом стазом те се улазило преко свега два дрвена басамака, оивичена циглама. Улазило се у ходник са северне стране. У десном зиду била су врата за „велику“ — гостинску собу; спрам улаза, врата за пространу спаваћу собу а лево за кухињу и из ње за малу собу, у којој смо се вазда играли по кишном и хладном времену, кад нисмо били по дворишту или у башти поред куће.

Велика соба имала је са севера један прозор са изгледом на бунар испред цветњака. До тог прозора стајао је браон флодровани гостински „пун кревет“, сав испуњен душечима, јорганима и вуненим јастуцима поврх јоргана. Прекривен чаршавом од „шесетника“, са умецима и чипком при дну и унаоколо. Кроз чаршав се провиделе чипке и умети на јастучницама и јорганским чаршавима па и на навлаци од душека. Одозго је пребачен узан ирам*, ткан „улевли**” у чивит-плаво и бордо боји, са ресама шириним. До кревета уза слепи зид ка цветњаку стајао је огроман браон сандук, са жутим шарама, у коме је стајало постељно и лично рубље. На њему су биле гвоздене рукунице и украшени оков око

* Ирам је простирка ткани у два нита; ћилим у четири.

** улевли у ткању, шаран у две боје.

брана. Остали део дугачкога зида запремао је поширок миндерлук, застрт ћилимом истих боја као ирам на кревету.

Два прозора била су са јужне стране „с лица куће“, које је преко широког пута гледало у доњу башту. Између прозора било је велико огледало у позлаћеном раму. На њему завезана машна од танког пешкира са чипком а испод њега грана са бордо ружама и зеленим лишћем, израђена од вунице на обавијеној дебљој и тањој жици. То је била „велика мода“, та рађена грана испод огледала.

Према миндерлуку, иза другог прозора, био је, одскора набављен, орман за одело, звани „шифоњер“, исто флодрован као и кревет. Усред собе повећи браон политирани сто и шест столица унаоколо. Поред ормана за одело водила су једнокрилна врата у спаваћу собу. Поред врата низак орман са фијокама, на коме су уза зид стајале породичне фотографије а испред њих служавници са прибором за слатко: шафољима са по две врсте слатка, шест водених чаша и тацном са шест кашичица. На другом служавнику биле су столоваче чаше за вино и чаше у виду буренцета за ракију. Оба служавника с прибором покривена су танким пешкирима. На шифоњеру свуда унаоколо поређане су тегле са слатким, кутије са „китникесом“ и колачима, којих је увек било у приправности за случај да гости наиђу.

Под је био застрт пољавом, тканом у крупне коцке чивит-плаво и бордо.

Средња соба, у којој се спавало и боравило, имала је целом дужином с јужне стране испод оба прозора кревете на ногарима. Била су то четири кревета састављена дужином, један уз други од зида до зида. Ту смо сви спавали: Дада и ја у кревету до зида од велике собе, до нас браћа у два кревета, а на другом крају мајка до најмлађег детета па отац поред зида од мале собе. У малу собу водила су врата поред родитељског кревета. До врата стајала је пећ а поред пећи клупа за седење и сточице за нас децу. На зиду у источном углу била је икона св. Димитрија, наше славе, и пред њом кандило, које се прислуживало уочи петка и недеље. Ту смо се сваке вечери са родитељима молили богу пред вечеру и спавање.

У креветима су били душеци вунени, јоргани од сатена пуњени памуком а урађени у „рибљу кост“ или „у питу“ — ромбне фигуре. Чаршави јоргански од куповног платна а душечни од домаћег ткања „фитиљаша“. Перје није било код нас у употреби, осим јастучета за узглавље беби. Вуна је била главно.

У малој соби стајао је мамин разбој зими, а лети у собици у споредној згради. Мајка је много ткала и памучне и вунене тканине, посведневно, по свршетку дневних послова.

Иза куће, према бунару, стајали су велики земљани лонци и ћупови са „сјером“ тј. ланолинском водом испраном из вуне, у којој се растапао чивит те се у њему бојиле све нијансе плавога од отворене до загаситоплаве.

Сећам се да су мама и баба Сара или тетка Мара кувале и лишће од брескве и у њему бојиле прећу у жуто, искувале струготине од броћ-дрвета, неке врсте јове и бојиле „рујо“ тј. неранцасто. Неким лишћем, не сећам се којим, бојиле су зелено а ораховим зеленим љуштурама и лишћем „зејтинли“, тј. маслинастозелено. У „крмезу“ тј. чаурицама од кошениле, бојиле су све преливе црвеног — од ружицастог до бордо. А мешавином ораховог и бресквиног, мислим, добијале су браон боје.

Осим разбоја, у малој соби било је само неколико тронких столица. Ми, деца, бавили смо се и играли већином у малој соби. Ту су нам стајале и све играчке у кутијама.

У кујни је главно био шпарет, старинске — немачке форме, са рерном вишом од платне, и бели долап за посуђе, са оковима од гвожђа. Наћве су биле омање и у њима се више држало брашно, а хлеб се месио у дрвеним карлицама, као и колачи у мањим и тањим. Пекло се у тепсијама а кувало у црним гвозденим лонцима изнутра бело емаљираним, али и у земљаним, глеђосаним шерпама и лонцима, тигањима и ћувечадима.

Кувана су „српска“ јела: супа, говеђина са реном, четвртком и недељом као уводно обавезно јело. Затим сарме — летње и зимске, ћуфтета, пилав, подварак, ћувече; уз пост пасуљ и пилав на „граховици“ — одвару од пасуља. Уз пост се готовило доста и рибе, речне као и усољене јегуље. Четвртком и недељом се редовно и месило, већином гибаница, бурек с месом и друге пите, често и патишпањ од по 15 до 20 јаја. За славу и велике празнике месило се више врста колача гурабије, мушкацоне, пуслице и торте — масна, шарена — пола бела, пола жута, црна торта од ораја и патишпања са умешаним сеченим орасима. Мајка је и посне пите изврсно а често месила: слане са киселим купусом, орасима или пиринчом, укуваним на прженом луку али посутим циметом; слатке са бундевом, вишњама, јабукама, кајсијама или пекмезом. Најомиљенија, али и приметна и најскупља била је „сува пита“ с орасима и сувим грожђем и циметом а на маслиновом зејтину. Набрзо су готовљени мавиши или уштипци и посни и мрсни.

Од поврћа спремао се купус и боранија, паприке као пуњене а ребе и спанаћ.

Постило се сваке среде и петка. Осим тога божићни, ускршњи, петровски и госпојински пост, па чак и недељу дана пред Покров Богородичин.

Кујна моје мајке била је вазда чиста и уређена. У њој се није никад гомилало и повлачило неопрано посуђе. Тај обичај извесних домаћица мени је од малена био неугодан а и до данас несхватљив.

Прекопута главне куће у Рајићевини био је читав низ кућерака и собичака за оставу зимнице, за послугу, за свилене бубе. Била је до сокака и пространа радионица где су се израђивали јоргани и памуклије. За нас је она била привлачна због брујања дрнде и токмака а и због огромних бала памука, са којих смо неуморно скакали. На другом крају била је стаја за краву и коња и наткривен дрвљаник. Испод куће био је повећи врт са поврћем и неколико стабала дуња, вишања, шљива и пет-шест чокота лозе. Али се ни цветњак ни повртњак по лепоти није могао мерити са дедином на Липи.

Имали смо краву Чаду, врло питому и паметну. Умела се она с пашњака на Забучји и сама вратити кући. Годинама хранила нас је млеком. Кад смо је најзад заклали, мајка није могла ни окусити њеног меса.

Коња Бекана, који се из бугарског рата вратио са раном на леђима, дуго су лечили и рану му засипали прашковима и мазали мелемима, али није могао преболети. Кад је угинуо, сва смо деца за њим плакали.

Убрзо потом десила нам се једна велика невоља. Моја Дада, љуљајући се о канату улазне капије, извали је из шарки, те капија падне на њу и ишчаши јој десни кук. По оздрављењу почела је нарамљивати на десну ногу. Онда се то није умело ортопедски поправити и мана јој је остала. Због ње је она целог века очајно патила и добила осећање мање вредности. Иако је имала дивну главу, била је несрећна због оштећеног стаса. Водио је отац и у бању Биоску. И неки младић дошао да нам јави како су њих двоје у бањи. Ја се баш нашла на бунару, где сам пунила тестију водом. Жељна Даде и вести о њој, потрчала сам са пуном тестијом, спотакла се и пала на разбијени суд, засекла мало виличну кост с леве стране браде. Ожиљак ми је наружио подбрадак, те се и данас познаје.

У то време, по унутрашњости, девојчице су од малена учили ручним радовима и кућевним пословима. Од пет година већ смо училе плести, касније и шарати плетући. Плело се онда на игле с кукицама а шарало се бинђувама по белим памучним чарапама а по вуненим разнобојном вунцом. Волела сам и предиво. Вретено се тако лепо врти, па још кад има при дну и онај зврчак — црвени прстенчић који зврји, била је то милина. Препредало се најрадије због оне приче о „јарцу-живодерцу“ где се каже како је баба узела дружицу па успут „врнда-врнда“ препредала. Е због тога „врнда-врнда“ понајпре сам и научила препредати!

Кад год би нана узела да награди на разбоју за ткање, ми смо се јагмили да јој помогнемо. Тако сам научила да уводим и у брдо и у нити; у две па и у четири, што је било доста тешко и захтевало напрегнуту пажњу.

Тако нам је прво детињство пролазило у игри, у раду, у причању народних прича и слушању народних песама. Њих нам је читао тата или ујка Светозар. Он је код оца био на занату. И Даду и мене научио је да пишемо сва слова кредом по дрнди пре нашег поласка у школу.

Дада је као најстарија ипак више помагала мајци у кући и око деце него ја. Ја сам се са Мишом и комшијском децом више заигравала или се бавила ручним радом. Није онда било куповних играчака као данас. Скупљали смо разнобојне каменчиће поред реке Бетиње. Прибирали бинђуве и шарене рбине од порцуланског посуђа; брали смо и бојили и клокочике са букова лишћа, купили жир, семенке и бице. То су нам биле драгоцене играчке.

Много смо јурили, трчали и скакали. У дворишту су, с времена на време, били наслагани витлови од јапије, греда и дасака, са којим је отац трговао. Најмилија нам је забава била успузати се на те витлове па скакати одозго раширених руку. Нисмо се притом никада озбиљно повредили, али бисмо Миша и ја почесто „смакнули врат“. Онда бисмо се покуњили, знајући шта нас чека.

Дозвали би неку баба-Мару из Коштице — „стручно лице“ за те ствари. Она би нам свој позамашни палац стављала на непце и нагло нас подигла са земље. У врату би се зачуло „кврц“ — и „смакнути врат“ бивао је „намештен“. Нама та операција није била нимало угодна, ма како да нам је било драго скакати с витлова или чак са крова од дрвљаника, кад витлова повремено нестане.

Играли смо се радо и хајдука. Ја никад нисам могла бити „харамбаша“ зато што сам девојчица а сваки смоља дечак могао је. И ја сам усрдно, до изнемоглости трчала, да се „провучем испод дуге“ на небу, не бих ли постала дечак, па да будем и ја харамбаша! Али ми је дуга увек измицала, те никад нисам успевала да се провучем, ма и пала од умора трчећи.

И ту је свакако корен мога потоњег феминизма.

Имали смо и питомијих игара. Миша, ја и наша дружина играли смо се и позоришта.

До наше куће била је, с Доње Чаршије, кафана неког Аћима „Тијаниног“, а од пространог кафанског дворишта делила нас је висока ограда, пуна пукотина и чворових рупа за вирење. Једном је ту освануло путујуће позориште, ако се не варам Фотија Иличића. За Ужиче необично важан догађај. Имена комада и писца се не сећам. Знам да се радило о косовском боју.

Родитељи и тетка Мара повели су и нас децу „у крило“. Гутала сам и очима и ушима све што се збивало на импровизованој паланачкој позорници. Мислила сам да је све то „изистинска истина“ и кнежева вечера и увређени Милош и опаки Вук и убиство Муратова, да је Лазар главом кнез Лазар а Милица права Милица, Бошко да јој је рођени брат. Моме и Мишином усьхићењу није било краја те вечери.

Тек кад нам је отац сутрадан, у недељу, објаснио: да су се они сви само „направили“ и обукли тако а да они то нису „одистинске“, били смо поразно разочарани и скоро несрећни због тога. После нам је тетка Мара, најмлађа сестра моје мајке, испред наше куће, одакле се са узбрдице, преко тарабе видело кафанско крило зграде где су глумци становали, показала: како једна млађа глумица мете испред своје собе и тресе обрисач испред прага. Тетка нам рече: „Ето та се синоћ „направила“ Вукосава, ћерка Лазарева.“ Згранула сам се како је могуће да је она синоћ у дивној дугој хаљини, са круном на глави а данас у руци јој метла и ђубровник!

Ужасно ми је било жао што нису били они прави из песме, већ се само тако обукли и тако говорили. Плакала сам горке сузе због тога. Миша, млађи брат, да ме утешити предложио је да се и ми „направимо“ па да представљамо као они. Детињој машти све је доступно и постижно. Завеса — какав стари ирам или чаршав пребачен преко конопца, везаног од врата до врата у спаваћој соби. Позорница као поручена: кревети на које смо се пели са тронских столица. Одело очево, мамино, теткино и ујаково. Публика тетка Мара, Дада и деца првог суседа Н. Лазића, која су у исто време и штатирала на сцени. Миша и ја говорили смо све улоге и то према народним песмама, које смо знали местимично наизуст од понављаног вечерњег читања очева или ујакова.

На асталу, око кога је била вечера, наша главна сцена, палили смо и свећу. Једном нам се некако свећа претури те се запали спуштена завеса. Уплашени, разбежали смо се у малу собу а мајка и тетка потрчале да гасе паљевину. Мајка је све руке опекла и дуго на њих привијала лишће кисела купуса, помазано зејтином.

Тада су нам забранили да представљамо, да правимо завесу, позорницу и да се облачимо. Смели смо само да говоримо улоге „као бајаги“ да смо глумци на сцени.

Кроз тај први доживљај представе „Косовског боја“ и кроз наш први покушај да представљамо заволела сам позориште. Кроз целу младост сањала сам о томе да постанем глумица. Задовољила сам се касније и глумљењем у „дилетантској групи“ Радничког друштва — касније „Абрашевића“. Та детињска љубав за позориште и одвела ме је доцније у школу Макса Рајнхарда у Берлину 1909. године.

Приче, бајке баба-Сарине и других старица, које су са предивом долазиле нашој кући и народне песме које су нам читали тата и ујаци биле су нам омиљена духовна храна предшколског доба. Кад год би ујка Тодор долазио из Кремана, сви смо се увече јатили око његова душека, прострта насред велике собе, да би било места за све нас око њега. Он нам је, вазда насмејан и оран, причао дуге, дивне приче, исте оне баба-Сарине, али их је умео лепше речима искитити, живље обојити него баба Сара. Никад нам није било доста „Јањице“, „Пепељуге“, „Чардака ни на небу ни на земљи“, „Бибер-аге“ и других прича. И кад би нас све причама успавао, мама и тетка су нас односиле на наша места у креветима.

Још већа радост и урнебес настајао би кад нам дође теча Обрен Тарабић. Увек је дојахао на своме богату, прекрасно опремљеном: седло, бисаге, узде и велике бакарне узенгије (бакрачлије) биле су за нас сваки пут изнова предмет дивљења. Сам теча био је стасит, леп човек. Смећих бркова и кестењавих очију, зрачио је ведрином и животном радошћу. Кицошки одевен у чојано одело „по турски“, са много гајтана и бућме, пуцади и црвене поставе на зарукављу, пешевима и пачалуцима. Он је за нас био узор лепоте и доброте у исти мах. Излетали смо преда њ чим га ко од нас спази да зајаше у наш сокак, долазећи с Теразија. Чим би сјахао и богата предао домаћим, редом би нас подизао на руке и срдечно љубио. У граји и тискању око њега улазило се у кућу.

Увече би око његове постеље била још већа навала него око ујка-Тодорове. Теча нам је казивао песме. Знао их је „све“ напамет. Чак и оне најдуже: Женидба Душанова, Максим Црнојевић, Јован и дивски старешина. Као чити љубитељ раскоши и декора, тако нам је уверљиво казивао о граду Лебану, о тамошњем сјају, о принцези Роксанди и даровима Тодора везира, да се та песма, као најдекоративнија, дубоко урезала у моју свест за цео живот.

Понекад би теча успут пронашао и једног или два Циганина са ћеманетима, који би га свирајући допраћали нашој кући. Он би, сјахавши, у авлији повео коло а ми сва деца за њим. Упињали смо се да ситнимо и преплићемо као теча — и ту недостижан.

Играти у колу волела сам откад знам за себе. Недалеко од очеве дућана на Доњој Чаршији првжао се венац великих липа около пијаце. У једној од куће више апотеке на пијаци становао је неки стари капетан у пензији Стојановић. Имао је у кући рођаку Цују, петнаестогодишњу девојчицу, која нас је окупљала испод липа испред своје куће и учила нас да играмо кола. Особито лети, кад липе цветају, по месечини, једва су родитељи успевали да нас отргну од Цује и

њених кола. Чак би је и озбиљније карали за то а она се само слатко смејала и сутрадан предвече опет нас окупљала на игру. На мене је то тако деловало, да сам и ноћу у сну бунцала „Играла с Цујом“.

Играли смо Тројанац, Девојачко, Влахињу, Заплет. Уз „Бурбевку“ смо певали:

Бурбевчице, мила секо,
Лице ти је као млеко
Трала-ла-ла, лала, лала, итд.

У песми уз „Заплет“ мештани су „спевали“ три тадашње најлепше девојке Ужица: смеђу и фину Иконију Клајића, још институтку, која је учила за учитељицу у београдској Вишој женској школи, црномањасту, стаситу Даринку Марић, већ учитељицу и пуначку, румену и белу плавојку Милеву Рајића, кћер нашега газде Луке Рајића. Од њих три једино она није била интелектуалка, већ ученица радничке школе.

Све три су заиста биле лепе. А ми смо из вечери у вечер неуморно скакутали „Заплет“ уз песму:

„Иконија Клајића и Даринка Марића и Милева Рајића, хопа, хопа, хопа! ...“

Казивале су ми мајка и тетка да су ме као двогодишњу девојчицу одвели на сабор у Јелову Гору. Ту сам први пут видела народно коло. Раздрагана јурила сам за колом, покушавајући руком да придигнем дуге сукње снаша и девојака, да бих боље сагледала како „игјају сејанцице“. При том сам се спотицала преко бусења и кртичњака, али ипак истрајно трчкала око кола, на увесељење и самих играчица као и гледалаца.

Из тих забава раног детињства остала ми је љубав за народну песму, игру и позориште, и то за цео живот.

(Наставиће се)

Мага Магазиновић

ЈЕДАН ДОСАДА НЕПОЗНАТИ РУКОПИСНИ РУМУНСКИ ПРЕВОД ДОСИТЕЈЕВОГ ЖИВОТА И ПРИКЉУЧЕНИЈА СА ПОЧЕТКА ПРОШЛОГА ВЕКА

Чудну је судбину доживео малобечкеречки парох, каснији катихета арадске препарандије, Димитрије Цикиндеал (Dimitrie Țichindeal), 1775—1818), као преводилац дела Доситеја Обрадовића. Преводећи најпре *Совјете здраваго разума* (Sfaturile înțelegerii cei sănătoase, 1802), па *Собраније разних правоучителних вешчеј* (Adunare de lucruri moralicești, 1808), он издаје 1814. *Филозофске, политичке и моралне поуке кроз басне* (Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături).

А управо је ова задња књига била непосредним поводом и Цикиндеалове личне трагике и његове ненадане славе. Наиме, Цикиндеал не ставља у наслову Доситејево име као аутора, а у поднаслову вели да су ове басне „сада по први пут скупљене и на овај начин на румунски језик састављене од Д. Ц.“. На рачун ове чињенице, а и *Басана* у целини, Цикиндеал је, с једне стране, био обасут грдњама и инкриминисан као плагијатор, унијата, протестант, чак и такав аутор који је не само Доситеју украо књигу, већ и сам овај превод неком другом преводиоцу, уз наводе да он није довољно знао српски и сл.; с друге пак стране, значајни румунски писци, савременици његови и следбеници, цене ову књигу оптимално: И. Елиаде Радулеску (Rădulescu), штампајући 1839. године II издање *Басана*, назива Цикиндеала у предговору малтене генијем; гласовити песник М. Еминеску (Eminescu) даје му у својој познатој песми *Епигони* епитет „златоустог“; познати критичар са почетка века И. Кенди (Chendi) — и после откривања тематске неоригиналности — даје најбољу квалификацију Цикиндеаловом књижевном изразу.

Врхунска црквена хијерархија онога времена, на челу са карловачким митрополитом Стеваном Стратимировићем, а и на свесрдне подстицаје темишварског епископа Стевана Авакумовића, млађег и енергичнијег брата старог и изнемоглог арадског владике Павла Авакумовића, против кога су писали представке и петиције и Цикиндеал, и други, своју

унакрсну и дволичну ватру управила је у два правца: арадској пастви и клерикалним круговима Цикиндеал је представљен као догматски застрањивач од православља, са унијатским тенденцијама (ишло се дотле да га се чак уходило на богословским предавањима у препарандији), док је аустро-мађарским представницима власти и бечком двору приказан као човек немирна духа, малтене опасан по државно устројство. По црквеној линији уследило је удаљење са положаја катихете арадске препарандије, а по државној заплена румунског издања *Басана*. Овакав став црквене хијерархије према једном представнику рационалистичко-илуминистичке књижевности и великом поштоваоцу Доситеја Обрадовића, не зачуђује нас. Његов учитељ је пролазио још горе: спаљиване су му књиге (да се није сам распропио, сигурно би био екскомунициран), а шта се све распредало о њему у клерикалним круговима, то ми данас можемо само нагађати према извесним детаљима. Ни Вук Караџић није овде боље пролазио, а његова је *Даница*, као што знамо, била такође предметом административне забране, на изричити захтев „ча-Стеве“.

Не улазимо на овом месту у меандре овог комплексног питања. Али да ипак кажемо неке ствари. Јасно је да није само издавање *Басана* било јединим узроком Цикиндеалових прогона од стране црквене хијерархије. Ту су — осим тога што су у позадини Доситеј и његови одрешити ставови, преузети од једног свештеника непосредно подређеног карловачкој митрополији, којој су се били прикључили и банатско-ердељски Румуни — свакако и аутономистичке тежње с односом на црквену јурисдикцију румунске клерикалне буржоазије, и средње класе уопште, која се рађала, а чији је епицентар свакако био у Ердељу. Није Цикиндеал, преводилац *Совјета*, имун ни према „протестантским“ (читај: рационалистичко-илуминистичким) идејама Доситејевим, а ни према комбинацијама ердељских унијатских прелата, у сталном је допису и контакту са унијатским епископом из Великог Варадина (Oradea Mare), Самуилом Вулканом (Vulcan), а овај опет има и царска овлашћења у вези унијаћења Румуна; чак се претпоставља — што не би могло бити сасвим искључено — да је Вулкан рачунао на Цикиндеала као на будућег банатског унијатског епископа, те да се он, у очекивању овог момента, и развео од жене. Међутим, да одмах додамо, остављајући изван дискусије питање рационализма-илуминизма, те клерикализма као његове супротности: унијатизам је представљао баук само за ортодоксну црквену хијерархију; елиминишући догматске моменте, констатујемо да је у Ердељу засновао читав културни препород, покрет тзв. ердељске, латинистичке, школе, са жаришним центром у Блажу; на социјалном пољу је он значио — у јеку и сличних

национално-грађанских покрета у Европи уопште, и као одјека француске револуције, односно друштвено-економског развоја у целини — ослобађање румунских ердељских маса од тешке „јобађије“ као последице формуле, више економске него етничке, познате под именом *unio trium nationum*, из које су, разуме се, румунске масе у Ердељу биле искључене.

Што се Цикиндеаловог ауторства *Басана* тиче, можемо такође споменути неке важне чињенице. Преводаца се ипак — осим чињенице да изоставља шест басана, те извесних текстуралних супституција с односом на географско-етничку терминологију и незнатних допуњавања, изостављања и преформулисања — стриктно држи Доситејевог текста, па чак и редоследа басана, што је очит доказ да су у суштини друге побуде биле те које су га навеле да Доситејево име прећути, а не неко „прерађивање“ његовог дела. Колико је он ценио Доситеја и његове поуке, које у свом преводу даје интегрално, будући свестан значаја њиховог идеолошког супстрата, види се и по његовој одушевљеној изјави у предговору румунског превода *Собранија*:

„... ја се радујем, љубезни читаоче, што знам српски, а нарочито због тога што могу разумети књиге господина Доситеја Обрадовића и захваљујем Богу што сам се родио у дане његових књига“.

Ту је, даље, и сведочење Јована Стерије Поповића из 1847. године, у *Гласнику Дружтва србске словесности I*, дакле непуне три деценије иза Цикиндеалове смрти, да је, каже, овај *Басне* „тако добро и у духу Доситеја превео, да би и сам наш старац пуно њиме задовољан био“ и, у продуктку, да је због ове књиге преводаца, каквим га Стерија недвосмислено приказује, „многе неугодности“ доживео; дакле, ова је у центру смицалица око Цикиндеала. Као што су и неки други аутори раније указивали, не видимо никаквог озбиљног разлога да у Стеријине наводе посумњамо. Када се ствари буду у свој њиховој комплексности сагледале, оне ће ово само потврдити.

Једно откриће које смо скоро учинили у Одељењу за рукописе Библиотеке Академије НР Румуније у Букурешту, само потврђује Цикиндеалову приврженост према Доситеју Обрадовићу: рукописни превод *Живота и прикљученија* на румунски, са назначењем Цикиндеала као преводиоца. А овај је, по нашем мишљењу, и у вези са горњим преводом *Басана*. Да овом премисом прејудицирамо и неке од закључака у вези с овим рукописом: он је из задњих година живота Цикиндеаловог; белешка на крају рукописа говори у прилог томе да је овај коначно довршен, редакциран или преписан, 1818. године, дакле пред саму смрт Цикиндеалову.

После превода *Басана* и свега што се у вези с овима догодило, изгледа да је малобечкеречки парох, јер се, искључен са препарандије из Арада, враћа у своје родно место, поново хтео, што би се рекло, да запржи чорбу црквеној хијерархији; овога пута са интересантном, али местимице и јетком, у односу на клерикализам, Доситејевом аутобиографијом. Јасно да будимска цензура, у дослуху са карловачким митрополитом, не би могла допустити штампање ове књиге у штампарији будимског Универзитета, ако је већ пропустила штампање *Басана*; постоји и верзија да је Цикиндеал, да би ове штампао, изиграо цензуру. Али биће да је штампање овога рукописа могла бити само Цикиндеалова лепа интенција коју, покошен смрћу, није могао да спроведе у дело.

Ево историјата рукописа и његовог описа.

Не можемо тачно знати шта је било са рукописом после Цикиндеалове смрти. Немајући директних наследника, могао је dospети у руке неких ближих или даљих рођака или пријатеља његових. Тек се он нашао међу хартијама и писмима ердељског публицисте и историчара Георга Барицјуа (George Barițiu, 1812—1893). Како је овај издавао и уређивао листове и часописе (1838: *Gazeta de Transilvania* и *Foaia pentru minte, inimă și literatură*; те 1868: *Transilvania*, а 1878: *Observatoriul*), изгледа да му је неко послао овај рукопис ради штампања у некој од наведених публикација. Колико знамо, а што би још ваљало темељитије проверити, рукопис није објављен, вероватно и због дужине његове, нити пак иједан од Цикиндеалових биографа ишта о овоме зна; да споменемо само имена људи који су о њему писали, без навођења односних написа: I. Eliade Rădulescu, V. A. Ureche, I. Russu, I. Chendi, T. Topliceanu, а у задње време I. B. Mureșianu, који спрема и нову монографију о овоме писцу; ердељски књижевник Јосиф Вулкан (Iosif Vulcan), будући изабран за члана Румунске Академије 1893. године, уместо преминулог Барицјуа, одржаће своје приступно предавање о Димитрију Цикиндеалу, потенцирајући специјално његове везе са великоварадинским епископом Самуилом Вулканом. Ко је Барицјуу пренео овај рукопис, могло би се вероватно дознати пажљивијим проучавањем огромне кореспонденције овога, у чему ми, засада бар, нисмо успели. Даље, будући Барицју не само члан Румунске Академије још од оснивања тзв. Академског друштва, 1868, — а на два месеца пред саму смрт, у марту 1893, изабран је и за њеног председника, — његова је лична и научна заоставштина предата Академији; његову био-библиографију и тзв. „комеморативне листе“ штампа у Сибиу, 1892, приликом јубиларне прославе његове осамдесетогодишњице — којом је приликом и Румунска Академија израдила пригодну медаљу — др К. Дијаконовић (C. Diaconovich), познати аутор прве румунске енциклопедије у три тома.

Рукопис *Живота и прикљученија* о коме је овде реч, налази се у Одељењу за рукописе Библиотеке Академије НРР, на два различита места, у два свежења Барицјуових рукописа: под бр. 980 (назовимо га: рукопис А) и бр. 767 (назовимо га: рукопис Б).

Рук. А, од 346 листова, регистратори румунских рукописа БА НРР (I. Bianu — G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriselor românești*, том III, 1931, стр. 185) овако резимирају: I. Документа између 1829—1861, с односом на школску и црквену историју; II. Барицјуова писма између 1844—1857, примљена у својству уредника румунских листова у Брашову; III. Одломци различитог садржаја. Под III, 1 налазимо следећу опаску обрађивача рукописа на румунском:

„Одломак из једног написа Обрадовића, у преводу Цикиндеала.“ (Део I. Почетак: ... „јер људи никада и до века, макар да буду и свеци, не могу бити без грешке итд.“).

Има у свему 4 листа (r°, v°) овога рукописа, значи 8 страна, а на крају је напомена: „Крај првог дела“. На задњој страни (лист 4 v°) — још једна потврда у прилог Цикиндеала као преводиоца — имамо следећу забелешку, исписану истом руком као и сам рукопис:

„NB. Са овим 1. делом везана је и књига *Совјети здравог разума*, од истога писца састављена, која је опет од оца Цикиндеала на румунски језик преведена и штампана у Будиму 1802. године, 8°.“

Дакле ово је недвосмислено признање да то, у ствари, није Цикиндеалов оригинални рукопис, већ препис. Иначе рукопис је писан на тврдом белом папиру, формата 18 × 23,5 цм, колона уоквирена са стране правим линијама повученим оловком. Рукопис је калиграфски написан, са брицањима и исправкама на самом тексту.

Упоређењем и идентификовањем овога текста лако је увидети да се ради о завршетку I дела (*Закљученије прве части*) *Живота и прикљученија*, дијалог између писца и Зило-тија, почевши са 14. пасусом:

„(Време је већ да народ позна да су црковни људи били и да су у многима стварима погрешили. И није се чудити:) људи никад до века, ако ће и свети бити, не могу бити безгрешни итд.“

Шта је било са претходним текстом I дела Доситејеве аутобиографије у румунском преводу, — да ли је негде затурен, да ли је изгубљен (а очигледно је да је постојао; на овом месту код Барицјуа га нема, јер су преостали листови курентно нумерисани: 1, 2, 3, 4) — не знамо ништа; бар засада.

Рук. Б. у целини (бр. 787 — упор. и I. Bianu — G. Nicolaiasa, *op cit.*, стр. 39 и след.) садржи 183 листа у свему, а

регистратори га описују овако: XIX век; из библиографије Г. Барицјуа; писан од више руку на језицима латинском, румунском и мађарском, са оригиналним белешкама самога Барицјуа. Под (7) регистратори су забележили: „Копије преписке из година 1788—1789“; очигледно је да се ове године односе на оне из Доситејевих, а не Барицјуових писама, које регистратори, не удубљујући се у садржину, бркају; ово тим пре што и сам Барицју своју белешку о овом рукопису, на стр. 162 v°, уводи са датумом 1789. који ставља у заглављу, мислећи опет свакако на Доситеја.

Део рукописа који се односи на Цикиндеалов превод из Доситеја обухвата листове 123—162 (r°, v°), писан на квалитетној хартији плаве боје, формата 20 × 23 цм, скоро у квадрату. Писан је истом руком као и рук. А, што је непобитан доказ да потиче из истог извора, преписивача, не преводиоца, како смо утврдили. Барицју ставља уз овај рукопис следећу забелешку на румунском (*ibid.*, стр. 40):

„Из живота Доситеја Обрадовића, чије је написе користио Цикиндеал. Овај Обрадовић, који је путовао у великом делу Европе, био је и у Молдавији, познавао је и румунски језик, објавио је неколико својих радова на српском. Ја налазим у овом рукопису много карактеристичних информација с односом на степен културе у ком су се налазили чак и књижевници ових народа пре сто година и нарочито на застрашујућу верску мржњу између источне и западне цркве која је владала до касно у XIX веку. Г. Б.“ (рук. Б, стр. 162 v°).

Наводи „касно у XIX веку“, те „пре сто година“, указују на то да је Барицјуу овај рукопис дошао у руке вероватно седамдесетих или осамдесетих година прошлога века.

Овај део рукописа (Б), од 40 листова (80 страна), имао је исписан и наслов, који је касније пребрисан (стр. 123, r°). Пажљивом реконструкцијом, могао сам прочитати:

„картѣ II (= несигурно)
 Антжмпларѣ вієціи фцелентѣлѣши
 Досидеи Обрадовичѣ

Књига II (?)
 Животни догађај(и) мудрога
 Доситеја Обрадовића“

Рук. Б почиње (стр. 123, r°) пасусом „Жеља к учењу била је први узрок да сам ја изгубио вољу у овом рају Срема...“, што одговара 2. пасусу првог писма, из Шклова, 1788, II дела *Живота и прикљученија*; значи, изостављен је 1. пасус, као и уводно *Предуведомљење*. Рук. Б завршава

се (на стр. 161, v°) последњим писмом, из Лајпцига, 1. I 1789.

Неке опште примедбе: наслови (*Одлазак из манастира*, *У Далмацији*, *У Грчкој* итд.) изостављени су у овом преводу; од два поглавља (*У Грчкој*, *У Смирни*) преводилац чини јединствено сажето поглавље, на крају којег не ставља ни датум, нити назначује место писања овог писма.

Рук. Б нумерисан је двоструко: штампаном бројком од стране редактора-регистратора заоставштине Г. Барицјуа (листови 123—162 r°, v°, у наставку), те и посебно од стране преводиоца-преписивача још на самом рукопису, мастилом (стр. 1—111). Међутим, ни овај део рукописа не постоји у целини, што се види и по самом тексту, и по томе што је друго нумерисање, преводиоца-преписивача, непотпуно. Ево страна које недостају (нумерисање II) — прекид постоји на три места, са укупно 32 стране у мањку:

- 1) стр. 17—24, између листова 130 v° — 131 r°; од сцене са старом госпођом и њеним капеланом, 4. пасус поглавља *У Грчкој*, до описа школе у Смирни;
- 2) стр. 49—64, између листова 142 v° — 143 r°; крај погл. *У Бечу* — почетак погл. *У завичају, нова путовања*;
- 3) стр. 81—88, између листова 150 v° — 151 r°; крај погл. *У Паризу* — почетак погл. *У Енглеској*.

На крају рук. Б (стр. 161 v° — 162 r°) имамо белешку о Доситеју Обрадовићу и његовом делу, која нам такође може дати неке корисне индикације у вези са просуђивањем о овоме преводу.

Белешка носи наслов *Напомена (Observație)* и биће да је написана такође од Цикиндеала, јер њен писац каже да се тим писмом завршава „историја“ „ученог и многознајућег“ Д. Обрадовића, па он покушава да да њен наставак после 1788. године, са наводима главних одштампаних дела. Међу осталима, спомиње песму посвећену ослобођењу Србије 1789. године, као и *Собраније*, од којих је, каже, нешто (песме или делови *Собранија*?) преведено на румунски и штампано у календарима и новинама (наводе се конкретно: *Алпска пастирица Аделаида* и *Абуназет Тамбури*). Интересантан је и навод који каже да је Доситеј „био први међу Србима који је у својим написима мртви славенски језик заменио живим кога разуме цео народ, те је у томе имао одмах више настављача“. Из овога се види да је писац ових редова имао већ и контакта са Вуковим делима и назорима. На крају помиње да се, после његове смрти, међу његовим рукописима, нашао наставак *Собранија* који је, под насловом *Мезимац*, штампао 1818. године један од његових ученика, Павле Соларић. Пошто се тиме белешка завршава, закључујемо да је то и година дефинитивног оформљења рукописа; а то је и година Цикиндеалове смрти.

Занимљива је овде једна ствар: да писац белешке не помиње ни једном речју раније преводе Доситејевих дела на румунски, а помиње, за узврат, преводе по календарима и листовима неких ситнијих ствари.

На крају, да видимо неке језичко-стилске особености које резултирају из поређења језичког израза овог рукописа *Живота и прикљученија* и задњег Цикиндеаловог превода из Доситеја (*Басне* од 1814. године), да би се једном више уверили у то да је преводилац стварно Цикиндеал. Упоређење аутографског рукописа Цикиндеаловог са овим рукописом не би дало никакве резултате, јер смо мало више утврдили да се овде ради, у ствари, о копији, а не о оригиналном рукопису преводиоцем.

Од самог почетка упада у очи једна чињеница: да преписивач интервенише и исправља текст, што може да значи да је овај био у рукама неке знатније личности која се сматрала изнад преводиоца. Ево неких од ових исправки:

Првобитни текст

nuiaste
ca *un* înțelept
nici au puteare
dar ce vrei
au *aflat*
deacă *n-ar* mai fi

Исправљен

nu iaste
ca *niște* înțelepți
nici au puteare *ei*
și ce vrei
au *cunoscut*
deacă *ar înceta de a* mai fi

Упоређивање језика превода *Басана* са оним из рукописа показује и неке разлике, али су свакако уочљивије подударности. Суштинско је — и не баш незнатно — диференцирање у употреби презента трећег лица множине помоћног глагола *au* = *ar*; текст рукописа — мада не конзеквентно — употребљава *ar* (*ar* fost, *n-ar* putut), што не одговара Цикиндеаловом језику из *Басана* (*au* fost, *au* făcut, *s-au* introdus). Друга су одступања правописне или лексичке природе:

Рукопис

să să
învățetură
învățâcel

Цикиндеал (1814)

să *se*
învățătură
ucenî c

Ипак претежу подударности. Очигледне су не само исте речи, већ и истоветно њихово фонетско фиксирање; тако имамо у оба текста: *tosca*, *prunc* и *pruncie*, *observație*, *pre*, *deacă*, *ceti*, *fireaște* и др. Од чисто фонетских особина које конвергирају у оба текста, имамо: а) *e* > *ă* (*iastă*, *să* *află*, *trăbuincios*); б) обратни вид: *ă* > *e* (*che*, *chezut*, *remas*); ц) *e* > *ea* (*greceaște*,

meale, teale, treace, mearge); д) умекшано крајње *r* у суфиксима (şcolariu, ţîntariu, veziriu). Од морфолошких особина имамо при својну заменицу I лица једине фиксирану јединствено (mieu), те личну заменицу II лица множине у дативу такође (voao) или I лице презента глагола *бити* које се опет поклапа (sînt, sîntem); најинтересантнији је свакако дуги негативни императив у оба текста (nu mă osărireţi, nu vă lăudareţi), и др.

Видимо да се у већини случајева ради о особинама типичним за банатске говоре, што значи да су и преводилац, Цикиндеал, и преписивач, од кога потичу вероватно извесна језичка одступања, засада непознат, били из банатских крајева.

У закључку, можемо констатовати:

1. Преводилац овог рукописа је, тако је и назначен, Димитрије Цикиндеал.

2. Језичке особености одају карактеристике Цикиндеаловог начина изражавања и писменог фиксирања овога.

3. Рукопис је копија и потиче од неког преписивача који себи дозвољава да унесе и језичке исправке, у ком смислу треба схватити неке језичке одлике које одударају од Цикиндеаловог начина изражавања.

4. Рукопис је вероватно из године 1818; онда је бар био дефинитивно завршен.

5. Био је послат од неког лица, вероватно самог преписивача, Г. Барицјуу на штампање, и то задњих деценија прошлога века, осамдесетих година.

6. Рукопис није комплетан, нарочито је окрњен I део, од кога постоје само 4 листа.

Остало би још за проверу и допуну информација:

1. Комплетирати — ако је икако могуће — нестале листове превода.

2. Проверити, нарочито у Барицјуовим публикацијама, да ли је неки фрагмент био негде објављен.

3. Идентификовати преписивача-исправљача рукописа, у Барицјуовој преписци или на неки други начин.

Ако би се рукопис допунио — уз извесне језичке коректуре — могао би се и одштампати, а то би свакако био труд вредан и Доситеја и Цикиндеала.

Раду Флора

ПЕСНИК БОРИСЛАВ РАДОВИЋ, ПОНОВО РОЂЕН

Амбиција многих савремених песника усмерена је и у правцу компоновања све већег и већег броја плакета и књига које, као змијске кошуљице, треба да доведу до оног ослобођења личности о коме је својевремено писао Јован Христић, и с којим не престају да рачунају ти још увек млади аутори што журе без застанка, халапљиво. Та амбиција, као што је могуће показати на низу примера, није увек у поузданој размери са врстом и форматом даровитости коју ти исти аутори собом носе. Стога и долази до непријатног и свима неприхватљивог, натегнутог континуитета који по сваку цену хоће да се, сваког пролећа, огласи новом књигом, новим насловом, а, међутим, сав је инспирисан једним јединим откровењем своје поезије и — такав — нема услове за трајније обнављање, за дужи период усредсређености. Наслови су, тако често, једина прилика да аутори сагледају своје име, уосталом и своје димензије, у критичкој елаборацији на странама великих журнала. Наслови дозвољавају лажљиву илузију да је трајање једног песничког имена не-помакнута присутно и безмало вечито у области савременог песништва. Наслови су велика страст. Уосталом никако не само страст песника. Али наслови песнички, истањени а многобројнији, у густом низу, наслови вештачки стварани, наслови који обмањују, на жалост, не стоје на полицама књижарских излога као насušна потреба песничког, јер првенствено таквог, збора и говора, већ се помаљају као пасија, као скупљачка, да не кажем библиографска страст у чије име аутор може да каже да „од истог писца“ постоји пет или десет књига.

Наслови се гуше међусобно, недовољно диференцирани, половишни, хитро предати у штампу, да би стигли за не знам коју сезону, за не знам који тренутак жирија што одлучује о награди. Наслови су већ давно неизбројиви и, вероватно, остаће такви свуда сем у информативном билтену библиографских институција. Наслови су корозивни, од њих спаса нема. Без наслова се не може. Али, срећом, има аутора који

су мудро схватили да није све у мноштву наслова који се реализују издавачким плановима појединих издавачких кућа, као и да није све у незауостављивом, запенушеном говору који не допушта застанак, не рачуна са дистанцом. Они знају да је много шта у оазама ћутања, у стваралачким, тако често неопходним паузама после којих се долази до новог наслова, до чистије, успешније структуре. Тим ауторима ваља без сумње поклонити пажњу у овом времену велике, нервозне журбе у литератури. Ти аутори, поготово кад су довели у склад своју даровитост са врстом говорења, без сумње заслужили да их не окружи корозија ћутања, јер су из домена те исте корозије измакли да би могли да сведоче, да би се исказали, да би освојили један нови свет.

Песник Борислав Радовић свакако улази у њихов ред. У тренуцима кад је већ увелико био познат и читан, објавио је *Поетичности* (1956) и *Остале поетичности* (1959). Потом, читавих пет година — одвећ много за нашег свуд присутног, журајивог и славе жељног аутора! — књигу није штампао. Чак је учинио и нехотице да око оне две танушне а, међутим, неколиким одиста антологијским тренуцима ситуиране књиге остане ореол довршеног, коначног певања. Једна објава поезије, добро је то знао аутор, није се могла, није се смела поновити у име каквог фриволно одржаваног и подгрејаваног континуитета. Једна сензација је остала да важи у домену тих песама као симболични, рани, егзалтирани проговор у коме имају своје место и *Сонети магу*, и *Робинзонов ноктурно*, и *Недељна посета*, и *Летње ловранске песме*, и *Сањао си рај*, и *Ноћу*, и *Нарцис*. Песме су имале успеха, песме су биле у сазвежђу наше најмлађе поезије, али са повратком нису рачунале. Рачунале су с откровењем, с феноменом дешавања у коме су настале као знаци једног узбуђеног стања. Као доживљаји личности која је морала да проговори своје тамне вокале и свој немирни, ковитлави стих. Блиске, чак до краја комплементарне, у наслову једнако као и у садржају, две прве књиге Борислава Радовића дозволиле су да се о њиховом аутору говори као о довршеном, коначном песнику који нема шта да дода, нити пак шта да одузме оном примарном, битном стању из кога је све надошло, коме се све вратило. Песникова личност није била мимо света тих запаљених, медитеранских стихова који су рачунали са ноћним светлима, са тамом. Песникова личност је увек као за себе, за свој усамљенички немир, за свој устрептали *Робинзонов ноктурно*, изговарала те стихове, јер је, у оним младим, рембоовским годинама, имала шта да каже и имала шта да отпева.

Песник је потом ушао у критичке изборе, и — попут оног Матићевог Рембоа наших дана — у Француску 7, у говор савременика, и сумњичавим, неверним сапутницима литера-

туре као да је све то било довољно да саопште како је с једном поезијом свршено заувек, како излаза нема и не може бити. Песник је потом ћутао, објављујући тек с времена на време, превodeћи марљиво и озбиљно Сен-Дон Перса, Бодлера . . . Песник се, ево сада, јавио *Маином*, али песник никако није у име некаквог тврдоглаво одржаваног континитета надовезао своју поетску мисао на *Поетичности* и *Остале поетичности*. Кренуо је, како изгледа, од почетка, од првог звука. Као да ништа раније није изрекао и написао. Није се вратио старим утисцима, већ их је пронашао нове, незапретане, неоткривене. Тај ваздашњи љубавник лета обновио је у себи сећање на један *рибњак с опалим лишћем*, али не и сећање на некадашње песме о магичним тренуцима детињства који су одбегли некамо, немирни и неприкосновени.

Његово друго рођење, његов нови проговор, сад још сав зарумењен од утиска који је увек загрцнут откривањем новог света, јавља се, ево, као могућност која је ризиковала да постане промашај, али која је у том савладавању новог простора била истрајна и гласна. *Гласови лета, смоласте речи, глаголи ватре*, — све се то издиференцирано помаља у структури ове књиге која је могла бити још танушница, још више дебарасирана непотребних наноса песничког коментарисања, али помаља се превасходно као потреба унутрашњег конфликта између некадашњих лепотански обликованих стихова и онога што долази, што предстоји, што се јавља као неминовност. Кад није наставак, кад није крај оне ране, зажарене песничке пустиловине коју су огласиле *Поетичности*, *Маина* се јавља као сабеседник њихов. Она их не негира, али их потпуно превазилази једним новим, зрелим, размишљеним, лаганим говором. Једном свежом мисаоном структуром.

Неки симболи *Маине* јављају се у утиску читаоца као знаци трајања у мору пролазности коме свето и неприкосновено није ништа. Оне *кишне ноћи* у којима *добоши кише . . . мију наша из таме лица*, и оно *једино лице* које се огледа у зрцалима неверним, лажним, и оно *продорно ћутање* коме је жртвовано толико тога, толико говора, и оно зрело лето у присуству тамариска и вреска, лето једног детињства, — све се то јавља на страницама нове књиге Борислава Радовића као зацртани знак времена у коме он траје не више безбрижно, и не више једино у присуству папира и успомена. Онај негдашњи Нарцис, који је у стиховима Борислава Радовића *горко чезнуо за окриљем*, као да је опрљен, поучен болним искуством како су лепоте овога света на другој страни и како им, одиста, свако може *стићи до обале са оне стране*. Сад *једино лице* проматра песника на свим странама *без старости и доба*, али *понајчешће на окну праскозорја*. Сад је свеједно колико и како море, у близини

и у даљини исто, дише у присуству ловранских шетњи. Сад је свеједно већ све то што су дознавале младе моћи, давне ноћи. Сад је тренутак зрелости, али тренутак којим почиње пустоловина. Уместо да описује, уместо да кокетује са меком фразом, песник сад стоји, озбиљан и уман, на крају стрпљења, али никако не на крају снаге. Песме су му сад сублимисане неким тавним болом, неким болним искуствима. Песме му сад имају једну поуздану мисао од овога света, и ређају се пред нама у својој чистој постави: *Једино лице, Лићанке, Могућност љубави, Скорашње памћење, Наше реченице, Амфион* . . . С њима је он заиста стигао у језгро успаванке:

*Ту ће да отпочне моја песма.
У здању лепог ветра и времена
Говорићеш ми те последње речи,
Говорићемо их у исти, у један глас.*

Кад престаје памћење, онда — по Бориславу Радовићу — *настаје нова једна песма*. Иза њега се затворила ноћ, она иста у којој бди око хоботнице, око разбијене флаше, а пред њим, као пред путником сна, стоји најкраћи пут до врлине. У зебњи да се од свих речи то чује једино њихов одјек, у сталној зебњи да се неће стићи до оног *немушког празника памћења и ватре*; пролази му час песничког говора, већ хладан и неумитан:

Нема тог језика који би изразио сву хитрину сна, сав лавез бића . . . Нема тог језика који би измерио сав ужас тишине и покренуо утрнулу ногу испред хајке . . . Нема тог језика који би испунио празне часове, који би поднео ништавило тренутка. Ускоро постајем неко друго тело, већ у ницијем памћењу.

У том смислу драгоцен је поука *Наших реченица*, густа од смисла, племенита у једном усредсређеном напору да се, колико последњи пут, човек осврне за собом, за својим оствареним и неоствареним говором, сам са тим реченицама које су га напустиле, које му се више никада неће вратити. Али и тада Радовић није клонуо пред налетом плитке, јефтине резигнације. Он је пред њом, сав усправан, некако поносан на своју болну успомену, на свој болни, немирни дах који ће једна свећа, једном, истопити жртвено и трагично у исти мах. А *Скорашње памћење*, та песма која би могла да буде топли, песнички пандан *Местима* . . . Ивана В. Лалића, остаје да важи као једна романтично узнесена визија тренутка детињства који ипак постоје у загрејаној уобразиљи, у топлом присуству сна.

И кад је путник, и кад је невесео сабеседник некадашњих искустава, Борислав Радовић је неизмењено љубавник

оног меког, топлог окриља у вечитом лету, коме, као оно Мирјана Стефановић, тежи једним здравим инстинктом, једном живом амбицијом. Од неисказаности, од оног вечитог, магичног, неосвојеног остатка овде се стрепи у бесаним ноћима, кад све напомиње мочваре дилувија и вечите кише, наше вечите саговорнике у солилоквијима ноћи. Али стрепи се и од оне *странице празне што ставља свој слепи длан пред наша лица*. Та слепа, празна страница чита нас лагано, али тачно, а та лица која смо посејали дуж водених зрцала, попут Нарциса, сад вапију за слободом, за ватром. Некад је Радовић у том вапају следио звук стихова Душана Матића и Милоша Црњанског. Данас је одмакао од њих далеко, далеко, и јавља се пред лицем некадашњег ја, као усамљеник али на сопственом трагу, трагичном и искуственом. Сад је он тај *рашчињени љубавник лета* и сад он то покушава да начини онај пресудни *корак изван речи*, изван сна, изван песме. Покушавајући то узастопно, у живом напору да се измени, да дохвати оно што му је негда, лиричару од главе до пете, било недоступно и непојамно, он се јавља са дискурзивном амбицијом, са мисаоним потезом, спреман да тумачи, неспреман да сведочи.

Суочен са напорима своје песничке сабраће, напор који *Маина* доноси као плод оних година неприхватљивог ћутања и скепсе, плодоносан је и унеколико путоказан. То је књига зрелости, суочена са судбоносним питањима, с онима која су заиста од *битног значаја*. Питања су то о судбини песничког говора, али и питања о судбини сна, о судбини речи. Нека буду примећена и прихваћена у овом тренутку књижевности као богати интермецо и као доказ мисаоне зрелости једног лиричара од најчистије расе.

Кратко речено, *Маина* је наслов који је вредело чекати пет година. Наслов који је богато набијен поетским искуством и оствареном елегичном мелодијом.

Драшко Ређеп

ХОРСТ КРИГЕР: НА ПРИМЕР АЈХКАМП, ЈЕДАН ОГЛЕД О
НЕМАЧКОМ МАЛОГРАБАНСТВУ (ЧАСОПИС NEUE RUNDSCHAU,
ЧЕТВРТА СВЕСКА 1964).

Један пријатељ, слабић и циник, сентименталац кога је живот много газио али није успео да у њему згњечи вајловску тежњу за естетским по сваку цену, рекао ми је после једног путовања у Енглеску: „Најзанимљивији људи у Енглеској су — Немци.“ То је сигурно тачно, али изјава ме је тада збунила, мало и одбила. Ипак, наставио сам да копам, ако не по Немцима, јер у то време нисам путовао, а оно по текстовима о Немцима, од Немаца. Ту се увек нађе неко зрно освртања, покајничког, дакле људског; или прикривања, што је не мање узбудљиво ако му се уђе у траг. Питања о кривици и кајању, о злочину и казни, која се сама по себи намећу, стварајући апокалиптичне слутње. Све се у мени притом окретало око оног централног: Зашто? Шта је био узрок, онај прави?

Сада сам наишао на текст који можда најдиректније од свих што их познајем покушава да одговори на то питање.

Најдиректније, јер на личном примеру. Хорст Кригер пише исповест, и ако она није патетична (или то не изгледа после оваквог увода), барем је сигурнија као истина. Писац једноставно посећује Ајхкамп, предграђе Берлина, где је провео детињство и младост, па поводом познатих призора на које наилази — евоцира оне давне године, три деценије и више уназад. Он се креће опрезно, ослањајући се на слике. А то мирише на истину, јер прошли живот никад није драма, већ слика. Ево једне:

Мој сан: стижем у Ајхкамп, стојим пред нашом кућом. Дугачке пукотине провлаче се кроз спољне зидове, наша кућа је оштећена распрским бомбама. Једна мала серијска кућа на спрат на периферији Берлина, јефтино и брзо саграђена у двадесетим годинама. Сада је све на брзину и на једвите јаде поправљено, врата и прозори се климају, унутра је дрвени под искрзан. У салону седи моја мајка и чита моме оцу наглас из једне књиге. Просторија је мала, ниска и намештена на онај неописиви дисонантни начин који се у оно време називао грађанским: крш из робних кућа обогатен наслеђеним комадима из добрих старих времена. Округао печуркаст сто са чипканим прекривачем, стајаћа лампа са картонским абажуром, јеф-

тин писаћи сто од боровине, ћошкаст и окован месинганим ексерима. Један исувише велик лустер са дугим кристалним врпцама виси дубоко у собу: примерак наслеђен из Букова. Низак орман од храстовине испуњава скоро трећину собе: комад наслеђен из Штралауа; „наш барокни орман“, говорило се у кући. Отац седи равнодушно за својим црно лакираним писаћим столом. Он као увек има пред собом акта, и чеше се као увек по глави, по својој „рани“: Верден 1916. Мати тоне иза округлог печуркастог стола у једној столици превученој сукном које је посуто мрљама: наша клупска столица, кажу сви. Светлост лампе пада топло преко књиге. Њене руке су уске, прсти дугачки и фино моделирани и нервозно лете преко редова. Она има католичке очи: тамне, верујуће, базедовски отечене. У њеном гласу одјекује призив неке објаве. Она чита из једне књиге која носи наслов: *Мајн Кампф*. Позно је лето 1933. године.

Слика делује скоро идилично све до овог последњег потеза. Али и то само привидно. Кригер је непоштедан, рекао бих: у једној правој немачкој мери, и после лутања кроз прве призоре хитлеризма, слава пред Бранденбуршком капијом и украшавања његовог дечачког бицикла заставицом са хакенкројцом, сасвим неполитичног, по примеру свих осталих, даје следећу карактеризацију своје мајке:

Тако се десило да је моја мати те јесени почела да чита књигу новог господина канцелара Рајха. Она је већ одувек осећала у себи ту тежњу за вишим стварима. То јој је лежало у крви. Потицала је из једне шлеске породице која се, помало посрнула и увек презадужена, постепено преселила из Чешке у Пруску. Моја мати је попут Хитлера била „музична“ и „на неки начин католична“. Приклањала се једном неизрецивом приватном католицизму: спиритуалном, чежњивом, замршеном. Одушевљавала се Римом и Рајнским карневалом, молила се, када би затурила кључеве, с пуно поверења, светом Антуну, а нама деци с времена на време давала наслутити да је од куће предодређена за нешто више: редовница у реду свете Урсуне...

И оца:

Мој отац у школи није дотерао далеко. Његова срећа, као и за толике друге Немце у то време, била је у рату. Не, мој отац није никад био милитарист, био је то мирољубив и доброћудан човек, али почев са ратом све је одједном постало тако јасно и једноставно. Он мора да је био ваљан и храбар, и већ 1916. код Вердена добио је

тешку рану, а после тога је његова скромна чиновничка каријера у ствари била у сталном успону. Прво рана од пушчаног метка на глави, то му је дошло као неки знамен, а онда подофицир, онда Гвоздени крст, онда наредник, а на крају мора да је био нека врста вице-потпоручника, у сваком случају је после 1918. донео собом из рата официрску сабљу и некакву хартију која га је овлашћивала да сад још једном почне сасвим испочетка „државну каријеру”. Једно време разносио је акта, доцније вукао колица кроз дуге ходнике пруског министарства културе, затим је постао помоћни асистент, асистент, секретар, шеф канцеларије, и на крају чак инспектор. Успон мога оца тиме није био завршен. У време када смо се преселили у Ајхкамп мора да је већ био виши инспектор, сада је био доживотни чиновник, могао себи дозволити посебну, своју кућу, примао је министаријални додатак, а под Бринингом је чак дотерао до старешине. За њега је то био врхунац, зенит који одузима дах, за који је човек дужан да служи држави до краја живота верно и без поговора. Кроз читав један живот путовао је изјутра у 8,23 часа у министарство, путовао је тапацираним вагоном, читао код куће *Deutsche Allgemeine Zeitung* и један локални лист, није никад ушао у партију, није никад ништа знао о Аушвицу, није се никад претплатио на *Völkischer Beobachter*, тај му је изгледао одвише бучан и борбен, али у 8,20, када би прошао поред киоска с новинама на станици Ајхкамп, купио би *Völkischer Beobachter* и држао га двадесет минута, до станице Фридрихштрасе, пред носом, да би се људи могли осведочити и о његовој лојалности према новој, народној држави. На Фридрихштрасе бацао је новине у страну. У министарству би понекад у уском кругу гунђао против грубих прекршаја права нове господе, дозвољени су били и политички вицеви, а највише је волео оне који су почињали са „Херман”. Кроз читав један живот долазио је кући у 16,21 часова, увек истим возом, увек истим одељком 2. разреда ако је било места, увек поред истог прозора у углу, увек са акт-ташном пуном ствари у десној руци, док је левом показивао своју месечну карту у светлом лименом етјуи — никад није искакао из воза у покрету. Беше постигао циљ, био је немачки државни чиновник, и без обзира да ли је у питању био Носке или Еберт, Шајдеман или Брининг, Папен или Хитлер, он је увек био обавезан на верност и лојалност. Канцеларија му је била читав свет, а небо му је било жена. Ова је тада читала *Мајн Кампф*, била „на неки начин католична” и за један кратак период постала „политична”.

А њихов изданак, сам писац, Хорст Кригер? Тај се у сладуњавом ужасу родитељске куће издаја некаквом безвољношћу, пасивним отпором, несвесном побуном свих синова:

Већ сам давно био уобичајио да се у таквим ситуацијама на неки тврдокоран, укочен начин загледам кроз прозор напоље. Увек бих себи сугерисао да не седим за тим породичним столом, него негде напољу у башти, до ручкујући сасвим сам у зеленилу, у дивном празнику самоће. Мора да је то био зао и подругљив начин да игноришем остале. Већ са тринаест година умео сам да по пет минута одсутно мешам шољу кафе и да са занимањем посматрам неки бор напољу на ветру, док би моји родитељи изговарали у једном слогу есеје о убоду пчеле, о служавци или о стању нашег барокног ормана. Али ни та моја демонстративна одсутност није овде била примећивана. Код нас се ништа и није примећивало. Ми смо сви седели као марионете које не могу да приђу једне другима. Висили смо о дугим концима.

И тако су се клатили, висећи, тамо и амо. Јежили се пролазећи свакодневно трамвајем мимо радничких насеља, где обитавају сами опасни „црвени“. Саобраћали мало круто али љубазно са суседима, међу којима се случајно налазио и један Арнолд Цвајг, један Лудвиг Маркузе, једна Елизабета Зангесер; али се нису зачудили када би понеки од ових нестали са видокруга. Згражали су се када би служавка занела са неким војником, и исто се тако згражали оне „кристалне ноћи“ када су нацисти поразбијали излоге на јеврејским радњама, у којима су све дотле ревносно пазарили, као што су се радо обраћали и лекарима Јеврејима, јер су „осећајнији“. Питали су се: зна ли Хитлер за та недела? питали се питањем свих невино кривих, верних, слепо верујућих, из комоције, не из неваљалства, јер неваљалство никад није опште, опште може бити само његово подношење. А духу подношења, малограђанског затварања очију, чиновничке послушности, поговарала је, као неки незаслужени ореол, хитлеровска представа величине, која се цинично називала пропагандом:

Тако је Хитлерово царство преплавило Ајхкамп у ствари као некаква небеска сила. Било је напросто ту, као што дође неко годишње доба. Време је било зрело. Све је овде било природа, ништа друштво. Нико ту није саучествовао, нико није био нацист. Све је то долазило из далеког Берлина и сада стајало над Ајхкампом попут неког облака, високо и лепо искићено паперјем. Најмање су ту код нас утицали родољубиви мотиви. О поразу Немачке и срамном Версајском уговору једва да сам кад и слушао у разговорима мојих родитеља. Немачко проклет-

ство једва да је и продрло до Ајхкампа, оно је вероватно било више код куће у Потсдаму. Оно што је у Ајхкампу забучало, није било негативност немачке историје. Само што су људи увек страховали да ће опет клизнути наниже, а сада се појавио човек који их је својом љубављу према Немцима желео понети све више и више. О томе се радило. Било је то напросто сувише лепо. Све је сада постало тако пространо и велико и пуно наде.

То велико и лепо, дакле, тај празник. Злочини из тежње ка вишем. Из наде у превазилажење своје учмалости, свога емотивног сиромаштва, у очовечење, чак? Кригер на то питање не одговара. Он само понире у призоре, у слике, у сцене. Он само пресеца подлогу, хумус зла, ту растреситу земљу која је својом масом отхранила убице и помогла им у убијању. Он то чини сликајући један свој повратак у Ајхкамп, мало берлинско предграђе, после тридесет година, чини то споља, као сведок, мање као учесник. Учесник је само једном: када под крај 1944. године, на одсуству са италијанског фронта, навраћа у дом, доносећи као поклон — ратни плен канту јестивог уља. Али после глади, после пораза, оно је прејако, премасно за житеље Ајхкампа: пошто поједу кромпир испржен на заплећеном уљу, патриоти мале куће у Ајхкампу добијају грчеве у стомаку и трче у заход да поврате драгоцене залогаје. То је крај. Више нису у стању да људски једу. Сломљени су. Али њих није сломило уверење, већ бомбардовања, глад. О томе се овде ништа не каже, писац је био у војсци, одсутан. Каже се само да је кућу тог последњег пута напустио са олакшањем. Као гробље. То је крај развојног пута што га је прошао дечак радо загледан кроз прозор, у неки бор на ветру, из пасивног отпора родитељима замађијаним хитлеризмом.

У белешци коју Neue Rundschau доноси поводом написа На пример Ајхкамп (Horst Krüger: Zum Beispiel Eichkamp. Ein Versuch über das deutsche Kleinbürgertum) стоје ови подаци: Хорст Кригер је рођен 1919. године. Одрастао у Берлину, студирао онде филозофију код Николаја Хартмана. 1939. ухапшен од стране Гестапоа. Од 1946, слободан публицист у Фрајбургу, од 1952. води литерарну ноћну емисију Југозападног радија Баден-Баден. Објавио: Између декаденције и обнове (Zwischen Dekadenz und Erneuerung, 1953); Писац у опозицији (Der Schriftsteller in der Opposition, 1962). Уредио: Шта је данас лево? (Was ist heute links?, 1963); Крај једне утопије — напуштање и самоослобађање ранијих комуниста (Das Ende einer Utopie — Hingabe und Selbstbefreiung früherer Kommunisten, 1963).

ЖОЗЕ КАБАНИС (JOSE CAVANIS): СТАРИ СЕКРЕТЕР (LE BONHEUR DU JOUR, GALLIMARD, PARIS, 1960).

Овај роман је такав да доводи читаоца у искушење да га остави после прве или друге главе. Ја сам међутим одолео искушењу, јер сам роман и узео у руке зато што је, поводом једне новије Кабанисове књиге, био много хваљен. Помислио сам: ако и не ваља, барем ћу видети чему данашња француска критика наседа и, друго, видећу како изгледа један *провинцијски* француски писац — а Кабанис то јесте — кога и париска јавност цени.

Читао сам дакле прве главе са извесном дистанцом, чак мало подругљиво. Крив је томе био конвенционални тон којим нас Кабанис уводи у свој свет малог града и малоградског грађанства: тон сетан, али одмерен, тон на неки начин сам по себи разумљив у односу на цивилизаторску и културну традицију. Декор његовог детињства, господска кућа са баштом и обавезном баком, која овде унуку, још неписменом, чита Госпођу де Сегир. Фотеље, кочијаш, куварица, собарица, стар, пристојан, мало скурилан свет. Све се то, кажем, разуме само по себи. Француска проза, помислио сам, има већ толико сигурне узорне да тече готово аутоматски, мењајући само имена и детаље догађаја.

Онда Кабанис прелази на описивање свога стрица Октава, за кога се испоставља да је централна личност приче. Занимљива личност, несумњиво. Стари момак и песник, са амбицијом не да се са својом поезијом пробије из глуве провинције до похвале Париза, већ да створи нешто толико вредно да то, неизоставно, мора, мора трајати. Уз то страстан пушач који мота цигарету за цигаретом, сваки час их пали јер му се гасе после трећег дима, неспретњаковић и усамљеник који проводи дане, цео живот, радећи узалудан посао. Јер су му песме лишене особености, дакле лоше.

Лош је цео његов живот. Ми видимо како четрдесетогодишњака гурају у брак коме није дорастао, и Кабанис нам даје неколико описа невесте, љупких као што је овај:

Ја јој дугујем што сам први пут приметио лепоту једног људског лица, и наслутио шта може представљати грација једног тела. Она је имала плаву, веома бледу, обилату и меку косу, мали повијен нос, и тако провидну пут да се кроз њу одавало и најмање узбуђење, а у осмеху, у погледу који је пуштала да вас дотакне у пролазу, једну уздржану и упитну веселост, сасвим спремну, рекло би се, да пусти себи на вољу: али она се ту заустављала. Гледао сам стрину Агнесу, тако мирну када би је сви посматрали, тако спокојну иако је сва ова прослава држана ње ради, и свакако нисам слутио шта може желети да каже једно веома лепо женско тело у својој пуној зрелости. Па ипак, нешто неизрециво допушташе ми да то предосетим, јер ја још и сад увек видим стрину Агнесу

како пролази кроз салон, па се за тренутак спушта у фотељу, па се наједном подиже истурајући своју малу плавокосу главу, и чини ми се још увек да бих желео да је следим као њена сенка, и да је не напуштам.

Ето такав је то писац. У љупкој слици, мало меланхоличној, са понешто баналним закључком. Меланхолија се дочарава тако што он већ унапред обелодањује крајње ушће својих призора, које је, зна се, смрт. Он говори о стрицу Октаву пошто је већ умро, о стрини Агнеси пошто више не постоји, а описујући њену прељубничку љубав са извесним Филипом Шарлом — који не делује много уверљиво — даје нам до знања да је доживео смрт и тога Шарла. Он чак без велике потребе описује погибију свога брата, код Денкерка у другом светском рату, узимајући за повод чињеницу што је брата стриц Октав јединог у породици волео.

Уопште, ти поводи. Они се ређају, гомилају, и ви се питате: чему? Кабанисов роман писан је у првом лицу, што треба, разуме се, да дочара исповест, дакле не слику живота ради саме слике, или лепоте рецимо, или истине. Нико се не исповеда ни ради лепоте ни ради истине саме: исповедају се само ствари пресудне за исповедитеља. А у том стрицу Октаву нема ничег пресудног, чак ни значајног. Његова трагика и јесте у безначајности, у неоригиналности, или оригиналности сведеној на неке пушачке покрете и чудака осамљивања.

А онда одједном долази до преокрета. Или не одједном, већ путем тих скретања у сувишности, на које од почетка наилазимо. Које ток романа, зачет уско и прошириван ка оном широком ушћу које се већ назире, развлаче и разнеређују тамо и амо. Које му одузимају геометријску правилност којој смо већ саобразили своја очекивања. Преокрет долази у једном призору из окупације, у стану деведесетогодишњег рођака Пијвера, (са портретом једног кардинала на зиду), коме истовремено долазе у посету стриц Октав и млада рођака госпођа де Марсан, плава, прозебла, али сва мирисна од раскалашне виталности. (Она по нечему подсећа на Октавову бившу жену, и има љубавника.) Октав током седељке нашироко прича о Паризу, где је Ђаковао и где госпођа де Марсан сада живи, али га прекида рођак, доводећи до преокрета о коме смо говорили. То је описано овако:

Господин де Пијвер наједном упита:

— А твој муж?

Госпођа де Марсан изгледаше веома зачућена.

— Са пословима иде веома тешко, рече она.

— Немци на тргу Опера, рече Октав, биће боље да се никад тамо не вратим.

— То није тако једноставно, рече госпођа де Марсан. У Паризу је окупација, то је тачно. Човек има често утисак да се налази у напуштеном граду: креће се како га

је воља и види велике булеваре празне. Немци су у граду. То човека не спречава да буде срећан.

Она је ово рекла доста мирно, гледајући пред себе и у правцу кардинала де Бернија који јој је стајао сучелице али на кога сигурно није мислила, будући сва негде другде, а затим ућута, заборављајући ову двојицу људи са којима се нашла за једно вече и који јој све у свему нису значили ништа. Разговор се наставио после дугог ћутања, али Октав више није ни реч проговорио, а ускоро је отишао.

Затим, на улици:

Октав се налазио пред големом масом ноћне магле, у којој су полако и с лаким скоковима кружиле једва видљиве лампе два бицикла који су клизили један крај другог. Октав упали цигарету, затим напусти аркаде и упути се улицом у правцу кеја.

— То човека не спречава да буде срећан, била је рекла госпођа де Марсан а онда ућутала.

То је био тај тренутак када Октав наједном више није имао воље да говори. Таква ће, можда, бити труба Страшног суда. Октав се заустави на рубу тротоара, руку спуштених у цепове, погнуте главе. Свему је, значи, било крај, и то беше сва срећа. Он баци цигарету и настави пут.

Зашто труба Страшног суда? Шта је то Октава толико потресло у изјави госпође де Марсан да присуство Немаца у Паризу не спречава човека да буде срећан?

Немци не могу ништа против среће. Октав није никад никоме рекао шта је за њега значила Немачка, и он би то сада признао мање радо него иначе, па ипак је био веома близу поверавању ове вечери, пошто је управо то било оно што се спремао да каже, из слабости, госпођи де Марсан, када га је она реченица присилила на ћутање. Давно пре рата 1914, он је провео две године у Немачкој, и кад год би у неким новинама, или некој књизи, или на неком плакату, ма где, прочитао име оног града: Фрибург, губио је дах. Он је тада имао осамнаест година и становао је у подножју брежуљка, у првој улици на лево после Швабентора. У свим крчмама висила је, поред Христа, слика једног човека дуге беле браде, Великога Кнеза Баденског. Понекад, у близначком раму, била је ту и Велика Кнегиња, са вратном марамом до ушију. Господа за столовима имала су медитативан изглед, пушила су цигаре и носила перо за шеширом. Али са првим лепим

данима човек их је затицао у кратким панталонама. Тада би се Октав шетао у природи, и никад му поезија о којој је сањао није изгледала тако близу, а у исти мах неухватљиво, као онај ваздух што га је удисао по пољима уз обалу Рајне...

Октав је тамо у Немачкој имао и једну љубав, са ћерком свога гостионичара, мирном, оданом девојком лака корака, и мада је увек очекивао да ће она ту љубав прекинути, да на следећи састанак неће доћи, јер је био свикнут на несрећу, на усамљеност, девојка са ликом *Германије* увек је долазила и они су се у небројеним ноћима волели по шумама око Фрибурга. Немци не могу ништа против среће. Нико не може ништа против среће. Срећа је нешто у нама, нешто за што смо или способни или нисмо. А он за срећу више није способан.

И тако се тај стриц Октав наједном појављује пред нама као човек који је имао свој врхунац и свој пад, и ми опраштамо Кабанису скретања и слабе странице и баналности, опраштамо му и чудни завршетак романа који објашњава чудни наслов. Код писца се појављује неки вулгаран, помало и сумњив човек, за кога се испоставља да је годинама друговао са стрцем Октавом, па је коначно и постао његов наследник. Стриц Октав му је само ставио на срце да један комад намештаја преда за успомену писцу. Наследник се одлучио да то буде један старински секретер, комад намештаја који *Французи* зову *bonheur du jour*. Али му је донео и торбу пуну рукописа, чика-Октавових песама. Заправо врло зачуђен, јер никад није ни слутио да је чика Октав писао песме.

Тако роман тоне у енигму: ко је заправо био стриц Октав? Песник високих амбиција или?... То остаје мутно, али уз намеру писца. Читаоцу остаје у сећању једна неспретна, усамљена фигура, једна луда пушачка страст, један протраћен живот и једно ванредно лепо сећање на младост.

А. Тишма

НИКОЛА РАДОЈЧИЋ

1882—1964.

Смрћу Николе Радојчића († 12. новембра, у Београду) почео је овај други, од обманљиве земаљске пролазности много трајнији његов живот и присуство међу нама: његово дело већ одавна блиста међу непролазним вредностима српске науке и културе.

Редак је у нас живот тако срећно заокружен, непомерено уравнотежен а у својој складној испуњености тако једноставан и прегледан као што је био живот Николе Радојчића: био је сав посвећен и жртвован науци о српском народу. Историчар по својој полазној вокацији и основном интересовању, у његовим историјским студијама има, међутим, и неколико спореднијих а не сасвим уобичајених скретања и заобилазних застоја и области, од права и географије до књижевности и поезије; у тој свестраности, која је заправо потреба за што ослободитијим проматрањем и испитивањем ствари, са њиме се међу нашим историчарима може мерити једино Стојан Новаковић. Таква Радојчићева драгоценост, у нас посебно изузетно ретка и срећно комбинована многострука ерудиција и култура, затим његово темељно осећање стварности, његова расипничка плодност, богатство његових идеја, опрезна поступност његових закључивања, широки а дубоки захват његових приказа, анализа и сликања — чине да његово дело, у целини узето, спада у класична остварења српске научне довршености. Оно га стога и уздиже у врхове српских историчара и ставља уз само неколицину највећих: његово дело је поуздано узидано у темеље основних знања о Србима.

Сем свега реченог, Никола Радојчић је био и писац од стила и темперамента; то је оно, не последње по вредности, што га такође издваја од претежног броја српских научника. Од старинске, добре лозе племенитих и пламених класичних хуманиста, он је, са присеном свога помало архаичног а тако личног стила, стручну студију писао колико мишљу толико и срцем, полетно и отмено, до толико присне саживљености са темом да га читалац гута, зачаран као да чита причу, не расправу. Ни три сива, мртва реда нема у списима Николе Радојчића: све је онде жар и понесеност, као у Цвијића, као

у Стојана Новаковића; а испод те цицеронске углађености, изнутра, поуздано је знање, узорни поредак аргументације, победничка хармонија над размршеном врвежи од података, доктрина и противречја. Никола Радојчић је без сумње чврсто веровао у древну реч да историја једног народа јесте, да историја може па и мора бити учитељица. Како би се могло и смело страсно не бринути за најрођеније? — то питање вреба иза сваке његове речи. То је учитељ не за старинарску разгалу нити за ерудитско каћиперство, но за немир и подстрек, за опомену и путоказ. Зато и јесте тако свеж и млад.

Матица српска и њен *Летопис* имају посебног разлога да данас себе и своје пријатеље опомену именом Николе Радојчића. Има више од педесет пет година како је Никола Радојчић везао своје име са именом и најбољим настојањима Матице српске, и остао им веран до свога последњег дана; био је један од оних чијим делом је и Матица српска стицала име и положај који има. У животу, Никола Радојчић је имао све почасти и признања која му је наш народ могао дати, а од Матице српске добио је само оно што му је она могла пружити: од године 1927. Никола Радојчић је почасни члан Матичин. Тешко је, међутим, не веровати да ће Матица српска у будућности, скорој и далекој, смети не надахњивати се делом и подвигом Николе Радојчића. А од толиког признања ни он не би могао замислити ни пожелети веће.

Од жалости што га више нема данас је већа само наша радост и понос што смо га имали и имамо оваквог какав је био: неумољиво истинољубив, неспокојни истраживач и дочаравалац прошлости, строги учитељ поштења и верности.

Non possidentem multa uocaueris
recte beatum; rectius occupat
nomen beati, qui deorum
muneribus sapienter uti...

Младен Лесковац

НАПОМЕНЕ УЗ БРОЈ

Са овим бројем, Младен Лесковац престаје да потписује Летопис као члан редакције и одговорни уредник, и напушта посао који је, не рачунајући његово раније учешће у њему, у континуитету обављао од 1958. године до данас. Разлози ове промене искључиво су личне природе. Младен Лесковац остаје и даље један од најближих Летописових сарадника, и његови другови из редакције, који ће наставити да уређују часопис до краја свога изборног периода, знају да — иако се опраштају од њега као уредника — свакад могу рачунати на његову свесрдну и зналачку помоћ и подршку.

Одломци о Индији Алберта Моравије делови су из путописа

који ће се у целини ускоро појавити у издању Издавачког предузећа Матице српске под насловом *Индија*.

Чланак пољског критичара и познатог преводиоца са српско-хрватског Зигмунта Стоберског о Донелаитису написан је као предавање поводом 250. годишњице рођења овога у нас непознатог песника. Овде се чланак доноси са извесним неопходним скраћењима, по рукопису који је аутор ставио на располагање редакцији.

Чланак професора Раду Флоре о рукописном румунском преводу Доситејеве аутобиографије доносимо — иако *Летопис* у начелу не штампа радове научног карактера — због очигледног значаја коју ова тема има по културне везе и утицаје наших двају суседних народа.

Успомене Маге Магазиновић почетна су поглавља из опсежног рукописа њених мемоара.

САДРЖАЈ

Вељко Петровић	—	—	Пусти отац Теодосије	—	1
Стеван Раичковић	—	—	Три песме	— — —	7
Дејан Медаковић	—	—	Захарија Орфелин	— —	10
Милорад Павић	—	—	Demon floraе	— — —	20
Алберто Моравија	—	—	Одломци о Индији	— —	21

ПРЕВОД ПОЕЗИЈЕ

Стари сонети романских народа

Матео Фрескобалди	—	Позив у помоћ	—	—	—	30
Матео Марија Бојардо	—	Ја видјех	—	—	—	30
Лоренцо де Медичи	—	Кроз памет моју	—	—	—	31
Гарсиласо де ла Вега	—	По тешком путу	—	—	—	32
Луис де Гонгора	—	—	Лијепа Леонора	—	—	32
Лопе де Вега	—	—	Буха	—	—	33
Франсишку ди Са ди						
Миранда	—	—	Сунце је велико	—	—	33
Луиш ди Камдинш	—	—	У прогонству	—	—	34
Луиз Лабе	—	—	О слатки снови	—	—	35
Пјер де Ронсар	—	—	Мртвој Марији	—	—	35

Зигмунт Стоберски	—	Кристионас Донелаитис и литавска књижевност	—	37
-------------------	---	--	---	----

ВРЕМЕ САДАШЊЕ

Са VIII конгреса СКЈ	—	Неки идејни проблеми умјетничког стварала- штва	— — — — —	57
----------------------	---	---	-----------	----

СЕЋАЊА

Мага Магазиновић	— —	Детињство у Ужицу	— —	60
------------------	-----	-------------------	-----	----

КЊИЖЕВНА ИСТОРИЈА

- Раду Флора — — — Један досада непознати рукописни румунски превод Доситејевог Живота и прикљученија са почетка прошлога века — 73

ПРОЧИТАНО

- Драшко Реџеп — — — Песник Борислав Радовић, поново рођен — — — 82

ЖИВОТ МЕЋУ РЕДОВИМА

- А. Тишма, *** — — — — — — — — — — 87

НЕКРОЛОГ

- Младен Лесковац — — — Никола Радојчић — — — 96

- Напомене уз број — — — — — — — — — — 98

